

Pastor Ifversen og stiftsprovst Paulli

Af Peter Garde

For nøjagtig hundrede år siden, den 21. oktober 1903, blev sognepræst ved Helligkors kirke i København Julius Niels Sophus Ifversen, som trods pålæg fra Kultusministeriet havde nægtet at vie en fraskilt, af Højesteret frifundet for overtrædelse af straffelovens regler om lydhedsnægtelse. Denne umiddelbart dramatiske sag, som fik den største betydning ikke blot for kirkehistorien, men også for strafferetten og straffeprocessen, ja for den almindelige politiske historie, har ikke tidligere været genstand for en samlet fremstilling, hvad den nok kan fortjene.¹

Skilsmissen og ægteskabsdispensationen

Murersvend August Ludvig Jensen, som den 18. juni 1882 indgik ægteskab med Emilie P., androg den 22. oktober 1901 om skilsmisse under påberåbelse af, at hun ca. 8 år forinden havde forladt ham og efter denne tid havde drevet utugt med flere mænd og været indskrevet som offentligt fruentimmer. Han ansøgte samtidig om tilladelse til at indgå nyt ægteskab med Marie Amalie Lundquist, til hvem han oplyste at have stået i forhold de seneste 6 år, og kunne fremlægge attest fra to uberygtede mænd om, at han bortset fra dette forhold havde »ført en sædelig Vandel«. Senere fremkom dog, at han efter samlivssophævelsen havde fået to børn med andre kvinder, som han trolig alimenterede til.

Sognepræst Julius Ifversen i hjemsoignet afgang den 12. december 1901 attest om forgæves gejstlig mægling.

Over for Københavns Overpræsident erkendte hustruen beskyldningerne, men gjorde gældende, at hun havde forladt manden, fordi han mishandlede hende, og at hun ønskede at fortsætte ægteskabet. Murersvenden bestred hendes forklaring, men benægtede ikke hustruens

1. Jeg har givet en kortere fremstilling i »Stejle viljer – sognepræsten og den giftelystne murersvend«, i: Garde, Koktvedgaard & Engell (red.) *Mindeværdige retssager*, 2002, p. 9 ff.

påstand om, at han allerede havde brudt ægteskabet, medens samlivet bestod.

Overpræsidiets indstillede »tjenstligst« afslag på mandens begæring om skilsmisse under særlig henvisning til, at han ikke havde turdet benægte, at han selv havde brudt ægteskabet, endnu medens samlivet bestod, og Justitsministeriets sagsbehandler² – »underreferenten« i justitsministeriel sprogbrug – indstillede »kib«, den gængse, i min tid i 1960'erne stadig anvendte forkortelse for »kan ikke bevilges«. Ministeriets holdning var dog skiftet, i hvert fald da sagen nåede justitsminister Alberti, hvilket ses af konceptarket, som indeholder en udførlig indstilling af 9. april 1902 til Kongen om at bevilge skilsmisse, påtegnet »Indstillingen bifaldes, Amalienborg den 11. Apr. Chr. Rex«. De over for Kongen særlig fremhævede omstændigheder var, at forholdet mellem ægtefællerne måtte anses for »uoprettelig brudt«, at det ikke kunne forlanges af manden at skulle genoptage ægteskabet, efter at hustruen havde været »offentligt Fruentimmer«, samt med hensyn til ansøgningen om tilladelse til nyt ægteskab, at manden måtte antages at stå i et »virkeligt og varigt Hengivenhedsforhold« til Marie Amalie Lundquist. Endelig anførtes, at Justitsministeriet ikke var bemyndiget til at meddele den ansøgte bevilling, hvorfor sagen forelagdes Kongen. Samme dag, 11. april 1902, udfærdigedes den af Kongen underskrevne bevilling om fuldstændig ophævelse af ægteskabet »efter de Os af Vor Justitsminister i den Anledning allerunderdanigst foredragne Omstændigheder«, ligesom manden fik tilladelse til at indgå nyt ægteskab med Marie Amalie Lundquist »uanset Bestemmelsen i D.L. 3-16-8«, hvorimod hustruen ikke fik adgang til at indgå nyt ægteskab. Bevillingen sluttede med den faste tekst »Forbydende alle og enhver imod det, som foreskrevet staar, Hinder at gøre«.

Somme tider er det interessanteste det ikke sagte: Bortset fra den i bevillingens tekst fremhævede regel i Christian V's Danske Lov eller D.L. 3-16-8, »End besover Egtemand i sit Egteskab nogen Qvindis Person, da maa hand ej efter Hustruens Død komme i Egteskab med den hand besovet haver; ...« (ligeså for hustruen) nævnes ikke en eneste bestemmelse, særlig ikke hjemmelen til at meddele skilsmisse. Såfremt manden havde anlagt skilsmissesag ved retten, ville hustruen utvivlsomt være blevet frifundet. Ganske vist havde hustruen både begået horeri, D.L. 3-16-15-1, og desertio, D.L. 3-16-15-2, men da manden gennem sit langvarige og bestående forhold til Marie Amalie Lundquist

2. 1. ekspeditionskontor C 1848/1902, sagsbehandler Carl David Gotfred Rump, senere højesteretsdommer, gift med præstedatter.

selv havde forsyndet sig, hvilken omstændighed fremhæves i begge nævnte bestemmelser i D.L.,³ synes det sikkert, at en dom ville være gået ham imod.

En langvarig praksis⁴ viser dog, at skilsmisse kunne opnås også i tilfælde, hvor ansøgeren ikke havde krav på den. Som praksis havde udkrystalliseret sig i 1899,⁵ kunne kgl. bevilling til skilsmisse udleveres af overøvrigheden, dvs. overpræsidenten eller amtmænden, 3 år efter en tidligere separationsbevilling, når parterne var enige, eller af Justitsministeriet *ad mandatum* i forskellige sjældnere forekommende situationer, herunder i følge en resolution af 1893, når ministeriet skønnede, at der forelå sådanne omstændigheder, »som ifølge Lovgivningens almindelige Regler give den ene af Ægtefællerne Ret til at fordrø Skilsmisse« – i 1844 havde den enevældige konge fastholdt, at også disse sager skulle forelægges ham.⁶

I andre tilfælde krævede skilsmisse særlig kgl. resolution. Der kunne ikke angives nogen bindende grænse for berettigelsen til at meddele den, men den kunne i reglen ventes, når den ene ægtefælles adfærd, om den end ikke berettigede den anden til skilsmisse ved dom, dog i meget høj grad talte for at tilstå den anden skilsmisse.⁷ Efter murerens hustru meget langvarige desertio og indskrivning som offentligt fruentimmer er det åbenbart, at denne sag hørte til denne hovedgruppe.

Endvidere var der opstået en praksis, hvorved Kongen eller Justitsministeriet ikke blot bevilgede skilsmisse, men, for så vidt en part havde begået hor, også hor med den person, med hvem parten nu ønskede at indgå nyt ægteskab, i selve bevillingens tekst tillod den ene eller begge parter at indgå nyt ægteskab »uanset Bestemmelsen i D.L. 3-16-8«, således også i murersvendens skilsmissebevilling.

Dansk ret frembød således den ejendommelighed, at skilsmisselovgivningen var strengere end i de fleste andre protestantiske stater,⁸ hvilket var afgørende for retspraksis, men at den ubegrænsede kgl. bevillingspraksis gjorde adgangen til skilsmisse langt videre end andetsteds. For præster med et strengt syn på skilsmisse og særlig fraskiltes nye ægteskab måtte det undgåeligt være en kilde til vrede, at lovens meget

3. J. H. Deuntzer: *Den danske Familieret*, 1899, p. 217 ff.

4. Særlig beskrevet i J. Nellesmann: *Ægteskabsskilsmisse ved Kongelig Bevilling. En retshistorisk Undersøgelse*, 1882.

5. Deuntzer, op. cit. p. 243 ff.

6. Resolution af 25. maj 1844, T. Algreen-Ussing: *Kgl. Reskripter og Resolutioner* (Ny Række).

7. Deuntzer, op. cit. p. 246 med citat af kgl. resolution af 29. august 1855.

8. Nellesmann, op. cit. p. 2 ff.

snævre adgang til skilsmisse var lempet ved den vidtgående bevillingspraksis. Samtidig afgav praksis' ubestemte grænser grobund for ikke-juristers, særlig præsters syn på bevillingspraksis som stridende mod loven, endog mod Grundloven. Ifversens og andre præsters fremhævelse af ikke blot teologiske, men også retlige argumenter illustrerer tydeligt dette.

Præsterne og fraskiltes vielse

I 1902 gjaldt D.L.'s regler om ægteskab og skilsmisse fortsat i vidt omfang. Loven var ikke ændret, blot suppleret ved forordningen af 30. april 1824 »ang. Præsternes Embede med Hensyn til Ægteskab«, som blandt andre ægteskabshindringer (art. 3) foreskrev som de i denne forbindelse vigtigste, »3tio) at ingen af dem er bunden ved noget foregaaende Ægteskab 8vo) at de, som have bedrevet Hoer med hinanden, ikke maae komme sammen i Ægteskab«. Under den første bestemmelse kræves forevisning af dom eller bevilling til skilsmisse, indeholdende tilladelse til nyt ægteskab, medens den anden bestemmelse ikke nævner virkningen af en eventuel bevilling til ægteskab til trods for denne ægteskabshindring, modsat andre hindringer, hvilket adskillige præster, herunder Ifversen anså som støtte for en retsopfattelse, hvorefter dispensation i dette særlige tilfælde var ulovlig. En anden i denne sammenhæng vigtig regel var, at »Brudevielse tilfalder altid Sognepræsten for den Menighed, hvoraf Bruden er Medlem« (art. 14), hvilket Ifversen og andre præster betegnede som en ret, men ikke en pligt for denne præst at forrette vielsen.

Endvidere må fremhæves lov af 13. april 1851 om borgerlig vielse i tilfælde, hvor kirkeligt ægteskab ikke kunne kræves, dvs. når ingen af brudefolkene hørte til folkekirken eller et anerkendt trossamfund, eller hvis parterne tilhørte forskellige trossamfund, hvilket givetvis også omfattede det i loven uomtalte tilfælde, at den ene part var konfessionsløs, medens den anden tilhørte et trossamfund, herunder folkekirken.⁹ Hvis begge tilhørte samme trossamfund, herunder folkekirken, var borgerlig vielse udelukket, modsat den siden 1922 gældende ret for alle hertil.

De gængse standardværker både inden for familieretten og kirkeretten fastslog, at når begge parter tilhørte folkekirken, og ægteskabsbetingelserne var opfyldte, var sognepræsten i brudens hjemsovn ikke blot berettiget, men forpligtet til at »fungere«, og at præsten var uberettiget til at vægre sig, selvom han på grund af parternes vandel, eller fordi den

9. Deuntzer, op. cit. p. 98 med henv.

ene eller begge var fraskilte »eller desl.« måtte nære religiøse betænkeligheder,¹⁰ eller fordi han ikke mente, at parret ville kunne leve et kristeligt ægteskab med hinanden.¹¹ Brudens faktiske opholdssted regnedes for hendes hjemsohn, også hvor opholdet var lovstridigt, fordi bruden allerede var flyttet sammen med brudgommen, ja endog hvis opholdet måtte være i strid med et nedlagt forbud mod forargeligt samliv.¹²

I forbindelse med sin udarbejdelse af et nyt kirkeritual i 1837¹³ foreslog Mynster et stærkt lempet ritual for vielse af fraskilte særlig ved at præsten foretog vielsen ikke i den treenige Guds navn, men »efter den lovlige Øvrigheds Anordning«. Dette, populært kaldet det »Mynsterske ritual«, blev aldrig gennemført ved kgl. resolution eller lov, men kom i praksis til at spille en betydelig rolle. Mange præster, særlig af Grundtvigs venner, krævede dog frihed til at nægte at vie fraskilte, og 1856, få år efter loven af 1851, som ikke indførte en sådan præstefrihed, opstod en større sag, hvor den grundtvigianske præst Carl Fog under henvisning til Mt. 19,19 og Lk. 16,18 nægtede at vie en fraskilt kvinde til en karl, der havde tjent hos hendes mand;¹⁴ amtmanden, den nationalliberale statsmand Orla Lehmann, krævede fasthed over for Fog og andre præster, hvis vægring han anså som et »Led i den store hierarchiske Reaction, der overalt i Europa hæver sit Hoved«, og henviste praktisk jævnt til umuligheden af at udstede »Entholdelsesdecret«, hvis præsten kunne hindre parterne i at lovliggøre deres forhold ved at nægte at forrette vielsen. Justitsministeriet støttede ligeledes parterne, og sluttelig tog Kultusministeriet sig sammen – det er ikke den eneste sag, hvor der anes en større fasthed hos Justitsministeriet end Kultusministeriet – og fastholdt en ordre til pastor Fog om at gennemføre vielsen, gerne med lempelser i ritualet svarende til det Mynsterske ritual, eller at skaffe en anden præst. Den konkrete sag løstes ved, at en anden præst, ung-

10. Henning Matzen & Johannes Timm: *Haandbog i den danske Kirkeret*, 1891, p. 14 f., hvorefter Bibelens forbud mod skilsmisse og nyt ægteskab kun er rettede til de enkelte kristnes samvittighed, men ikke udgør forpligtende normer for den kirkelige lovgivning i ægteskabssager, samt Deuntzer, op. cit. p. 98 med henv. bl.a. til Kultusministeriets skrivelse af 6. juni 1851, samme år som loven om borgerlig vielse.

11. Matzen & Timm, op. cit. p. 501.

12. Matzen & Timm, op. cit. pp. 311, 508, 531 med henv. til div. ministerielle skrivelser.

13. Til dette afsnit P. G. Lindhardt: »Ritual for fraskiltes vielse«, *Dansk Teologisk Tidsskrift* 1973, p. 241 ff., med mange henv. til ministerielle skrivelser m.v.

14. Lindhardt, op. cit. p. 248 ff., og Julie Fog: »Minder fra Præsten Carl Fogs og hans Hustrus Hjem i Skjold«, i: *Minder fra gamle Grundtvigske Hjem II*, 1922, p. 53 ff. (p. 63 f.).

domsven af Fog, forrettede vielsen for at frelse ham fra at blive afskedit, »fordi han vilde lyde Guds Bud og ikke handle imod sin Samvittigheds Bydende«; den pågældende præst sagde bagefter, at det var sidste gang, han viede nogen fraskilt. To år havde kontroversen varet.

Den samme utilfredsstillende løsning, nemlig at en anden præst løste knuden og foretog vielsen, hvorved den første undgik de tjenstlige konsekvenser af at nægte at udføre sin embedspligt og samtidig kunne bevare samvittigheden skinnende ren – modsat den anden præst – ses i en samtidig norsk sag,¹⁵ hvor den kendte præst og salmedigter W. A. Wexels, da første residerende kapellan ved Vor Frelzers Kirke, dvs. domkirken, i Christiania, nægtede at vie en snedkersvend til en fra en strafarbejdsfange fraskilt kvinde og fastholdt nægtelsen trods flere henstillinger fra stiftsprovsten, hans umiddelbare overordnede. Sluttelig foretog stiftsprovsten selv vielsen som en lydighedshandling, men lod sig derpå selv afskedige, dog i den form, at han lod sig forflytte til et landsbykald. Stiftsprovsten udtrykte i en skrivelse til biskoppen bitterhed mod Wexels (»... det besynderlige Fænomen, at en Mand maa fratræde sit Embede, fordi han har viist Lydighed mod sine Foresatte, medens Den, som har været deres Befaling og Loven overhørig, kan blive uanfægtet staaende i sit«), men undlod at tage skridt til anklage imod ham, da det kun ville have udseende af hævn.

Det synes, som om de norske præster i den følgende tid fik deres vilje igennem ved, at Justitsdepartementet i langt færre tilfælde end i Danmark meddelte fraskilte bevilling til nyt ægteskab, og da først efter indhentelse af erklæring fra vedkommende præst, provst og biskop. En egentlig ret for en præst til at nægte at vie en fraskilt optoges ikke i den nye norske ægteskabslov af 1918 – modsat den danske lov af 1922 jfr. senere – men Kirkedepartementet udtalte i 1922, at man ikke ville skride ind imod en præst, som af samvittighedsgrunde måtte nægte at vie fraskilte.¹⁶

I Danmark ses i den følgende tid en stigende brug af det Mynsterske ritual – oprindeligt med krav om forelæggelse i Kultusministeriet, men fra 1867 tilladt direkte af biskopperne i hvert enkelt tilfælde – men også indirekte hyppigere konflikter, ganske simpelt fordi skilsmissehyppigheden steg i takt med urbanisering, sekularisering og en stadig mere lax bevillingspraksis i Justitsministeriet. Tilfælde, hvor præster har forsøgt at undgå at vie fraskilte, har utvivlsomt været langt flere end de få, der har fundet vej til mémoires m.v.; de senere gennemgåede præsteer-

15. E. Mau: *Præsten W. A. Wexels' Liv og Virken*, Kristiania 1867, p. 276 ff.

16. Absalon Taranger: *Norsk Familierett*, Oslo 1926, p. 67.

klæringer til højesteretssagen viser dette. Jeg kender ingen tilfælde, hvor sagen er sat på spidsen ved afskedigelse af en præst, selvom trussel herom sikkert har været fremsat. Hvor man ikke lempede sig gennem ved hjælp af det Mynsterske ritual eller en anden præsts barmhjertige bistand, og præsten i brudens hjemsogn fastholdt sin nægtelse, kunne vielsen kun gennemføres ved, at brudefolkene eller den ene af dem, typisk manden, trådte ud af folkekirken, hvorved betingelsen for borgerlig vielse var opfyldt. Som angrebene på kirkens praksis i *Social-Demokraten* viser, er det utvivlsomt sket i mange tilfælde.

Dette kunne senere medføre fornyet strid, når et barn født i et sådant ægteskab fremstilledes til dåb, idet mange præster ville nægte at døbe, i hvert fald medmindre forældrene var villige til at træde tilbage til folkekirken og lade ægteskabet kirkeligt indvie. Den senere biskop, dengang Holmens provst Thomas Skat Rørdam, en af hovedpersonerne i Ifversen-sagen, nævner i et brev af 30. november 1887 over for Otto Møller, at biskoppen var tilbøjelig til at kræve, at »naar slige Forældre begære deres Børn døbte, skal det ske«, og at ministeren (kultusminister Jacob Scavenius) end mere var stemt derfor. Selv mente Skat Rørdam, at der ikke var andet at gøre end »at sige bestemt Nej, og saa at tage hvad der følger paa, og jeg antager ogsaa at de fleste af Kbhvns Præster er enige deri; idetmindre har de da omsider alle, naar de har udtalt sig, indrømmet Rigtigheden heraf«. Skat Rørdam nævner ikke den specielle situation, at udtrædelsen kan være fremtvunget af, at vielsen ikke kan opnås på anden måde. Hans afvisende holdning over for dem, som udtræder med henblik på borgerlig vielse, viser tydeligt, at hans forstående holdning over for Ifversen i 1902 jfr. senere, ikke var en øjeblikssindskydelse, men var udsprunget af et længe fastholdt standpunkt. I sit svarbrev af 22. december 1887 udtrykte Otto Møller sin bestemte uenighed med Skat Rørdam. Selv ville han ikke undslå sig for at døbe børnene, og i øvrigt tillagde han ikke udmeldelsen nogen betydning, når den kun var gjort for at blive fri for at vies i kirken. »Gjør det [kirkelig og borgerlig vielse] lige let og lige billigt ... saa falde disse Narrestreger med Udtrædelse i den Anledning bort«. Også vielsen i kirken er »borgerlig«, da præsten virker som statens embedsmand.¹⁷

Jacob Scavenius' holdning kom klart frem i Folketinget den 17. februar 1888, hvor han som svar på en forespørgsel foranlediget af en trussel i *Nationaltidende* fra første residerende kapellan ved Holmens kirke Johs. Petersen om at nægte dåb af borgerligt viedes børn udtalte:

17. Erik Nørr (udg.): *Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909 I-IV*, Odense Universitetsforlag 1999, nrr. 286 og 287, III p. 184 ff.

»Folkekirken er det danske Folks Kirke, og enhver dansk Mand har derfor ... Ret til at faae sine Børn indlemmede i det danske Folks Kirke«. ¹⁸

Matzen & Timm anfører dog, støttet på udtalelser fra Kultusministeriets departement, at »der ingenlunde af den bestaaende Adgang for Personer udenfor Folkekirken til ved Daaben at faa deres Børn indlemmede i den kan udledes en ubetinget Pligt for Folkekirkens Præster til uden videre at iværksætte en slig Daab, naar den forlanges«. ¹⁹

Spørgsmålet om vielse snægtelse kom et par gange tilbage mellem Skat Rørdam og Otto Møller. 21. februar 1891 nævner Rørdam udførligt sine betænkeligheder ved at vie en from ung kvinde til en erklæret fritænker, og atter ses, hvad man kalde den frisindede holdning hos højremanden Otto Møller, som i sit svarbrev af 23. februar 1891 udtaler, at han ville vie parret »uden mindste Betænkning« (hans kursiv), og tilføjer, også modsat Skat Rørdam, at en kristelig kone godt kan begå sig over for en vantro mand, men ikke omvendt. Det synes, som om vielsen ikke gennemførtes, idet brevudgiveren ikke har fundet den i Holmens kirkebog. Derimod udtrykker Otto Møller den 30. august 1901 ønske om, at præsterne kunne komme udenom de forargelige vielser, men tilføjer, at det værste ikke er de fraskiltes vielse, som han nok tror at kunne udføre, men der er værre tilfælde til. ²⁰

Debatten i perioden op til Ifversen-sagen om fraskiltes vielse, herunder om indførelse af borgerlig vielse, afspejles også løbende i den store brevveksling mellem de to højkirkelige biskopper H. Stein og J. Swane, bl.a. ²¹ med Steins omtale af en sag, hvor en præst blev tvunget til at foretage en vielse:

»... Først nu – efter et halvt Aars Vrøvl – er det lykkedes at faa taalelig Ende paa en kjedsommelig Ægtevielse, som Hertel i Brænderup blev tvungen til at foretage, endskjøndt den af ham udstedte »Sædelighedsattest« var bleven bortescamoteret og erstattet af Herredsfogedens Erklæring. Justitsministeriet har vist sig brutalt, og Kirkeministeriet

18. *Nationaltidende* 30.-31. oktober 1887. *Rigsdagstidende* 1887-88, »Folketingets Forhandlinger« Sp. 3139. Se også P.G. Lindhardt & Jørgen Swane: *To Højkirkemænd. Brevveksling mellem Bisperne H. Stein og J. Swane*, 1958, pp. 80 ff.

19. Op. cit. pp. 168 f., 436 f.

20. Op. cit. nr. 338 og 339, III pp. 292 ff., 405; nr. 434, IV p. 128 f.

21. Lindhardt & Swane, op. cit., pp. 246 ff. (brev nr. 120 af 6. januar 1894 med note 1). Spørgsmålet drøftes desuden pp. 168 f.; 218 ff. og 378 (om dåbsvægring af borgerligt viedes børn); 234 f. (om risikoen for obligatorisk borgerligt ægteskab ved indførelse af borgerligt ægteskab for fraskilte); 291; 339 ff. og 357 ff. (om en ny kultusministers ønske om at fritage præsterne for at vie fraskilte og Justitsministeriets modstand).

svagt. Sagen er nu endt med et gratis Kongebrev, Stuevielse, og et i yderste Grad lempet Mynsters Ritual ... der er stor og berettiget Forargelse blandt Præster og Lægfolk over Justitsministeriets Brutalitet. ... Jeg bad Matzen indstændig om at tale med Vennen, Goos, om den skandaløse »Bevillingsvej«, og han lovede det med Haand og Mund, men tilføjede »det nytter Intet, thi Goos tør Intet gjøre for Nellemann, og Nellemann bliver grov og fuldstændig rasende, naar dette Punkt berøres.« Ministeriet Estrup betragter de »kjedsommelige Præster« som en af sine største Vanskeligheder, og de skulle stækkes for enhver Pris.«

Af disse til tider lidenskabeligt førte sager, udtalelser og overvejelser ses, at der i lang tid var lagt op til en afgørende kamp om »forargelige vielser«. At sagen eksploderede i København, var kun at forvente. I et senere afsnit kommer jeg til, hvorfor det næsten var uundgåeligt, at hovedpersonen i striden blev Julius Ifversen.

Med ført hånd?

Med sin skilsmisse og tilladelse til nyt ægteskab i hånden henvendte murersvend August Ludvig Jensen sig til pastor Julius Ifversen i dennes egenskab af sognepræst i brudens hjemsgn med henblik på vielse 17. august 1902. Ifversen lod lyse den 3. og 10. – tredje og sidste lysning var planlagt til samme dag som vielsen – men nægtede den 11. at foretage vielsen, idet det er omtvistet, om han henviste til skilsmissen (således murerens klageskrivelser af 13. august og senere) eller specielt til, at mureren inden skilsmissen havde levet i hor (således Ifversens redegørelse af 18. august).

Pastor Ifversen har meget muligt forventet, at murerens sag opløstes som så mange andre med en udensogns vielse eller en udtræden af folkekirken, og mureren gjorde også et forgæves forsøg på at formå en anden præst til at forrette vielsen, men derefter klagede han til den nye kultusminister I. C. Christensen, og nu var sagen ikke til at standse. Samtidig med klagen fremkom 15. august den første af de mange artikler om sagen i *Social-Demokraten*, som oplyste, at mureren havde henvendt sig personlig til ministeren, som havde lovet hurtigst mulig behandling; men da det ville tage en dag eller to at konferere med biskoppen, kunne brylluppet ikke finde sted »paa Søndag«, men man håbede på næste søndag.

At bladet samtidig var i stand til at aftrykke hele teksten i den kongelige bevilling til skilsmisse og nyt ægteskab, viser, at mureren har medbragt bevillingen til avisen. Det er uafklaret, i hvor høj grad mureren udkæmpede sin egen strid, og hvor meget andre virkede bag ham og

igennem ham, men i hvert fald førte »Social-Demokraten« en enestående kampagne imod Ifversen, ligesom jeg ikke er i tvivl om, at mureren fik hjælp til at udfærdige de fornemme og velformede andragender og klageskrivelser, som jeg har haft lejlighed til at se, ikke blot som gengivne i uddrag i højesteretsekstrakten, men også i »Social-Demokraten« og, vigtigst, *in originali* i Kultusministeriets sag,²² hvor de stadig ligger. Håndskriften er i øvrigt ikke den samme på alle klageskrivelserne, og særlig vil jeg fremhæve, at underskriften er påført med usikker skrift – nok »skrevne« bogstaver, men hvert bogstav for sig – modsat den flydende håndskrift i selve skrivelserne (18. september og 7. november 1902, 28. januar 1903). Afslørende er det, at mureren i de tre nævnte klager underskriver sig »August Lodvig Jensen« med tydeligt »o«, utvivlsomt svarende til hans egen udtale af navnet med københavnsk mundart, medens skrivelserne korrekt indledes »Undertegnede ... Ludvig ...«. Nogle af klagerne fremkom også så ekspedit efter de forhold, som var genstand for klagen, og aftrykkes samtidig med afsendelsen i Social-Demokraten, hvilket yderligere antyder, at klagerne ikke var konciperede i murerens lejlighed i Korsgade, men i redaktionslokalerne på Nørre Farimagsgade.

Medens jeg anser min formodning om, at mureren har handlet »med ført hånd«, som så godt som sikker, er det betydelig vanskeligere at sætte navn på den eller dem, der førte kampagnen. Der foreligger ikke en partibeslutning om at angribe Ifversen; Socialdemokratiets forretningsudvalgs forhandlingsprotokol i årene 1902 og 1903, som jeg ved »Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv«s aldrig svigtende hjælpsomhed under min kildesøgning har haft mulighed for at gennemlæse, nævner ikke sagen med et ord. De mange artikler i Social-Demokraten er alle uden navn. De generelle værker om Socialdemokratiets historie²³ nævner kort sagen, men uden andre navne end Ifversens.

Min oprindelige antagelse var, at den drivende kraft var Frederik Borghjerg. Han havde været stud. theol. og var kirkelig ordfører i Folketinget, og han skrev en masse i bladet og, frem for alt, førte flere retssalskampagner. Ganske vist nævner hans panegyriske biografi²⁴ kun Alma Bondesen-sagen, men det kunne skyldes, at den endte med sejr modsat nederlaget i Ifversen-sagen. Til støtte for denne antagelse tæller

22. Journalnr. I. Dept. 3 B 1156.

23. E. Wiinblad & Alsing Andersen: *Det danske Socialdemokratis Historie fra 1871 til 1921*, 1921, I, p. 185. Oluf Bertolt m.fl.: *En Bygning vi rejser*, 1954, I, p. 279.

24. H. P. Sørensen: *F. J. Borghjerg*, 1943, p. 52 ff.

25. Robert Wiinblad: *Redaktør E. Wiinblad*, 1929.

også, at Ifversen selv fremhæver hans henvendelser og intervention på murerens vegne, særlig i sin skrivelse af 9. september, hvorom senere.

En anden mulighed, som jeg dog betragter som mere fjerntliggende, er bladets redaktør i den relevante periode Emil Wiinblad, men bortset fra hans position taler intet for, at han har gjort andet end lægge – mange – spalter til. Hans uhyre kortfattede biografi²⁵ nævner ikke sagen. Fhv. ambassadør Preben Hansen, som arbejder på en tiltrængt ny biografi over Wiinblad, har i brev af 14. januar 2002 meddelt mig, at han ikke har set materiale om Ifversen-sagen.

Prebens Hansens bud er den norskfødte journalist Norman Bryn. I sit grundige speciale over bladet i Wiinblads redaktørtid nævner Arne Herløv Petersen,²⁶ at han og altså ikke Borgbjerg fremdrog bl.a. Alma Bondesen-affæren, men også en affære om en præsts mishandling af en tjenestepige. Preben Hansen har over for mig nævnt, at Bryn – hvem også han tillægger æren for Alma Bondesen-kampagnen – var antiklerikal og ligefrem drev en slags »retshjælp« for folk, der gerne ville vies borgerligt.

Jeg har i Sjællands bispearkiv fundet en sag, hvor en »murarbejdsmand« klager over, at en af Ifversen udstedt dåbsattest for klagerens barn indeholdt en udtrykkelig bemærkning om, at barnet var født, inden dets forældre havde indgået ægteskab. Ifversen, som gennem stiftsprovst Jacob Peter Mynster Paulli, denne afhandlings anden hovedperson, var afæsket en udtalelse, anførte i en halvfjerde side lang – det er karakteristisk, at alle Ifversens skrivelser, indberetninger, indlæg m.v. er endog meget lange – kalligrafisk smuk (særlig de kolossale initialer) skrivelse af 7. juli 1902 bl.a., at »Klagen er ført i Pen af en vis Journalist (ved Social-Demokraten) Normann Brynn [sic], en Mand, som ved enhver ham mulig Lejlighed søger at fortrædige Præsterne i deres Gerning og forstyrre det gode Forhold mellem dem og Sognefolkene, og uden hvis Mellemkomst mangt og meget kunde fredeligt ordnes med de paagældende«. Som i den anden murersag er klagens tekst letløbende og flydende, men underskriften mere usikker og klart hidrørende fra en anden hånd.

Paulli – hvis håndskrift nærmest fremtræder som små flueben, om end ikke mindre læselig end Ifversens – videresendte indberetningen med bemærkning, at da ministeriet selv i en skrivelse af 6. juli 1901 havde givet Ifversen anvisning på at udfærdige en fuldstændig udskrift

26. Arne Herløv Petersen: *Emil Wiinblad og Social-Demokraten 1881-1911*, utrykt speciale i historie (i Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv), 1971, p. 63.

af kirkebogen, når han havde betænkeligheder, kunne der ikke være noget »at erindre« mod attesten. Karakteristisk for Paullis egen holdning er tilføjelsen: »Noget andet er, at Pastor Ifversens Opfattelse i dette som i forskellige, andre Tilfælde forekommer mig at savne en vis Humanitet, men i saa Henseende har jo Ministeriet i den ovennævnte Skrivelse ment at burde tage denne Mangel i Betragtning.« Da den juridiske ret således var hos Ifversen, afviste biskoppen klagen under henvisning til Ifversens vedblivende vægring ved at udstede en attest som af klageren ønsket.²⁷

En anden mulighed kunne være journalisten Gregers Ursin, som må være den »exam.jur. Ursin«, der ledsagede Marie Amalie Lundquist til Ifversen den 30. august 1902, jfr. senere, og som ifølge Arne Herløv Petersen²⁸ var en meget aktiv social reporter, særlig berømt for sit felttog mod Flakkebjerg Opdragelseshjem. Mod at tillægge ham de mange artikler om Ifversen-sagen taler dog afgørende, at han ifølge Herløv Petersen først var aktiv fra omkring 1905-07, om end han kom til bladet i 1901, og at han altid skrev med fuldt pseudonym, medens alle artikler i Social-Demokraten om Ifversen-sagen er usignede.

Uagtet hvem der nu skrev artiklerne og August Ludvig Jensens andragender og klager, er der ingen tvivl om, at avisens ledelse har været motiveret til de eksempelløst hårde angreb af tidligere sammenstød mellem Ifversen og Socialdemokratiet, hvorom mere nedenfor. Provst emeritus Arne Pedersen har i et endnu uafsluttet trebindsværk om kirken og Socialdemokratiet 1871-1903, som forfatteren elskværdigt har givet mig adgang til at læse i manuskript, gjort Ifversen til centralfigur for tiden 1890-1903; sagen om murersvenden er her blot en af mange sager, hvor Ifversen og Socialdemokratiet stod imod hinanden. Selvom modsætningsforholdet mellem Socialdemokratiet og folkekirken naturligvis gik dybere end forholdet til en enkelt præst, er det åbenbart, at Ifversen var Socialdemokratiets særlige *bête noire*.

Ved de første lovforslag fra I. C. Christensen om menighedsråd udtalte Borgbjerg i Folketinget:

»... tror jeg dog, at man i en Række af Sogne her i Kjøbenhavn vil sætte et socialdemokratisk Flertal ind i Menighedsraadet. Det kan nu være udmærket. Der er en Række af Præster i Kjøbenhavn, som trænge til at faa en saadan Livgarde omkring sig, og jeg vilde ønske, at de socialdemokratiske Vælgerforeninger vilde sætte de mest røde Socialdemo-

27. Sjællands biskop, brev nr. 1349 af 13. september 1902.

28. Arne Herløv Petersen, op cit. p. 77.

krater ind omkring Pastor Ifversen, Pastor Sørensen, Pastor Kold osv., det vilde være overordentlig formaalstjenligt.«²⁹

Fra nægtelsen til tiltalerejsningen

Kultusministeriet anmodede den 15. august 1902 Sjællands biskop om at afæske Ifversen en erklæring og anmodede om svar »saa hurtigt som muligt«, og næste dag anmodede bispekontoret Paulli om at afæske Ifversen den forlangte erklæring og tilstille biskoppen den, »ledsaget af Deres Højærværdigheds egne behagelige Ytringer«. Allerede den 18. fremkom Ifversens erklæring, som fylder 11 håndskrevne sider i ekstrakten. Han præciserede, at han ville have viet en fraskilt, hvis det var den uskyldige part, men at han fastholdt sin nægtelse, da mureren havde levet i hor inden skilsmissen, og tilføjede:

»Iøvrigt var jeg maaske kommen til Rette med Manden uden Klage fra hans Side, dersom ikke som sædvanligt den socialdemokratiske Redaktion, hvis Had jeg altid har haft, fordi jeg saa ofte har blottet dens Ryggesløshed, atter havde blandet sig ogsaa i denne Sag for om muligt at komme mig til Livs. »

Stiftsprovst Paulli var ikke i tvivl om Ifversens embedspligt til at udføre vielsen. De klareste og skarpeste dele af hans udtalelse af 19. august 1902 fortjener direkte citat:

»[efter omtale af tidligere ministerielle skrivelser om fraskiltes ret til vielse] Man kan fra kirkelig Side beklage den Lethed, hvormed Tilladelse til nyt Ægteskab kan erholdes trods D.L. 3-16-8. Men paa d.a.S. maa det dog indrømmes, at dersom Øvrigheden ikke kan eller vil hindre eller straffe forargeligt Samliv, er det bedre, at dette Forhold legaliseres. ... Den Mand, som gaar ind til en Præstegerning i en Folkekirke, og som vil nyde de Goder, som flyde af en saadan Stilling, maa ogsaa underordne sin subjektive Opfattelse under den, som nu en Gang godkendes af det kirkelige Samfund, ellers kan man ikke undgaa paa mangfoldige Punkter at komme ind i præstelig Vilkaarlighed og Selvraadighed. Naar ikke blot den borgerlige Lovgivning tillader fraskiltes Vielse, men naar ogsaa de folkekirkelige Myndigheder approberer denne, bør det ikke bero paa den enkelte Præst, om han personlig mener at kunne forsvare at fungere ved den paagældende Lejlighed eller ikke. Over for de Betæneligheder, han mulig maatte nære, bør den Opfattelse stilles, at han

29. *Rigsdagstidende* 1901-02, »Folketingets Forhandlinger« Sp. 896. Se også Arne Pedersen: »Modsætningsforholdet mellem socialdemokratiet og folkekirken i Danmark« *Århus Stiftsårbog* 1998, p. 70 ff. (p. 77).

ikke handler i sit eget Navn, men i deres, som bære Ansvar, ligesom en Soldat maa drage i Felten, naar Øvrigheden kræver det, uanset hvilken Mening han mulig har om Krigs Berettigelse...

[om at overtale en anden præst:] Jeg tror, at de fleste Præster kun med tungt Hjerte skride til at vie fraskilte, men de gøre det, fordi vedkommende Brud bor i Sognet, og de altsaa skulle gøre det. Hvis en enkelt Mand kunde fritages for, hvad der er alles Pligt, idet man gav Anvisning paa, at en anden jo mulig kunde fungere i hans Sted, vilde dette med andre Ord sige, at det blev anerkendt, at hans Samvittighed og kristelige Følelse var af en finere og ømmere Art end andre Præsters – og at der derfor var særlige Hensyn at tage til ham. Og det vilde være ensbetydende med, at man underkendte Samfundets Betydning. Et Samfund (ogsaa det kirkelige) er nu en Gang en Enhed. De, som tilhøre dette, dele dets Ære, men ogsaa dets Skam.«

Nogle af disse passager fremdroges atter, da Kirkeministeriet i 1916 udgav akterne i den næste store præstesag, Arboe Rasmussen-sagen.³⁰

Den 21. august fremsendte bispekontoret sagen til ministeriet, underskrevet »under Biskoppens Fraværelse J. Paulli«. Biskop Skat Rørdam havde fra den 21. juli 1902 ledsaget sin hustru under hendes kurrejse til Marienbad og vendte først hjem henimod slutningen af august; et brev af 14. august 1902 til Otto Møller omtaler ikke snarlig hjemrejse.³¹

I sin forsvarsskrivelse for kommissionsdomstolen fremhævede Ifversen, at Paulli ikke havde oppebiet en biskoppelig betænkning – defensor kritiserede i sit indlæg derimod ministeriets hastværk – men da biskoppen var fraværende, og ministeriet havde krævet hurtigst muligt svar, kan det ikke kritiseres, at Paulli som midlertidigt fungerende fremsendte sin udtalelse til ministeriet i biskoppens sted: Det vil dog kun være menneskeligt, hvis Paulli har været ganske tilfreds med at kunne tegne bispeembedet i stedet for biskoppen, hvis mere uvillige holdning over for fraskiltes kirkelige vielse må have været ham bekendt. Ifversen var ikke i tvivl om de to dignitarers forskellige holdninger. I sin dagbog³² skriver han sarkastisk om statsånden og ikke menighedens ånd, der regerer hos stiftsprovsten, og slutter: »Min Biskop er en velvillig Mand«.

30. *Højesteretsdommen i Arboe Rasmussen-Sagen med Bilag*, 1916, p. 310.

31. Nørr, op. cit. nr. 441, IV p. 283.

32. Nikolaj Ifversen (Ifversens sønnesøn, født 1942) har Ifversens dagbøger, to reolrækker fyldte. Dagbøgerne er uddgivne, men citater er anført i Nikolaj Ifversens kronik 11. januar 1964 i *Kristeligt Dagblad* »Til Højesteret for at frikendes eller dømmes for Guds ords skyld«. Citater fra dagbogen i mit arbejde hidrører fra denne kronik.

Man skal, når man skriver om sagen hundrede år efter, være forsigtig med at overfortolke nogle få breve og en på det relevante tidspunkt næsten fem år gammel sag, men jeg kan ikke frigøre mig fra et indtryk af et modsætningsforhold mellem Paulli og Skat Rørdam. I brevvекslingen mellem Rørdam og Otto Møller omtales Paulli undtagelsesfrit med modvilje, ja nedsættende,³³ og særlig under tvisten omkring Rørdams forsøg på at tvinge Paulli til ikke at udtale sig i dagspressen om den langvarige strid om oprettelsen af nye sogne i København i 1897-1898 ses meget knubbede ord, næsten som om de to gamle venner hidser hinanden op imod Paulli og den anden københavnske provst Schepelern.³⁴ For Paullis vedkommende nævnes hans meget kritiske bedømmelse af Rørdam i utilgængelige breve til Frederik Nielsen,³⁵ og i tiden omkring Rørdams udnævnelse til Sjællands biskop omtaler Swane over for Stein en af dem begge kendt mundtlig bemærkning af Paulli om Rørdam (»De vil erindre det Epitheton, Paulli gav Sk.R.«³⁶). Udadtil er ikke bevaret udtalelser af Paulli om Rørdam.³⁷

I skrivelse til biskoppen af 26. august udtrykte ministeriet direkte enighed med Paulli og fastholdt Ifversens pligt til at forrette vielsen, men bemyndigede samtidig biskoppen til at indrømme passende lempelser i ritualen, og den 29. videresendte bispekontoret skrивelsen til Paulli. Den 21. havde mureren i øvrigt anmodet om hurtigst mulig afgørelse, og den 1. september meddelte han ministeriet, at Ifversen påny havde nægtet at forrette vielsen og havde henvist ham til at søge en an-

33. Nørr, op. cit. nr. 273 (26. maj 1887, Otto Møller: Paulli »en Fløjelspræst«, en bog af ham tyndt stads); nr. 403 (18. januar 1899, samme omtaler Paulli blandt andre forstokkede tilhængere af Martensen); nr. 409 (26. december 1899, i forbindelse med sin glæde over ordningen af de københavnske kirkeforhold omtaler Skat Rørdam de to københavnske provsters tværhed og modstand); nr. 410 (29. s.m., Otto Møller omtaler uforstanden hos »de vise Provster«), nr. 413 (11. april 1900, Skat Rørdam klager på ny over provsternes modstand mod sognedelingen).

34. Nørr, op. cit. nr. 399 (8. januar 1898, under omtalen af striden udtrykker Skat Rørdam fortrydelse over, at Kongen er tilbøjelig til at give sin konfessionarius Paulli ret, og betegner de to provster som »Konsortiet 'M' ... et Komplot ... fuldt af Beskhed, dels fordi det Mynster-Martensenske ikke længer er ved Roret ...«); nr. 400 (9. februar 1898, Otto Møller, »Jeg ønsker Dig ... til Lykke med, at Du dog fik Held til at lægge lidt Tømme paa de kaade Provster«). Striden er nærmere dokumenteret af Johannes Schepelern og Jørgen Swane i *Kirkehistoriske Samlinger* 6. række, 4. bd. 1942-44 p. 535 ff., henholdsvis 5. bd. 1945-47 p. 233 ff.

35. Lindhardt & Swane, op. cit. p. 309.

36. Lindhardt & Swane, op cit. p. 308 f., brev nr. 155 af 7. januar 1895.

37. I artiklen »En Dag af mit Liv« i *Gads Danske Magasin* 1908-1909 p. 79-81 skildrer Paulli sin arbejdsdag uden at nævne biskoppen.

den præst; mureren anmodede nu ministeriet om at »benytte de yderste Midler ... overfor denne Embedsmand, som nægter at opfylde sin Embedspligt og sidder Kongens Befaling overhørig«.

Ifølge Ifversens dagbog opsøgte han den 30. august 1902 af Marie Amalie Lundquist, som ledsagedes af »exam.jur. Ursin«. Over for hendes påpegning af, at ingen måtte »gøre Hinder« mod Kongens befaling, svarede han, at der er en lov over alle kongers og kejseres love, og den må en kristen først lyde. »Guds klare og tydelige Ord og min Samvittighed forbyder mig at foretage Vielsen, som derfor ikke vil blive foretaget af mig.« I en fem kvarter lang samtale 1. september med biskoppen fastholdt Ifversen sin holdning; af dagbogen fremgår, at biskoppens sympati er på hans side.

3. september meddelte ministeriet et direkte pålæg. I de samme dage tilbød biskoppen skriftligt Ifversen, at han ganske roligt kunne anvende det modificerede ritual, og tilføjede, at »Herrens Ord om Skilsmisse kun er en Rettesnor for hans Disciple«, hvortil Ifversen i dagbogen bemærkede: »(Biskoppen glemmer jo her, at i saa Fald kan jeg, som Jesu Discipel, ikke indvie et saadant Ægteskab, eller kalde det Ægteskab)«.

6. september gik mureren og hans forlovede på ny til Ifversen, og da denne atter fastholdt sin nægtelse, anmodede mureren samme dag ministeriet om at ansætte en ny sognepræst i Helligkors sogn.

Nu gik det stærkt, om end fortsat med respekt af kommandovejen. 9. september motiverede Ifversen i en lang skrivelse sin nægtelse. Han udtalte kritik af de justitsministerielle dispensationer fra D. L. 3-16-8 og rejste for første, men ikke sidste gang, spørgsmålet, om disse dispensationer, for hvilke der ikke fandtes nogen lov, overhovedet var tilladelige. Han gjorde gældende, at »det social-demokratiske Førerskab staar bagved, fordi det mener, at det har fundet en Lejlighed til at komme mig til livs, fordi jeg saa ofte har revset det for dets Ugudelighed og Synder«, og fremhævede, at Borgbjerg havde ledsaget parret og forsøgt at trænge sig ind på ham under påberåbelse af, at han var folketingsmand i 5. kreds. Han sluttede med at udtale, at denne vielses »Fuldbyrdelse kun vilde være en Vanhelligelse af hans [Guds] Kirkehus og Menighed«.

En bemærkning om, at »alle lignende Tilfælde [var] afgjort i Mindelighed med de – mange – Vedkommende« igennem Ifversens syv år i Helligkors sogn, viser tydeligt, at denne sag ikke stod alene.

10. september fastholdt Paulli sin udtalelse og beklagede desuden slutningen af Ifversens skrivelse.

11. september udfærdigede biskop Skat Rørdam, som havde genoptaget tjenesten, efter en længere samtale med Ifversen en kolossal skri-

velse, 18 sider i den håndskrevne højesteretsakt. Rørdam var mindre hård og konsekvent end Paulli i synet på Ifversens vægring. Det måtte være ministeriet bekendt, at mange præster delte Ifversens anskuelse, selvom de derved opståede vanskeligheder kun sjældent indkedes, fordi parterne som oftest kunne formås til at søge til en anden præst. Ifversen havde ikke sat sin opfattelse (sin samvittigheds dom) imod »det kirkelige Samfunds« (Paullis ordvalg), men mod den borgerlige øvrigheds, dvs. Justitsministeriets opfattelse. Med en prægnant formulering, som fik afgørende betydning senere i sagsgangen, udtalte han, at det kirkelige samfunds »Opfattelse« – med brod imod Paullis sprogbrug sætter Rørdam konsekvent ordet »Opfattelse« imellem anførelsestegn – »har altid været, at saadanne Ægteforeninger, hvor den skyldige Part uden videre fik Tilladelse til nyt Ægteskab (endsige med den Person, med hvem det tidligere Ægteskab var blevet brudt) ere af det onde og kristeligt uforvarselige«. Nok beroede Ifversens vægring på »en overdreven skrupuløs Samvittighed forenet med en mindre aandelig Hængen i Bogstaven (to Momenter, som næsten altid ville findes forbundne)«, men der var formildende omstændigheder. Rørdam fremhævede de socialdemokratiske lederes »skadelige Indflydelse i religiøs og moralsk Henseende« og Ifversens stadige kamp mod disse – også selvom Ifversen havde udvist »et smaaligt og derfor irriterende Principrytteri«. Rørdam ville anse det for betænkeligt, »om denne Sag skulde ende med, at Pastor Ifversen blev – jeg vil ikke sige afsat, hvad jeg anser for utænkeligt, men straffet for sin Vægring«, og indstillede derfor, at Ifversen fritoges for at udføre vielsen, »uagtet det [ministeriet] ikke (fuldt) kan bilige de Grunde, hvorpaa han støtter sin Vægring«. Endelig anmodede biskoppen Kultusministeriet om at udvirke efter forhandling med Justitsministeriet, at dispensationerne fra D. L. 3-16-8 fremtidig alene gjaldt vielse ved den præst »som findes villig dertil«, i stedet for den tidligere slutningspassus »Forbydende ...« – præstefriheden skimtes i horisonten.

12. september – kan man overhovedet have nået at læse biskoppens indstilling? – bad Kultusministeriet ved en af ministeren underskrevet skrivelse Justitsministeriet om at rejse tiltale imod pastor Ifversen for overtrædelse af Straffelovens § 142 (»Den Embedsmand, som nægter eller forsætlig undlader at opfylde, hvad der er ham lovlig befalet, straffes med Bøder, simpelt Fængsel eller Embedsfortabelse«) ved en særlig kommissionsdomstol, idet de særlige gejstlige retter eller »Provsteretter« bestående af den stedlige underdommer og provst ikke fandtes i København. Med hensyn til rettens sammensætning henvistes til en tidligere sag fra 1900 (jeg kommer tilbage til denne sag). Justitsministeri-

et blev samtidig bedt om at udfærdige vielsesbrev – i daglig tale »Kongebrev« – så at parterne kunne blive viede af en hvilken som helst præst. Sluttelig henledtes opmærksomheden på »det i Biskoppens Erklæring ... in fine anførte«.

Skrivelsen fra Kultusministeriet påtegnedes i Justitsministeriet³⁸ »cito« (»hurtigt«) med den af alle ministerielle embedsmænd også i min tid kendte ordre til omgående ekspedition. Biskoppens ønske om en ændret formulering af dispensationerne drøftedes, men toges ikke til følge. Der var lidt usikkerhed om valget af kommissionsdomstolens juridiske medlem, men ingen tvivl om, at Paulli skulle være det gejstlige medlem. Den 23. underskrev departementschef Ricard i Christian IX's navn »Efter Hans Kongelige Majestæts allernaadigste Befaling« gratis vielsesbrev til mureren og hans forlovede: Samme dag nedsattes kommissionsdomstolen ved enslydende breve i kongens navn, underskrevne *ad mandatum* af justitsminister Alberti, begyndende majestætisk »Vide maa I, Du Vor Confessionarius, Stiftsprovst i Sjællands Stift, Sognepræst ved Frue Kirke i Vor Residensstad København, Os Elskelig Hr. Jacob Peter Mynster Paulli, C. af Dbg. og Dbmd., og Du, Justitiarius i Københavns Kriminal- og Politiret, Os Elskelig Hr. Jacob Vitus Ingerslev, C. af Dbg. og Dbmd., at ... » og sluttende med den faste formular »Dermed sker vor Vilje! Befalende Eder Gud!«. Adressaterne pålagdes at undersøge og påkende sagen imod sognepræst Ifversen.

Rettens juridiske medlem Jacob Ingerslev var en af rigets kendteste dommere, måske mindre for sin mangeårige virksomhed som justitiarius end for de opsigtsvækkende sager, hvor han som kommissionsdommer med sikker hånd og stort held havde redt trådene ud, først og fremmest Fejø-sagen med de mange falske tilståelser om barnemord og andre drab.

26. september kunne Social-Demokraten aftrykke murerens svar til kultusministeren, hvorved han afviste kongebrevet. »Jeg ønsker ikke at henvende mig til nogen anden Præst end den, som er forpligtet til at foretage Vielsen.« Han havde tidligere forsøgt dette, men var blevet afvist, og derfor ville han og hans forlovede afvente kommissionens afgørelse. Ved at hævde deres ret troede han og hans forlovede at gavne hele befolkningen, således at lignende modstand fra præsternes side i fremtiden kunne undgås.

38. 1. ekspeditions kontor, journal nr. C 6309/1902.

For kommissionsdomstolen

Kommissionen afhørte mureren og præsten. Mureren udtalte, at han og hans forlovede havde henvendt sig til præsten i nabosognet efter Ifversens første afslag, men da også denne afslog at vie dem, ville de ikke udsætte sig for flere afslag, og de ville ikke bruge det tilbudte gratis vielsesbrev, da Ifversen burde tvinges til at gøre sin pligt. Han fastholdt at have handlet efter rent personlige motiver og nægtede navnlig »at have ladet sig bruge som Redskab af andre, som ønskede enten at fortrædige Pastor Ifversen eller at fremtvinge en Afgørelse af Spørgsmaalet om en Præsts Forpligtelse til at sammenvie Personer, der stod i det under Sagen omhandlede Forhold til hinanden« – mistroen må have hvilet tungt i retssalen. Ifversen anerkendte, at han som statsembedsmand og præst i Folkekirken skyldte ministeriet lydighed, men der var grænser for denne lydighed. Under et senere forhør tog han forbehold om, hvorvidt en sognepræst med føje kunne siges at være statsembedsmand. Han anerkendte, at murerens forlovede havde bopæl i hans sogn, og at pligten til at foretage vielsen påhvilede ham, »for saa vidt overhovedet nogen Præst i Folkekirken var forpligtet hertil«.

Efter de sædvanlige regler for strafferetsplejen rejstes nu tiltale på grundlag af akterne og de nedfældede mundtlige forklaringer, dvs. aktionsordre udstedtes med beskikkelse af anklager, »aktor« og forsvarer, »defensor«. Disse indgav skriftlige indlæg, hvorunder forsvareren betegnede biskoppens erklæring af 11. september som et defensionsindlæg, medens han beskrev Paullis erklæring som et supplement til aktors indlæg. I slutningen af sit indlæg gjorde han gældende, at Ifversen havde handlet i god tro, hvorved han henviste til biskoppens udtalelse om, at det utvivlsomt var en samvittighedssag for Ifversen. Dertil kom Ifversens egen 20 foliosider lange forsvarsskrivelse. Han fremførte ret hårtrukne juridiske argumenter, f.eks. at da Grundlovens løftebestemmelse »Folkekirken Forfatning ordnes ved Lov« aldrig er gennemført, har Folkekirken samme status som de anerkendte trossamfund, herunder religionsfrihed; dens præster er ikke statsembetsmænd, og påbud i strid med religionsfriheden kan ikke gives. Siden D.L. 3-16-8 kun forbyder ægteskab mellem de i hor skyldige efter den anden ægtefælles død, må et sådant ægteskab inden dette dødsfald være utænkeligt, hvorfor et forbud herimod i loven er overflødigt, og derfor kan en kgl. dispensation til ægteskab uanset denne regel først være gyldig efter den anden ægtefælles død. Bevillingen dispenserer kun fra D.L., men ikke det selvstændige forbud efter forordningen af 1824. I det højeste skaber bevillingen en ret for mureren til at blive viet, men ingen pligt for præ-

sten til at udføre vielsen. Ifversen gennemgik sit præsteløfte og sin embedsed, som forbød ham at spotte det hellige. »Staten vil vel ikke befale mig, at ... jeg skal i den treenige Guds Navn kalde den Forbindelse et *Ægteskab*, som Gud kalder *Hor*?«

Sluttelig gjorde Ifversen gældende, at stiftsprovst Paulli var inhabil, da han dels havde udvirket det ministerielle pålæg og dels »i sin præstelige Praxis selv foretager saadanne Vielser, som jeg ved denne (og anden lignende) Lejlighed har nægtet at foretage, hvorved det paa Forhaand er givet, at han *ikke kan* frikjende mig uden at dømme sig selv skyldig og derfor – jeg taler ganske objektivt, maa betragtes som kunvende have Interesse i, at jeg dømmes skyldig«. Han afstod dog fra at kræve, at stiftsprovsten veg sit sæde, da han var klar over, at dette ikke blive taget til følge, men overlod denne side af sagen »til den Dom, som Stiftsprovstens egen Samvittighed maa fælde herover«, og til en senere dom fra anden side – her har en ukendt hånd tilføjet »Højesteret?« med blyant i margenen.

28. januar 1903 afsagde kommissionen dom med forbilledlig klare præmisser. Om inhabilitetsindvendingen anførtes (efter gengivelse af tiltaltes synspunkter):

»Ligesom imidlertid den sidstnævnte Omstændighed [at Paulli selv havde viet fraskilte] maa anses for at være ganske uden Betydning ... saaledes findes heller ikke den Omstændighed, at det nævnte Medlem af Kommissionen i sit Embeds Medfør paa et tidligere Stadium har maattet udtale sig overfor de ham overordnede Myndigheder om det under Sagen foreliggende Spørgsmaal, at kunne medføre, at han skulde blive inhabil til at deltage i Sagens Paadømmelse, i hvilken Henseende særligt bemærkes, at de ordinære gejstlige Retter i 1ste og 2en Instans udenfor København, Provsteret og Landemode, efter den gældende Lovgivning og Praxis beklædes bl.a. henholdsvis af vedkommende Provst og Biskop, uagtet den sædvanlige Forretningsgang vil medføre, at disse Embedsmænd saa godt som altid have maattet afgive deres embedsmæssige Erklæringer angaaende den Sag, som senere forelægges Provsteretten og Landemodet.«

Jeg er ganske enig heri og vil blot tilføje, at denne praksis også svarede til den indtil 1919 gældende almindelige strafferetspleje, hvorunder dommeren ledede undersøgelsen, foretog afhøringer for retten og traf bestemmelse om varetægtsfængsling m.v. Først derefter rejstes formel tiltale med beskikkelse af aktor og defensor, hvorefter den samme dommer afgjorde sagen. Oprettelsen af en selvstændig anklagemyndighed i 1919 har reduceret problemet, idet dommeren ikke længere leder undersøgelsen selv, men retsplejelovens § 60 stk. 4 bestemmer stadig,

at den omstændighed, at dommeren, fordi flere embedsvirksomheder er forenede i hans person, tidligere af den grund har haft med sagen at gøre, ikke medfører inhabilitet, når der ikke er grund til at antage, at han har nogen særegen interesse i sagens udfald.³⁹ Paulli var et skoleeksempel på kumulerede embedsfunktioner: Da Frue kirkes provsti omfattede Nørrebro, var han »vedkommende« provst, og som stiftsprovst var han biskoppens stedfortræder under dennes fravær; hertil kom, at han som sognepræst ikke kunne undgå at have været i den samme valgsituation som Ifversen. De seneste års rivende udvikling i synet på dommerinhabilitet har medført, at inhabilitet i et vist omfang kan indtræde på grund af afgørelser, som dommeren har truffet tidligere under sagen. Efter lov 336/1992 om gejstlige læresager udtages de teologiske dommere ikke længere lokalt, men fra en landsdækkende liste, hvorfor inhabilitet på grund af tidligere beskæftigelse med sagen ikke længere kommer på tale, men også i de sidste år inden 1992 valgtes en anden provst end den stedlige som gejstligt medlem af provsteretten, således i den allersidste sag, som jeg foretog i 1986.⁴⁰ Men naturligvis kan den senere retsudvikling ikke kaste nogen skygge over de mænd, som i sin tid har beklædt retten efter da anerkendte grundsætninger. Så sent som i 1900-01 var den i den følgende ekskurs omtalte gejstlige sag blevet behandlet af en kommissionsret med Paulli som medlem uden mulighed for kritik.

Spørgsmålet om dispensationens gyldighed afgjordes under henvisning til, at disse bevillinger havde »været i Brug« før 1849 og derfor fortsat kunne meddeles jfr. Grundlovens § 27 (i dag § 25). *Da* tiltalte var pligtig at vie ethvert brudepar, når bruden var hjemmehørende i sognet, *da* den eneste retlige hindring for vielsen var den tidligere horsbrøde, og *da* denne hindring var fjernet ved bevillingen, havde præsten i medfør af sit embede en direkte pligt til at foretage vielsen. Forordningen af 1824 indskærpede blot D.L., men indførte ingen selvstændig regel. Om samvittighedskonflikten anførtes:

»Naar Tiltalte endvidere til sit Forsvar har anført, at han ved at foretage den omhandlede Vielse, efter sin Overbevisning vilde handle imod Guds Bud saavel som mod sit Præsteløfte og sin Embedsed, og at han derfor har været berettiget til i dette Tilfælde at nægte at efterkomme

39. Michael Ellehaug: *Inhabilitet i dansk retspleje*, 2001, gennemgår inhabilitetsreglernes historie. Det fremgår bl.a., at grundsætningen om manglende inhabilitet som følge af kumulerede embedsfunktioner ikke i praksis blevet bestridt i det 19. århundrede, jfr. pp. 75 og 87.

40. Peter Garde: »Tanker omkring provsteretterne«, *Fønix* 1987, p. 274 ff. (p. 280), genoptrykt i *Ariadnetråde gennem Retssalens Labyrinth*, 1998, p. 24 ff.

det ham givne Paalæg, da kan der heller ikke heri gives ham Medhold, da det maa anses som en nødvendig Følge af hans Stilling som Embedsmand i Folkekirken, at han, uanset sine personlige Meninger, var pligtig i sin Embedsgerning at adlyde enhver Befaling fra de ham overordnede Myndigheder, som var stemmende med den gældende Lovgivning.«

Straffen udmålttes til bøde 200 kr. med forvandlingsstraf af simpelt fængsel i 20 dage »under Hensyn til, at der ikke foreligger Grund til at betvivle, at han har handlet efter sin ærlige Overbevisning og sin Samvittigheds Bydende«.

Straks efter domsafsigelsen henvendte mureren og hans forlovede sig igen til pastor Ifversen, som på ny afviste dem og bebudede appel til Højesteret, hvorefter der samme dag med murerens underskrift afgik en tre foliosider lang klage til kultusministeren, den sjette klage ifølge klagerens egen opregning. Dagen efter aftrykte Social-Demokraten hele dommen og klageskrivelsen – et forhold, som unægtelig giver næring til mistanke om, at også denne klage var skrevet med ført eller fremmed hånd. Samtidig triumferede avisen, at når en gejstlig ret havde dømt Ifversen, kunne den rent verdslige Højesteret umuligt frifinde.

Appel i København skete direkte fra kommissionsdomstolen til Højesteret, idet der ikke var nogen melleminstans, modsat landemoderetten uden for København.

Ekskurs: Sagen om »en Slubbert«

Ifversens ordinerede medhjælper Carl Marius Hornbech var i 1900 beskikket som residerende kapellan i Sankt Stefans kirke. Under aften-gudstjenesten 2. Påskedag 16. april 1900 prædikede han over Joh. 20,1-18, Maria Magdalene og den opstandne Frelser. Han omtalte, at Maria Magdalene klagede over, at »man havde taget hendes Herre fra hende« (v. 13) og gik ifølge den senere dom⁴¹ af 9. februar 1901 over ham over til at udvikle, at »der ogsaa i vore Dage var Mennesker, som stjal Jesus fra Folket«, hvorved han »særligt sigtede til Forfatterne af visse til den moderne Literatur hørende Skrifter, over hvilke Tiltalte udtalte en skarp Fordømmelse«. Det er omtvistet, hvordan han udtalte sig, men i følge fem vidner, herunder en borgerrepræsentant, nævnte han direkte skriftet »Jesus fra Nazareth, set med Nutidsøjne« og betegnede dets forfatter som »en Slubbert«, dog uden at nævne hans navn.

41. Dommen (skrevet med fraktskrift) er bilagt Justitsministeriets sag 1. ekspeditions-kontor journal nr. A 5269/1900.

Forfatteren af dette værk, udkommet 1899, den unge litterat Sigurd Trier (1876-1920) – mest kendt for værker om Napoleon, skrevne under hans mangeårige ophold i Rom – var søn af den fremtrædende pædagog og politiker Herman Trier af den kendte, assimilerede jødiske slægt af dette navn og var således ikke en hvem som helst. Han havde dediceret værket til professor Troels Lund under særlig henvisning til dennes værk »Livsbelysning«, hvilket både viste hans egen position i det litterære milieu og værkets holdning af agnosticisme. Måske kan det lille værk bedst rubriceres som unitarisk: Jesus hyldes i højstemte udtryk, men skildres utvetydigt som blot menneske (p. 15 f.), gentaget i slutningen »din Skikkelse kommer Guddommen saa nær, at ingen mere kan skæln Overgangen« (p. 67). Centrale begivenheder som fristelsen i ørkenen, brylluppet i Kana og fødselsberetningerne betegnes som tegn (pp. 25, 27, 59). Jesu antipati imod præsterne, særlig det lavere præsteskab, fremhæves, og »Protestantismens evigglødende Domsprædikanter« skånes ikke (p. 52 ff.). I den ellers alvorlige tone ses en enkelt drilagtig passus efter omtalen af kvinderne, der fulgte Jesus: »I vore Dage kender vi noget tilsvarende i mange følelsesfulde Kvinders halvt religiøse, halvt erotiske Tilbøjelighed for deres unge Præst« (p. 41).

Sigurd Trier anlagde øjeblikkelig injuriersag imod pastor Hornbech ved Københavns Kriminal- og Politiret, men sagen afvistes den 31. juli 1900, hvorefter han anmodede Kultusministeriet om at rejse tiltale ved gejstlig ret. Kultusminister Bjerre – den sidste højreminister inden Systemskiftet, selv provst, tilhørende Kirkeligt Centrum, og, selvom det faldt i hans lod at skulle afskedige præsten i Harboøre for unitarisk lære, kendt som en frisindet og rummelig mand og en stor l'hombre-spiller⁴² – anmodede straks Justitsministeriet om at nedsætte en kommissionsdomstol, »idet tilføjes, at Kommissionen efter dette Ministeriums Formening rettest burde sammensættes, i Analogi med Provsteretternes Sammensætning udenfor København, af vedkommende Provst og en af Assessorerne (eventuelt Justitiarius) ved Landsover- samt Hof- og Statsretten eller ved Københavns Kriminal- og Politiret«.

Herefter udpegedes Paulli og Ingerslev, nøjagtig som to år efter i Ifversens sag. Som i den senere sag foretoges først undersøgelse, og derpå rejstes tiltale, og sagen afgjordes. Præstens forsøgte at smyg sig udenom ansvaret ved at forklare, at han ikke havde fremhævet skriftet »Jesus fra Nazareth, set med Nutidsøjne«, men meget troligt havde »tænkt« på det, og at han havde kaldt den »Klasse af Forfattere«, der

42. Svend Thorsen: *De danske Ministerier 1848-1901*, 1967, p. 487 ff.

stjal Jesus fra folket, for »Slubberter« i pluralis, men ikke havde fremhævet en enkelt mand. Retten lagde naturligvis vidneforklaringerne til grund – vidnerne kunne jo ikke høre, hvad præsten blot havde »tænkt« uden at udsige det højt og lydeligt – og fandt tiltalte skyldig efter D.L. 2-4-9 og 2-4-10 (»De [præsterne] skulle holde sig fra allehaande Skienden og Forhaanelse, saa at de ingen røre ved Navn ...«, henholdsvis »De skulle ikke hadskeligen lade ilde paa andre, som have anden Troes Be kiendelse ...«⁴³) og ritualet kap. 1 art. 1, alt sammenholdt med straffelovens § 141 (»Misbruger en Embedsmand ... sin Embedsstilling til egen Fordel eller til at foretage noget, hvorved privates eller det offentliges Rettigheder krænkes, straffes han ...«). Dommen udtalte, at det omstridte skrift, »om end dets Indhold er egnet til at fremkalde bestemt Modsigelse hos enhver troende Kristen, helt igjennem er affattet i en sømmelig og ikke særligt udæskende Form«, en uhyre rammende beskrivelse. Præsten idømtes en bøde på 100 kr. med forvandlingsstraf af simpelt fængsel i 14 dage, altså det halve af den Ifversen i 1903 idømte bøde. Han modtog dommen.

Pastor Hornbech afskedigedes samme år 1901 og var missionær i Indien fra 1902. 1909 blev han rejsepræst i Dansk Missions Selskab, og i 1915 genansattes han i folkekirken og blev sognepræst i Skt. Michaelis sogn i Fredericia, hvor han døde 1934.

Sagen viser, at en gejstlig domstol meget vel var i stand til at give en præstesag om en hadsk og lidet tiltalende ærekrænkelse fra prædikestolen en forsvarlig behandling og afsige en ordentlig dom, men giver også en yderligere forklaring på, hvorfor de indremissionske præster på Nørrebro måtte se skævt på stiftsprovst Paulli, som, når han beklædte retten, ikke var indstillet på at skåne kirkens egne, hvis de fortjente dom og straf.

Agitationen i Social-Demokraten

Social-Demokraten anslog straks tonen i sit første indlæg 15. august 1902 med overskriften »Pastor Ifversen nægter at vie et Arbejder-Par«. Det sociale aspekt understreges med påpegning af, at de rige og mægtige ikke har vanskelighed ved at opnå kirkelig vielse, med Frederik den Syvendes vielse til grevinde Danner som et særlig klart eksempel, også selvom kongen utvivlsomt var den skyldige part i sine to skilsmisser (1.

43. Stadig gældende, jfr. Ditlev Tamm (red.): *Danske og Norske Lov i 300 år*, 1983, p. 707.

oktober 1903) modsat murersvenden. Landgreven af Hessens dobbeltægteskab får også udførlig omtale.

Den hyppigst fulgte linie er kravet om, at Ifversen og andre præster opfylder deres pligter som embedsmænd. Præsten fremstilles som nærmest en oprører imod Kongens bud, og allerede i den første artikel citeres den faste slutningsformular i den i Kongens navn udfærdigede skilsmissebevilling »Forbydende Alle og Enhver imod det, som foreskrevet er, Hinder at gøre«. Da en kommissionsdomstol første gang kom på tale, afviste avisen denne udvej som utilstrækkelig (12. og 14. september 1902) og forudså en frifindelse af Ifversen ved gejstlig ret, i hvilken forbindelse avisen fremdrog en da aktuel sag om en fransk officer Saint-Remy, som efter lydhedsnægtelse frifandtes ved krigsret, men straks derefter suspenderedes af regeringen. En lignende løsning krævedes her, endog afskedigelse. »Det Arbejderpar, som Pastor Ifversen denne Gang har truffet, agter ikke at gaa ud af den Folkekirke, hvor d e har Retten, men *han* ingen Ret til at være, naar han sætter sig op mod Biskop og Kultusminister, Justitsminister og Konge, Lov og Ret.« 15. november 1902 aftrykte avisen endnu en lang klage fra mureren til »Deres Ekscellence« kultusministeren med anmodning om sagens fremskynelse, helst ved suspension, så han ikke skulle afvente den lange og trange vej inden pastor Ifversens afstraffelse.

Arne Pedersen har i denne forbindelse påvist, at Socialdemokratiets forhold til kirken svinger mellem betegnelse af religion som privatsag og krav om, at præsterne udfører deres embedspligter over for fattig som rig uden forsøg på kirketugt.

Et andet gennemgående træk er hudfletningen af de nærmest tvungne udmeldelser af folkekirken med henblik på borgerlig vielse, således 14. september 1902:

»Med let Sind beder han [Ifversen] Borgerne gaa ud af Kirken, skønt han derved efter sin egen Lære udsætter dem for evige Pinsler i Helvede. Der ofres aarlig Millioner og Hundreder af Menneskeliv paa at drage Negre og Kinesere *til* Kirken, men Ifversen udstøder rolig sine danske Medborgere, naar de kommer med kgl. Bevilling til at blive ægteviede.«

Igen gennem hele forløbet ses den gradvis stigende latterliggørelse af kultusminister I. C. Christensen eller »Hr. Christensen-Stadil«, som han lettere hånende kaldes. Et typisk udfald efter meddelelse om, at endnu et par har klaget over Ifversen (27. september 1902):

»Blot nu ogsaa Hr. Christensen-Stadil maa have Villie og Retsfølelse, saa suspenderede han den stridige Ifversen, og han stoppede derved

Munden paa de Ondskabsfulde, som paastaar, at han endnu er for meget Degn til at turde foretage Skridt mod Præsterne.⁴⁴

Vi mener, at det er en Ære for Landet og for Demokratiet, at en Degn er bleven vor Kultusminister, men Æren bliver ganske vist ringere, hvis han ikke tør hævde sin Stilling og skaffe Folket dets Ret.«

Et pinligt fremmøde af den kvindelige part i den anden sag hos ministeren refereres 27. november 1902. Den trainerende sagsbehandling hænges ud flere gange, og 7. februar 1903 nævnes, at Estrups kultusministre Fischer og Jacob Scavenius aldrig ville have tilladt »det nuværende folkekirkelige Anarki«.

De personlige angreb på ministeren gav sagen politisk betydning. Efter Systemskiftet 1901 var grundlaget for den tidligere alliance mellem Venstre og Socialdemokratiet imod Højre bortfaldet, og det begyndte at knage imellem de to partier. Nålestikkene imod I. C. Christensen, der uden at være formel regeringsleder var regeringens mægtigste mand, og imod justitsminister Alberti var symptomatisk for det dårligere forhold mellem de førhen forbundne.

Da højesteretssagen nærmede sig, skrev avisen næsten daglig, begyndende 30. september 1903 om »Murer Jensen og hans trofaste Kæreste«, der fortsat venter. Ægget af Henry Ussings pjèce – nærmere beskrevet i et senere afsnit – gennemgik avisen fra 10. oktober 1903 Ifversens karriere i lange nummererede artikler I-VII, herunder tidligere kontroverser omkring medtagelse af fagforeningsfaner til begravelser, Ifversens hævvelse af »Ret til Liget«, dvs. eneret til begravelse af døde i hans sogn, også i et tilfælde, hvor enken havde frabedt sig ham og henvendt sig til en anden præst, Ifversens angivelse af et barn på dets dåbsattest som uægte, hvor forældrene har indgået ægteskab efterfølgende etc. En af artiklerne bærer overskriften »Stemples som sindsygt«, baggrunden herfor var dog alene, at Ifversens modpart i en avisfejde havde beskrevet hans adfærd som tegn på sindssvaghed og utilregnelighed. Over for Ussings påstand om, at Ifversens egentlige modpart ikke var mureren, men Socialdemokratisk Forbund, fastholdt avisen, at sagen handlede om en borger, der hævder sin ret og står fast på den, »baade for sin egen Skyld og for at faa et Principspørgsmaal afgjort, hvorved der endelig en Gang kan sættes en Stopper for visse Præsters Optræden overfor talrige af hans Kammerater« – en efterskrift, som klart viser, at sagen er løftet ud over den konkrete anledning.

44. Wiinblad & Alsing Andersen, op. cit. p. 185: »Denne Sag viste, hvor svagt Kultusminister J. C. Christensen, den fhv. Skolelærer, stod overfor sine gamle Foresatte, Præsterne«.

Efter sagens afslutning konkluderer avisen (3. november 1903):

»De gamle Præster, som vi kender dem fra Hostrups og Chr. Richardts Vaudeviller, passede deres Landbrug, spillede deres L'Hombre, drak deres Toddy og røgtede deres Embedspligter. Det er den ny Generation af fanatiske Missionspræster, der har opfundet Dogmet om, at de kan modtage Statens Løn uden at opfylde de Pligter, Staten paalægger dem. Deres Formaal er Kirketugtens Genindførelse.«

Udover Ifversen kritiserede Social-Demokraten pastor Bertelsen i Harboøre (19. september 1902, 3. november 1903), som først nægtede selv at vie en fraskilt og derpå på grundlag af »de Helliges« undersøgelser af brudefolkenesandel sendte »Stikbrev« til nabopræsten, som herefter gik fra et tidligere løfte om at udføre vielsen. Også pastor Ussing i Valby fremdrages (17. januar 1903); han pålagde den fraskilte mand, som ville indgå nyt ægteskab, at »finde Jesus«, og da manden ikke ville »indlade sig paa Eksperimentet«, anbefalede Ussing ham at udtræde af kirken og tage borgerlig vielse eller klage til Social-Demokraten og forsøge at få ham fjernet fra sit embede.

Kristeligt Dagblad og »— juris —«

Kristeligt Dagblad anslog allerede ved sin første omtale af sagen 10. september 1902 hårde toner. Man påberåbte sig snarere end skriftens ord D.L. 3-16-8, bagatelliserede bevillingspraksis (»Om en Lov er overtraadt 100 Gange, bliver Overtrædelsen selvfølgelig ikke mere lovlig for det«) og betegnede en eventuel afskedigelse af Ifversen som dynamit, der kunne sprænge folkekirken. Efter kommissionsdommen mindede avisen under polemik med Social-Demokraten om, at om end kirketugsreglerne i Danske Lov er gået af brug, er de aldrig ophævede og kunne meget vel anvendes på murerens sag, om end i stilfærdighed uden borgerlige bivirkninger (2. og 4. februar 1903).

Morsomt nok fremkom en stor del af bidragene fra en jurist under mærket »— juris —«, hvis identitet jeg desværre ikke har udfundet. Selvfølgelig da han triumferede efter frifindelsen i Højesteret med en påpegning af, at han som den næsten eneste jurist havde forudsagt denne udgang på sagen (28. oktober 1903) aflagde han ikke anonymitetens kappe. Den eneste personlige oplysning er en påberåbelse af »min gennem mange Aars praktisk juridisk Virksomhed opøvede Fornemmelse af, hvad der er dansk Ret« (17. februar 1903), så det må være en ældre mand. Hans argumenter er en blanding af næsten moderne synspunkter på retsplejen og meget hårtrukne betragtninger. I sit første lange indlæg 1. oktober 1902 gør han gældende, at »den Person, der — udelukkende fordi Stats-

magten tillader det – foretager en Handling, der aldeles absolut strider mod et vist Trossamfunds Opfattelse, dermed melder sig ud af det paa-gældende Trossamfund«, altså at mureren og hans forlovede ved at påberåbe sig bevillingen mod kirkens modstand ved selve denne handling har sat sig uden for kirken, »om de saa nok saa meget postulerer at høre til vedkommende Menighed«. Herved bliver Ifversen ikke blot berettiget, men forpligtet til at afvise at vie parret. Spørgsmålet om kirkens lære gøres via Grundlovens ord »evangelisk-luthersk« til et juridisk set »teknisk teologisk« spørgsmål, hvor juristerne må bøje sig, næsten som den moderne debat om kirkens »indre anliggender«.

Helt moderne påpeger »en Jurist« (11. december 1902), at domstole-ne før har omstødt »selv ældgammel mosgroet administrativ Praksis«, og at Højesteret har »en overordentlig fin Næse med Hensyn til, hvor Retten egentlig er«, medens han udtrykker skepsis over for biskopper-ne, som altid vil følge staten. Det forekommer, som om han med profetisk klarsyn forudser domfældelsen i første instans og frifindelsen i Højesteret. Også »- juris -« påpeger, at Højesteret har optrådt belæren-de over for lavere domstole, ja endog Hans Majestæt Kongens ministre, og at Højesterets afgørelser i rigtig tvivlsomme sager viser, at »[D]ansk Ret og sund Fornuft er saa omtrent et og det samme« (17. februar 1903).

Mere end nogen anden angriber »- juris -« Paullis dobbeltrolle under sagen og særlig ministeriet, der til gejstlig dommer har udpeget »den – formodentlig – eneste Gejstlige i Landet, som *har* afgivet Erklæringer i Sagen«. Samtidig anerkender han dog, at så længe en generel retsreform ikke er gennemført, har rettens sammensætning været lovlig, og at en sognepræst eller skolelærer uden for København også ville blive dømt af den samme provst, som havde afgivet erklæringer i sagen (3. februar 1903). Han leger med tanken om, hvad det ville betyde, at Paulli selv vier fraskilte, hvis sagen var vendt om, og tiltalen gjaldt en modsat praksis af Ifversens, således at kultusminister Ifversen rejste tiltale imod sognepræst Christensen-Stadil for at vie fraskilte, på ny med Paulli som dommer; her ville Paullis egen praksis få ham til at frifinde tiltalte, da »en fornuftig Mand jo nu en Gang for alle ikke saa gerne kaster med Sten, naar han selv bor i et Glashus« (4. februar 1903). Gennem lange citater fra Nellemann: »Civilprocessen, almindelig Del« nærmest insinuerer han Paullis inhabilitet uden formelt at tage skridtet fuldt ud (13. oktober 1902).

Som vistnok den første gør »- juris -« gældende, at reglen i 1824-forordningen om, at vielsen »tilfalder« sognepræsten i brudens hjemsogn, ikke skaber en pligt til at forrette vielsen. »At det store Lod i Lotteriet

»tilfalder« mig, betegner dog ikke, at jeg faar simpelt Fængsel, hvis jeg ikke henter Pengene« (6. februar 1903). Dette sprogligt plausible, om end mod den gængse juridiske opfattelse stridende argument går igen i de senere gejstlige indlæg i sagen.

Gejstlige indlæg inden højesteretsbehandlingen

Medens Kristeligt Dagblad mest gav husly til »- juris -«, findes de kirkelige synspunkter særlig i tre separate stridsskrifter, alle i 1903, hvoraf det vægtigste, Ussings, også aftryktes i avisen i de sidste dage før Højesteretsdommen (6. oktober 1903 og senere).

Fyldigst var det første skrift »Folkekirkens Frihed og den Ifversenske Sag«, af sognepræst J. J. Fjord, Søllested-Vedtofte nær Assens, som håndterede juridiske begreber med en vis skarpsindighed, om end den hårtrukne logik og især de dristige modsætningsslutninger nok virker mere overbevisende på en juridisk lægmand end på en jurist. Fra de 71 tætte sider vil jeg fremhæve som et hovedsynspunkt, at den grundlovssikrede religionsfrihed gælder ikke blot folkekirken som et trossamfund (p. 1 ff.), men også de enkelte præster som en personlig ret for disse (p. 22), et synspunkt, som han også inden den Ifversenske sag havde gjort gældende i afhandlingen »Om Folkekirkens nuværende grundlovsmæssige Stilling. Et Forsøg i Grundlovsfortolkning«.⁴⁵ Forf. sonderer mellem Danske Lov og Forordningen af 1824, således at en kgl. bevilling til nyt ægteskab uagtet forbudet i D.L. 3-16-8 ikke forpligter præsten til at gennemføre vielsen, idet D.L. er rettet til undersåtterne, forordningen derimod til præsterne (p. 26 f.). Allerede inden Grundloven måtte det antages, at Kongens dispensationsret alene omfattede det i D.L. 3-16-8 direkte udtalte forbud mod ægteskab mellem de i hor skyldige efter den anden ægtefælles død, men ikke det uomtalte, at ægteskabet var opløst af andre grunde end død (p. 29 ff.), og ved Grundloven er dispensationsretten indskrænket, dvs. at der kræves ny lovgivning til lempelse af ægteskabsforbudene (p. 40 f.). Omvendt tillægger forf. Kongen ret til at dispensere fra, dvs. udvide loven af 1851 om borgerlig ægteforening til også at gælde personer, der ikke kan blive viede, fordi præsterne nægter at forrette vielsen (p. 57 f.). Kirkeritualet er lov, kan kun ændres ved ny lov og skal følges af præsterne (p. 47 ff.), og det Mynsterske ritual kan kun anvendes i kraft af en begunstigelse for de præster, der søger herom – men Ifversen vil ikke søge (p. 52 ff.). Staten tillader præsterne at vie fraskilte, og nogle gør det, men det skaber ikke pligt for de andre (p. 55

45. *Tilskueren*, 1902, p. 153 ff.

f.). Forf. betvivler, at den »almindelige« straffelov gælder de særlige embedsmænd som først og fremmest præster (p. 23 f.); straffeloven rammer kun den »villedede« ulydighed, og Ifversen har højst udvist »Uforstand«, idet han ikke på forhånd kunne vide, hvilket resultat Højesteret ville nå (pp. 24 f., 38 ff.) – her ses argumentet om Ifversens gode tro, hvis Højesteret måtte afgøre hjemmelsspørgsmålet modsat Ifversen og forf.s opfattelse.

Fjord havde selv en alvorlig disciplinær sag bag sig. På grund af polemiske foredrag, pjecer og artikler med katolicerende indhold stillede biskop Stein, Odense, ham »4 eenfoldige Spørgsmaal«, som han besvarede over 128 helarkssider og så utilfredsstillende, at biskoppen indstillede ham til afsked. 25. oktober 1895 resolverede ministeriet, at skønt der var grund nok til at rejse sag til embedsfortabelse, ville man foreløbig nøjes med en alvorlig misbilligelse og en streng advarsel. Biskoppen nævnte rygter om, at Fjord havde »varme Talsmænd blandt Rigsdagsbønderne« for sin faders skyld (Fjords fader var den berømte N. J. Fjord, præsident for Det kgl. Landhusholdningsselskab). Fjords mange senere ansøgninger om forflyttelse blev alle afslåede, efter at provst og biskop udtalte sig imod ansøgningen, »hvor stor en Vinding hans Fjernelse end vilde være for hans Menigheder«, og han forblev i Sølledet til sin død i 1918.⁴⁶

Fjords skrift anmeldtes i Kristeligt Dagblad (24. april 1903) af sognepræst Peder Severinsen, som satte fingeren på det ømme punkt, religionsfriheden i forhold til folkekirkens præster, idet han koncist fastslog, at D.L. 2-1 ikke var ophævet, alene indskrænket ved Grundloven. Folkekirkens præster forpligtes fortsat på symbolerne, og religionsfriheden for folkekirkens præster – og medlemmer – består alene i, at de kan træde ud og danne et andet samfund, hvis love stemmer med deres overbevisning.

En vigtig nyere parallel er sagen om pastor Ruben Jørgensen, som i 1976 også påberåbte religionsfriheden til støtte for sin dåbspraksis under sin klage til Den europæiske Menneskeretskommission, som på linie med Severinsen affærdigede argumentet med den begrundelse, at et organiseret trossamfund er beskyttet udadtil gennem medlemmernes religionsfrihed, men har ret til at håndhæve uniformitet indadtil.⁴⁷

46. Sagen er skildret løbende i P.G. Lindhardt & Jørgen Swane, op.cit. (note 18), pp. 247 ff., 272, 317 f., 331, 348 f., 370 f., 378 f., 419, 463.

47. Sag nr. 7374/1976. Se også Garde: »Retfærdig rettergang og Præsteretten«. *EU-ret & Menneskeret*, 1/1997, p. 33 ff. (p. 44), *Ariadnetråde*, p. 354 ff., og *Kirkeretsantologi* 2002, p. 284 ff.

Severinsen afviser alle argumenter for, at mureren ikke ved bevillingen har opnået ret til at indgå ægteskab straks, men har mere forståelse for argumentet om, at murerens ret ikke nødvendigvis indebærer præstens pligt til at vie. Loven taler kun om præstens ret til at forrette visse vielser, og derfra sluttes til præstens pligt til at vie som »en tænkt Forlængelse af Loven«. Det er tvivlsomt, om det stemmer med lovens ånd at befale en præst at vie, hvor præsten anser »sit Embedsløfte, sin Samvittighed og Kirkens Ære« krænket derved.

Sognepræst Chr. Sørensen, Garnisons sogn, udgav sin lille pjèce »De skammelige Dispensationer« på Indre Missions forlag.⁴⁸ Han vendte sig særlig imod dispensationerne fra D.L. 3-16-8. Det vægtigste argument var, at dispensationerne, som burde være undtagelser fra lovgivningen, var blevet til regel og ophævede loven helt (p. 7); efter mange skældsord – »Sædelighedsattester« var blevet »Usædelighedsattester«, Staten »befordrer Prostitution indenfor Ægteskaberne« (p. 8 ff.) etc. – sluttede forf. med et opråb til det danske folk, kvinderne, kirken og de troende lægfolk.

Hvor Fjord havde argumenteret juridisk, inddrog lic.theol. Henry Using, sognepræst ved Jesuskirken, fader til den store retslærde af samme navn, i sit af Den danske Præsteforening udgivne skrift »Den Ifversenske Sag. Til alvorlig Eftertanke over Forholdet mellem Kirke og Stat« i høj grad kirkepolitiske synspunkter.⁴⁹ Han inddrog Socialdemokratisk Forbund som Ifversens egentlige modpart (p. 9 f.) og skød med skarpt efter murersvenden: »... flere Kirkebøger (*sic*) kunde aflægge Vidnesbyrd om, at den Attest for »sædelig Vandel«, som han har maattet tilvejebringe for at faa Ret til nyt Ægteskab, ikke blot har været indskrænket ved den ene »Undtagelse«, men har været een stor Usandhed« (p. 8). Og som murersvendens sag reelt er Socialdemokratiets sag, er Ifversens holdning ikke hans egen, individuelle, men hele kirkens, »Pastor Ifversen har følt sig bunden i sin Samvittighed af Guds Ord og af sin Embedspligt som Præst« (pp. 13, 38). Ganske virkningsfuldt anføres, at hvis kirken har en for de enkelte præster bindende lærenorm, må den ligge i Danske Lov (p. 15 ff.), som både byder præsten at bekæmpe syn- den, herunder hor, og forbyder ægteskab mellem to, som har gjort sig skyldige i hor, D.L. 3-16-8. En dispensation med hensyn til denne regel

48. Pastor A. Fibiger: »Ethvert Hjem, hvor Ægteskabet holdes i Ære, og hvor der værnes om Hjemmets Arne, burde eje denne lille Bog«, *Den indre Missions Tidende*, 50. Aarg., Nr. 29, 19. juli 1903, p. 463 f.

49. Henry Using: *Min Livsgjerning som jeg har forstaaet den*, 1940, II p. 8, omtaler sagen som et led i »Kirkeproblemet«.

er kun en begunstiging for borgeren, men ingen tvang mod kirken (p. 22 f.) – her var Ussing på linie med Fjord – og heri ligger ingen modsigelse, thi øvrigheden kan udtale over for vedkommende, at hvis han med dispensationen i hånden ikke kan få nogen præst til at vie sig, må han udtræde af folkekirken (p. 27). Han afviser det praktisk-samfundsmoralske argument, at selv et anstødeligt ægteskab er bedre end en fortsat ulovlig forbindelse – det for biskop Mynsters beslutning i 1850 om at vie Frederik den Syvende til grevinde Danner afgørende hensyn – da »Kirken k a n ikke under nogen Form kalde Uret for Ret eller lyse Guds Velsignelse over Synden« (p. 29 f.). »Kirkens Praksis« er ej heller et argument, idet villige præster netop ikke er villige, men kun handler under indtryk af muligheden for tvang (p. 31 f.). Han udtrykte tillid til Højesteret, som oftere har vist, at den er sig bevidst, at den ikke blot er statens, men kirkens øverste domstol (p. 35). Den lykkeligste løsning, at Højesteret frifinder, og alle præster derefter vægrer sig ved at vie fraskilte, vil tvinge øvrigheden til at gennemføre borgerlig ægteforening for disse (p. 37 f.).

Ussings pjèce var gnisten, der udløste de mange artikler i Social-Demokraten, begyndende 10. oktober 1903. Han fulgte selv pjecen op med et længere indlæg i dette blad 17. s.m. Han kommenterede fane-striden og antydede om murersagen, at beviserne for murerens vandel ville »komme i rette Tid og paa rette Sted«, hvilket avisen indigneret kommenterede, at enhver borger kunne risikere »at faa sit Privatliv undersøgt af en opsætsig Embedsmand og derpaa Undersøgelsens Resultat publiceret«.

Præsteerklæringerne til højesteretssagen

Den danske Præsteforening besørgede ikke blot udgivelsen af Ussings skrift, men foranstaltede en enquête til 30 »af de mere kendte Præster af hver af de kirkelige Hovedlejre«, Indre Mission, Grundtvigianere og »III Retning« eller Kirkeligt Centrum. I polemik imod Paullis udtalelser om, at en præst i folkekirken »maa underordne sin subjektive Opfattelse under den, som nu en Gang godkendes af det kirkelige Samfund ... naar de folkekirkelige Myndigheder approberer Fraskiltes Vielse«, opstilledes følgende tre spørgsmål:

»1. Kan De tiltræde den af Biskop Rørdam udtalte Anskuelse, at saadanne Ægteforeninger, hvor den skyldige Part uden videre faar Tilladelse til nyt Ægteskab (end sige med den Person, med hvem det tidligere Ægteskab var brudt) er af det onde og kristeligt uforsvarlige?

2. Kender De Tilfælde, hvor en Præst, der anmodedes om at vie en

Fraskilt, formaaede de Paagjældende til at opgive den paatænkte Ægteforening eller i alt Fald afstaa fra at søge kirkelig Vielse, fordi han ansaa den paatænkte Ægteforening som stridende mod Herrens Ord?

3. Kender De Tilfælde, hvor en Præst, der anmodedes om at vie en Fraskilt, rent ud nægtede at udføre Vielsen, fordi han ansaa det paatænkte Ægteskab for stridende imod Herrens Ord?»

Som det ses, er spørgsmålene ikke blot i sig selv stærkt ledende, men formålet angives klart i følgeskrivelsen, nemlig at »give Defensor Bevis i Hænde for, at der ikke er Enighed i Kirken om at godkende Fraskiltes Vielse«.

Reaktionen var imponerende. Trods den meget korte svarfrist svarede så godt som alle – i sagsakterne ligger hele 85 erklæringer⁵⁰ – en del kun med ja til det første og nej til de to andre spørgsmål, men i mange tilfælde med lange beretninger daterede ganske få dage efter modtagelsen.

Så godt som alle svarede ja til det første spørgsmål, enkelte »ja, af ganske Hjærte«, den indremissionske sognepræst Otto F. Moe⁵¹ i Sdr. Bjert med ordene »Ja, selvfølgelig, jeg maatte jo være et ugudeligt, vantro Menneske for ikke at kunne gjøre det«. Sognepræst O. J. Pedersen i Ribe (III Retning), der som den eneste anvender gotisk skrift, foreslog justitsministerens kompetence i familieretlige sager overført til ægteskabsretter med gejstlig deltagelse! Et par Grundtvigianere graduerede deres svar ved at overstrege »af det onde« eller udtale anerkendelse af borgerlige ægteforeninger. Sognepræst Johs. Paludan-Müller i Snesere (III Retning) udtrykte som den eneste en vis sympati for mureren, og i en længere udtalelse fra sognepræst Nikolaj Frederik Trojel i Bloustrød (af samme retning) udtrykkes ønske om, at afgørelsen ikke beror på den enkelte præst, men at Folkekirken får en røst at tale med.

Svarene på de to andre spørgsmål giver et broget billede. Omkring halvdelen, flest fra Indre Mission, omtaler kendskab til disse sager, men kun et fåtal egne erfaringer, og man kan ikke udelukke, at flere kan have fremdraget det samme opsigtsvækkende tilfælde. Sognepræst F. Nielsen, Lemvig (III Retning) omtaler flere tiltale af nægtelse og tilføjer omhyggeligt, at de pågældende brudefolk havde kgl. bevilling til indgåelse af nyt ægteskab. To stærke fortalere for Ifversen, Ussing og Christian Sørensen (begge Indre Mission), nævner egen ubønhørlige

50. De manglende synes alle at have været Grundtvigianere.

51. Bl.a. kendt for, at han fra prædikestolen betegnede forsamlingshuset i sognet som »Satans Synagoge«, Paul Nedergaard: *Dansk Præste- og Sognehistorie*, 1985-89, X, p. 846.

praksis på en måde, som giver det klare indtryk, at de lige så godt som Ifversen kunne have fået en klagesag på halsen. Ussing nævner kort, at han i sit eget sogn i Valby fast nægter at vie fraskilte og har gjort det 6 à 10 gange, og Sørensen omtaler en indviklet klagesag i Garnisons sogn, hvor flere præster var impliceret. Grundtvigianeren V. Kold, Brorsons sognedistrikt i København, har efter at have viet fraskilte i begyndelsen af sin virksomhed overvejet Herrens Ord og siden »nægtet at gjøre det *i alle Tilfælde*, hvormange Gange er det mig umuligt at huske, og Herren har hjulpet mig, saa der ingen alvorlige Konflikter er kommet ud af det«. Også Grundtvigianeren Fr. Jungersen, præst ved Københavns Valgmenighed, oplyser at have nægtet vielse af fraskilte »ofte«. Det er næppe urimeligt at antage, at en højere skilsmissehyppighed i København har medført, at spørgsmålet er opstået hyppigere der. Måske er den potentielle konfliktsituation opstået langt hyppigere, end de fåtalige direkte beretninger antyder. Besvarelsen fra sognepræst J. Lauesen (III Retning) i Aarslev til spørgsmål 3) fortjener citering:

»Nej, men at det sker, tvivler jeg ikke paa. Som Forholdene gjen-nemgaaende er paa Landet, staar Præsten i et saadant Spørgsmaal med en saadan Myndighed, og Folk er saa ukjendte med deres juridiske Ret og saa fremmede for at gennemføre den ved Tvang overfor Præsten, saa de vist som Regel vil bøje sig for Præstens: »Det kan ikke lade sig gjøre«, saa at Sagen gaar stille af, unægtelig ofte saaledes, at Parterne lever sammen uden Ægteskab – havde alle derimod den samme Støtte og Vejledning som den berømte Murer har haft, saa havde der været mangen Konflikt for længe siden.«

Grundtvigianeren, sognepræst Ludvig Wagner, Saksøbing, rørte ved et ømt punkt, da han modstillede den manglende tvang i 1840'erne imod P. C. Kierkegaard i Pedersborg til at døbe baptistbørn med tvangen nu imod en præst, »som nægtede at udføre en Gerning, der aldrig har været godkendt af det kirkelige Samfund«.

Hvilke midler en præst kunne anvende for at kyse fraskilte fra at gennemtvinge en vielse, fortæller en bramfri historie fortalt på andenhånd af den grundtvigianske sognepræst P. Riemann i Faxe – måske er den blevet skarpere ved genfortællingen:

»Der var en Præst paa Mors, som, da han ikke paa anden Maade kunde undgaa at vie en fraskilt Mand, som var paastaelig paa sin juridiske Ret, erklærede: »Saa er der da i alt Fald Ingen, der kan forbyde mig den Dag at gaa over i Kirken med Træskostøvler paa!« og med denne Udsigt til at blive viet af en Præst i Træskostøvler efter Sigende virkelig skræmte Vedkommende fra at søge kirkelig Vielse hos ham.«

En lang beretning fra stiftsprovst Carl Hugo Edvin Jacobi, Aalborg

(III Retning) om en stædig ølhandler, der som tredje ægteskab ville giftes med en »Pige af et ikke uberygtet Hus« og indgav klage over præsten, over mæglingen (åbenbart ved den anden skilsmisse), ender næsten triumferende med, at Budolfi kirkes præster ikke tager imod betaling for at vie en fraskilt, og at vielsen efter Kultusministeriets bevilling foretages uden lysning, »saa at sige i Sæk og Aske«. Sognepræst Frederik Zeuthen, Skt. Michaelis sogn i Fredericia, formand for Indre Mission efter Vilhelm Becks død, nævner:

»Mange have foretaget Kopulationen men paa en saadan Maade, at den ingenlunde kunde kaldes en Vielse, idet det udtrykkeligt blev udtalt, at det ikke var et kristeligt Ægteskab, men blot en Forbindelse, som blev taalt for at undgaa værre Onder. Dette er udtalt ikke blot ved Kopulationen men ogsaa ved Lysningen i Kirken i Menighedens Paahør.«

Befriende munter og næsten forudskikkende den senere ordning er beretningen fra den fremtrædende kristent sociale sognepræst i Nathanaels sogn på Amager Johs. Nordentoft, her rubriceret under »III Retning«, om en fraskilt, hvem han overtalte til at afstå fra kirkelig vielse. »Den paagældende acquiescerede beredvilligt ved dette: »Skal der være Frihed for de røde, saa skal der s'gu ogsaa for de sorte.«

Et mere trist indtryk giver besvarelsen af spørgsmål 2) fra en odenseansk præst (III Retning), som her skal forblive anonym:

»Ja, jeg har selv været i det Tilfælde, at en fraskilt Mand, der var straffet for Sædelighedsforbrydelse, men derefter havde faaet Æresoprejsning, forlangte at blive viet af mig. Jeg gik da til Mandens Forlovede, som heldigvis selv var blevet betænkelig; og jeg slap for Sagen derved, at hun hævdede Partiet.«

Hvor meget der skulle til for at formilde en præst, viser en beretning fra den grundtvigianske sognepræst E. K. Thyssen i Ølgod – bemærk det gentagne »virkelig«:

»Jeg selv har i dette År haft et sådant Tilfælde, hvor jeg dog nu på Grund af Forholdene har givet efter: En Kvinde blev for ca. 20 År siden forladt af sin Mand, der rejste til Amerika, hvor han senere har giftet sig. I de sidste 10 År har hun været »Husholderske« hos en Enkemand, med hvem hun har samboet. Mange Gange i Årenes Løb er jeg bleven anmodet om at få dem gifte, hvad jeg dog stadig har nægtet. Både Familien og jeg har gjort stærke Forsøg på at få dem til at flytte fra hinanden, hvad de dog stadig har nægtet. Nu i dette År kom Begæringen om Ægteskab stærkere end nogensinde, jeg gav da efter og viede dem, fordi

- 1) Jeg ynkedes over de stakkels Mennesker, der virkelig i Årenes Løb trofast havde delt Fattigdom med Slid og Slæb med hinanden, og på

hvis Opførsel der intet som helst var at klage uden dette, at de ej vare gifte.

- 2) Konens Ægteskab var virkelig opløst ved Mandens Giftermål i Amerika, så den Skilsmisse, der skulde til, var af formel Natur, skønt den måtte lyde på Dispensation fra D.L. 3-16-8.
- 3) Jeg hos Biskoppen fik Tilladelse til at udføre Vielsen ikke i den tree-nige Guds Navn, men efter Mynsters Ritual, hvor de blev erklærede for Ægtefolk »efter den lovlige Øvrigheds Anordning« og uden Bru-gen af Velsignelsen.«

En tilsvarende beretning er givet af sognepræst L. Glahn, Vejstrup (ret-ning uoplyst):

»En Mand i Vejstrup Sogn søger at opnaa Skilsmisse fra sin for omtr. 20 Aar siden til Amerika bortrømte Hustru, som forlod ham, medens han sad arresteret. I flere Aar har Manden haft én og samme ældre Pige til Husholderske, med hvem han utvivlsomt lever i et urent Forhold; derfor vil de søge at blive gifte. Jeg har tilskyndet dem til at faa gjort Alvor af det, og Manden søger for Tiden fri Skilsmisseproces. Naar de da senere kunne blive Ægtefolk, vil deres hele Stilling i det kirkelige Samfund kunne blive en anden end nu. Men jeg har *reserveret mig* imod at være forpligtet til at vie dem, idet jeg af Manden har faaet en skriftlig Erklæring om, at han giver Afkald paa, at de blive kirkelig ægteforenede. Dette har jeg altsaa gjort til Betingelse for, at jeg vilde søge at hjælpe dem. – Iøvrigt er jeg forvisset om, at Præsteforeningens Bestyrelse har baade Præsteforeningens Medlemmer og alvorlige Kristne af *alle* kirkelige Retninger med sig i sin Stilling til den Ifversenske Sag, og at Bemærkningen »som nu en Gang godkjendes« er forhastet og desorienterende.«

Et direkte ubehageligt, ja småligt indtryk efterlades af omtalen af de præster, som i mange tilfælde løser den praktiske konflikt. I en anden-hånds beretning fra sognepræst Frederik Christopher Vilsen Sørensen i Hyllested, Venslev og Holsteinsborg (Indre Mission) fortælles, at par-ten efter nægtelsen fra sognepræsten i hjemsoget fik kongebrev til at blive viet af uvedkommende præst. »Manden blev da viet af en præst, hvis specialitet det var – efter sigende – at vi sådanne personer.« De strenge præster kunne godt have betænkt, at de selv undgik den yderste konsekvens af deres vægring, fordi mere fremkommelige præster påtog sig det utaknemmelige hverv. Man mindes igen Paullis ord om, at en generel anerkendelse af, at den nægtende præst kunne henvise til en an-den præst, ville være en anerkendelse af, at den førstes samvittighed og

kristelige følelse var af en finere og ømmere art end andre præsters, og at der derfor var særlige hensyn at tage til ham.

Det Mynsterske ritual nyder ikke megen velvilje. Sognepræst V. Munck i Herlufsholm (III Retning) anvendte det »til liden Tilfredsstillelse for mig selv« i to af de fire tilfælde, hvor han i sine 42 år som præst havde viet fraskilte, medens der i de to andre tilfælde forelå bevis for den fraskiltes uskyldighed; i flere tilfælde havde han nægtet at vie fraskilte, som derefter havde opgivet at udøve tvang imod ham. Typisk og ikke usympatisk er beretningen fra Trojel i Bloustrød:

»Jeg har selv været i det Tilfælde, at en fraskilt henvendte sig til mig om at vie ham. Jeg ansaa ham for relativ uskyldig i Skilsmisken. Jeg var den Gang Kap. pro loco og havde altsaa ingen Forpligtelse, men følte dog Uvilje ved at skyde det over paa min Embedsbroder, da man slog paa, at ham kunde man jo tvinge. Jeg nægtede at vie ham paa sædvanlig Maade, men erklærede mig villig til at gøre det efter Mynsters Ritual. Jeg var den Gang uerfaren og ansaa mig for sagesløs ved at udføre Handlingen i »den borgerlige Øvrigheds« Navn. Men jeg betragter nu et Kompromis, som Mynsters Ritual beregner, som en Halvhed, der er Kirken uværdig. Enten er en Vielse forsvarlig, og da bør den udføres som alle andre, eller den er det ikke, og da bør Ægteforeningen intet have med Kirken at gøre, heller ikke foretages i Kirkehuset.«

Adskillige erklæringer fremhæver, at konflikt er afværget ved, at brudfolkene eller manden efter præstens råd udmeldte sig af Folkekirken og derved opfyldte betingelserne for borgerlig vielse. En beretning fra sognepræst O. Steenstrup i Bøvling-Flynder (Indre Mission):

»Undertegnede har for et Aars Tid siden nægtet at vie en fraskilt Gaardmand i Flynder Sogn til den Person, »ved hvem det tidligere Ægteskab var brudt«, og som i den Anledning var udvist af Bøvling Valgmenighed og altsaa igen tilhørte Sognemenigheden. Da Gaardmanden under Mæglingen nægtede at give mig Oplysning om Grunden til Skilsmisken ..., meddelte jeg ham, at jeg vilde ansøge om at blive fri for at vie ham, og at jeg til det Brug vilde skaffe mig fornøden Oplysning om hans tidligere Liv. Herover blev han bange og meldte sig ud af Folkekirken for at blive borgerlig ægteforenet, hvilket jeg anbefalede ham.«

To grundtvigianske præster omtaler en mere forsonlig udgang, idet de udmeldte senere genindtrådte i Folkekirken. Riemann i Faxe omtalte hele sagen og de pågældendes ønske om genindtræden fra prædikestolen, medens den grundtvigianske sognepræst Alfred Kaae i Kværndrup noterer, at mandens genindtræden skete ved deltagelse i nadveren.

Erklæringerne blev fremlagte for Højesteret, men ikke formelt dokumenterede. I Social-Demokratens ellers fyldige retsreferat 21. oktober

1903 omtales de kun kortfattet med ordene, at aktor »ledsagede dem [erklæringerne] paa deres Vej til Dommerne med den Bemærkning, at de naturligvis ikke havde mindste Betydning for Sagen«, og i Højesterets dom citeres erklæringerne ikke, men de fremhæves af 1. voterende Hvidt, hvis votum slog igennem med ringest mulige majoritet, og i frifindelsesdommens præmisser, hvorefter tiltalte havde »haft nogen Føje til at gaa ud fra den af mange af Folkekirkens Præster antagne Mening«. Erklæringerne har således haft den allerstørste betydning for sagens udfald.

Dommere og advokater

Social-Demokraten skriver den 22. oktober 1903 i reportagen om domsafsigelsen ironisk om de gamle dommere, »uddannede ... hos Manuduktører, hvis Ben forlængst er smulrede paa Kirkegaarden, affældige og ældede, trængende til Præstens Trøst og Kirkens Naade i deres Livs Aften«, og rigtigt er det, at tre af de tretten dommere, herunder justitiarius (titlen på rettens formand til 1919), var fyldt 70,⁵² det var jo før indførelsen af den faste aldersgrænse. Ældst var Nyholm, født 1829, som endog udnævntes til justitiarius i 1907; i sin tidligere karriere havde han været auditor ved de den højstkommanderende underlagte hærafdelinger i Altona og Wandsbeck samt ved det holstenske grænsetoldgendarmeri; hans litterære produktion omfattede et skrift mod dødsstraffen fra 1858. Yngst var førstevoterende Hvidt, født 1850 og altså efter Grundlovens givelse som den eneste af rettens dommere.

Nok så væsentligt er det, at dommerne i deres personlige livsforhold og familiemæssige tilknytning havde forudsætninger for fortrolighed med kirkelige spørgsmål i langt højere grad end nutidens collegium. Nyholm, Lassen og J. Poulsen var præstesønner; Lassens fader var som sognepræst i Adelby nær Flensborg blevet forjaget af prøjserne i 1864.⁵³ Mouriers fader var cand.theol., men angives som proprietær. Man vælger ikke selv sin fader, men sin hustru og dermed sin svigerfader, og ikke mindre end otte af rettens 13 dommere, en klar majoritet – i voteringsrækkefølge Hvidt, Grüner, Larsen, Evaldsen, Jensen, Mourier, J. Poulsen og Müller – var gift med eller enkemænd efter præstedøtre. Hvidts og Mouriers svigerfædre var endog stiftsprovster (Peter Con-

52. Biografiske oplysninger fra Troels G. Jørgensen: *Højesteret fra Grundloven til Retsreformen*, 1951, og især Arild Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen: »Stat«, i: *Højesteret 1661-1961*, 1961, II, p. 257 ff.

53. Niels Lassen: *Erindringer*, I, 1918, passim.

rad Rothe og Christopher Lebrecht Tobiesen), og Larsens første svigerfader var biskop Hans Martensen. Medens præstesønnerne ikke udviste særlig velvilje over for Ifversen – kun J. Poulsen voterede for frifindelse (af subjektive grunde), hvorimod Nyholm og Lassen voterede for domfældelse og gav udtryk for et strengt statskirkesyn – havde de otte præstesvigersønner klar majoritet for frifindelse, 6-2.

Endelig var justitiarius Koch og biskop Skat Rørdam svogre, idet de begge – som i øvrigt også digterpræsten Hostrup – var gift med døtre af digteren Carsten Hauch.

To assessorer må fremhæves, en fra hver side:

Paul Pierre Ferdinand Mourier var en af pionererne i Københavns kirkesag, formand for bestyrelsen i Diakonissestiftelsen og medlem af bestyrelsen for »Foreningen mod Lovbeskyttelse af Usædelighed«, og det sidste afspejles i hans temperamentsfulde votum. I 1889 havde han klaget over, at præsternes statskirkelige stilling svækkede dem over for minister og rigsdag, og herunder med særlig indignation fremdraget kultusminister Jacob Scavenius' udtalelse om »enhver dansk Mand[s] ... Ret til at faae sine Børn indlemmet i det danske Folks Kirke«. ⁵⁴ Den kristne menighed havde aldrig udtrykkeligt godtaget Kongens herredømme over kirken, og medens dette var stiltiende anerkendt under Enevælden, hvor Kongeloven forpligtede Kongen til »vædeligen [at] haandhæve og beskjerme« den »rene og uforfalskede kristelige Tro«, kunne dette ikke vedvare efter 1849, hvor magt og ansvar tilkommer ministre, rigsdag og dommere, for hvilke bekendelsespligten ikke gælder. Det kan ikke undre, at en dommer med dette kirkesyn måtte votere for frifindelse af Ifversen.

Men retten rummede også en ekspert i kirkeret, nemlig Erhard Florian Larsen, der i sin tidlige karriere udover sin hovedstilling i Indenrigsministeriet var amanuensis hos Sjællands biskop samt bogholder og kasserer ved Sjællands stifts gejstlige enkekasse, og som under sin tid i Højesteret udgav *Den danske Kirkeret I-II*, 1901 og 1908, hvis første bind bl.a. omhandlede vielse. Hans votum viser dyb fortrolighed med kirkeretlige spørgsmål. Som medlem af Folketinget 1887-1890, valgt af Højre i København, udtalte han under folketingsdebatten 17. februar 1888 om dåb af børn af personer, som havde forladt folkekirken, modsat Scavenius, at præsterne ikke var juridisk forpligtede til at døbe de udmeldtes børn, om end han samtidig udtrykte ønske om, at præsterne

54. »Et Par Ord om Menighedens Forhold til Kirke og Stat«, *Fra Bethesda* 1889, pp. 833 ff. og 849 ff. (p. 835 ff.). Lindhardt & Swane, op. cit. p. 82 med henv., og ovenfor ved note 18.

ville være villige til at døbe de pågældende børn, når de fremstilles for dem.⁵⁵ Sammen med Mourier havde han i 1892-93 efter opfordring fra »Menighedskonventet« deltaget i overvejelser om borgerligt ægteskab og fraskiltes vielse. Konventet vedtog et forslag om, at ingen præst skulle være pligtig at vie en fraskilt, hvis tidligere ægtefælle var i live, men biskopperne fastholdt kirkelig vielse efter lempet ritual; indførtes borgerligt ægteskab i disse tilfælde, ville det obligatoriske borgerlige ægteskab være uundgåeligt.⁵⁶ Uanset Larsens mulige ønske om at indføre en ret for præster at nægte at vie fraskilte kan en tilsvarende velvilje ikke udlæses af hans værk om gældende kirkeret. I afsnittet »Lempelser i Vielsesritualet« anføres:⁵⁷

»Da den borgerlige Lovgivning og administrative Praxis tilsteder Skilsmisse og nyt Ægteskabs Indgaaelse af Fraskilte i et videre Omfang, end det ansees hjemlet ved Skriftens Udtalelser om dette Forhold (Matth. 5,32; 19,6), og det borgerlige Samfund dog ikke har villet give Afkald paa Præstens Medvirkning ved Stiftelsen af saadanne Ægteskaber, har man søgt at fjerne den saaledes opstaaede Konflikt mellem Skriftens Krav og det borgerlige Livs Udvikling ved Modifikation af Vielsesformularen, der skulde gjøre det mindre anstødeligt for Præsten at forrette Handlingen.«

Herefter gennemgås det Mynsterske ritual, og Larsen slutter med, at et muligt forargeligt liv hos brudefolkene ikke berettiger til forandringer i vielsesritualet. Uagtet Larsen ikke med rene ord udtaler, at en præst ikke er berettiget til at nægte at vie fraskilte, kan hans synspunkter ikke forstås anderledes. For en ordens skyld vil jeg tilføje, at selvom indviende på forhånd ud fra deres kendskab til dommernes holdninger – eventuelt på grundlag af tidligere tidsskriftsartikler m.v. om retlige tvivlsspørgsmål af betydning af sagen – kan forudse deres votum, gør dette ikke disse dommere inhabile, når blot de afholder sig fra at omtale den foreliggende konkrete sag.⁵⁸

Under striden mellem Skat Rørdam og provsterne Paulli og Schepele i 1897 talte Larsen over for kultusminister Sthyr provsternes sag. Med hans egne ord: »Og hvad nu endelig angaar det biskoppelige Paalæg, da udtalte jeg til Ministeren ... at jeg ikke indsaa hvorpaa det skul-

55. Note 18 og 54 ovenfor. Larsens indlæg i debatten *Rigsdagstidende* 1887-88. »Folketingets Forhandlinger« Sp. 3133 ff. og 3139 f.

56. Lindhardt & Swane, op. cit. pp. 187 f. og 234 f. med henv.

57. E. F. Larsen: *Den danske Kirkeret*, I, 1901, p. 174 ff.

58. Torben Jensen: »Højesteretsdommernes ytringsfrihed«, *UfR* 1992 B p. 131 ff. (p. 135 f.). Bernhard Gomard: *Civilprocessen*, 4. udg., 1994, p. 126.

de støttes, og meget beklagede at det var fremkommet, da jeg, ganske afset fra dets materielle Berettigelse, ikke vidste, hvorledes det skulde effectueres, da Kirken under vore Forhold ikke har den samme Myn-dighed, de samme Tvangsmidler overfor sine Embedsmænd, som den katholske Kirke har overfor sine...«. ⁵⁹

De to medvirkende højesteretssagførere var blandt skrankens ypperste. Sophus Scavenius Nellesmann, aktor – som var medeksekutor i grevinde Danners bo og mangeårig formand i de af hende oprettede stiftelser – lagde grunden til den første sagførerforening og senere den i 1886 stiftede almindelige danske sagførerforening. Volf Frederik Asmussen, defensor, var i mange år formand for Den danske Sagførerforening samt medlem og til tider formand for Frederiksberg kommunalbestyrelse. Efter begge oprettedes mindelegater. Ingen af dem havde personlig forbindelse til den kirkelige verden, men Asmussen var i 1916 aktor i århundredets næste og største præstesag, Arboe Rasmussen-sagen, hvor hans modpart, højesteretssagfører Liebe, ved indhentelse af teologiske erklæringer brugte Asmussens tidligere våben imod ham selv og med samme heldige udfald for den tiltalte.

I Højesteret

Inden Ifversen-sagen begyndte, havde justitsministeren forsøgt at afmontere den mangeårige strid om fraskiltes ægteskab med et lovforslag om obligatorisk borgerligt ægteskab, eventuelt efterfulgt af fakultativ kirkelig vielse. Nægtede præsten at vie, skulle spørgsmålet forelægges biskoppen, hvis afgørelse var endelig. Størstedelen af kirken modsatte sig forslaget, som dog støttedes af Skat Rørdam. Det vedtoges med stort flertal i Folketinget, medens det af Højre dominerede Landsting vedtog sit eget forslag om fakultativ kirkelig eller borgerlig vielse – stort set den i dag gældende ordning – og adgang for præsten til at nægte at udføre vielsen, dog med klagemulighed til biskoppen. Da hverken Folke-ting eller Landsting bøjede sig, bortfaldt begge forslag i foråret 1903.

Ifversens defensor forberedte et senere angreb på murersvendens sædelige forhold ved at lade foretage fornyet forhør, såkaldt reassump-tionsforhør, af ham i Københavns Kriminal- og Politirets Iste Krimi-

59. Larsens brev af 16. december 1897 til Schepelern, *Kirkehistoriske Samlinger* 6. rk. 4. bd. 1942-44, p. 543 f., Paullis breve til biskop Swane, Viborg, af 8. og 20. s.m., op. cit. 6. rk. 5. bd. 1945-47, p. 235 ff., »saaledes have af Jurister Florian Larsen (hvis Brev De nok husker at læse for Ministeren) delt vor Opfattelse«. Jfr. også note 34 ovenfor.

nalkammer⁶⁰ om hans forhold til forskellige kvinder. Han vedkendte sig på ny at have fået to børn uden for ægteskab i 1893 og 1895, men bestred bestemt, at hans hustrus ophævelse af samlivet var foranlediget af det første barns fødsel. »Hans Hustru førte et meget slet Liv; naar han kom hjem fra Arbejde, maatte han søge hende paa Beværtninger i Nabolaget, og undertiden kunde han ikke komme ind i Lejligheden, fordi hun havde Mandfolk hos sig, der forment ham Adgang. Hun forlod ham paa den Maade, at hun en skønne Dag var rejst, medtagende hele Bohavet.« Han anerkendte sluttelig bekendtskab med to navngivne piger, men nægtede at udtale sig om, hvorvidt han havde haft legemlig omgang med nogen af disse.

Omvendt demonterede aktor et af Ifversen tidligere fremført argument om, at dispensationerne fra D. L. 3-16-8 ikke havde været »i Brug« før 1849, idet Justitsministeriet heroverfor oplyste 12 tilfælde blot fra årene 1841 og 1842, hvor »Brøden« var begået både før og under en eventuel separation, ligesom bevillingerne meddeltes i flæng både samtidig med skilsmissem eller nogen tid efter denne. 10 af bevillingerne var givne inden ægtefællens død.

Proceduren for Højesteret skildres udførligt i dagene 20.-22. oktober 1903 over store dele af Social-Demokratens forside, der gør denne sag til en af de mest indgående skildrede i dansk retspleje. Kødannelsen sammenlignes med »Klampenborgbanegaardens Billethuller en fin Sommerdag«. Vi hører om de usle lokaleforhold – 1884-1919 sad Højesteret i riddersalen i Bernstorffs Palæ eller Kong Georgs Palæ (senere Assurance-Compagniet Balticas hovedsæde og i dag udlejet til den evigt voksende Østre Landsret), og udover det hesteskoformede bord til 13 dommere og advokatskrankerne var der elendig plads til tilhørere – om »Damer af Helligkorspræstens intimere Menighed«, om tiltaltes fremmøde i fuldt ornat og om den triste lille forrige sag imod en tjenestekarl, som idømtes vand og brød for forfalskning af sin kærestes skudsmålsbog for at blive gift (*sic*).

Men vi får også både i Kristeligt Dagblad og i Social-Demokraten et uhyre fyldigt referat af dokumentation og procedure. To af aktors argumenter aftrykkes med spærret skrift i Social-Demokraten, hvor også régiebemærkninger i parentes som »Assessorerne smiler stærkt tilsluttende«, naturligvis ved et af aktors bedre argumenter, afspejler stemningen. Først et rammende citat af Ørsted (fra den berømte afhandling fra 1826 »Behøver den danske Kirkeforfatning en omgribende Foran-

60. Sagen tilbagesendes defensor af den berømte kriminalist August Goll, da politiinspektør.

dring?») om faren for hierarkiske tilstande, hvis det overlades gejstligheden at bedømme, hvad der er gejstlige embedspligter, da dette ville være et »ikke ringe Middel, hvorved en herskesyg Gejstlig [fej] for »Gejstlighed«] kunde gøre sig gældende«. Dernæst påpegningsen, at tiltalte allerede ved ansættelsen vidste, at der krævedes ting af ham, som han ikke kunne udføre. Dispensationer til nyt ægteskab trods horsbrøde fandtes endog før D.L., således i to sager fra 1653 og 1654.⁶¹ Den følgende dokumentation af de afgørende erklæringer refereres udførligt i Social-Demokraten under de vurderende overskrifter »Missionspræsten«, »En fast Provst« og »En veg Biskop«. Paullis erklæring kommenteres rammende:

»Man maa beundre Stiftsprovstens rolige Logik. Han kalder Ifversen en *daarlig Kammerat* og ironiserer med Rette over, at den »Vanhelligelse af Guds Kirkehus«, som han ser i Murerens Ægteskab, blot ikke maa finde Sted i Helligkors Sogn, men f. Eks. gerne i Johannes, Jakobs, Frue eller et andet Sogn her i Byen!«

Defensor kom meget tæt ind på murerens privatliv og udtalte: »Og nu forlanger man at Ifversen som Præst, i Præstedragt og i Kirken skal indvie et Ægteskab mellem denne Mand og en af hans Konkubiner!«, hvilket aktor misbilligede i sin replik. Den ved Grundloven hjemlede religionsfrihed, inkl. en ret til at nægte at foretage en kirkelig handling, stridende imod Guds ord, gælder ikke blot f.eks. den katolske præst, men også folkekirkens præster. Også en vielse efter det Mynsterske ritual er en kirkelig handling. Defensor bortfortolkede den meddelte ægteskabstilladelse, fortolkede »tilfalder« som en ret, men ikke en pligt for præsten, og hævdede, at hvis Ifversen havde fulgt ordren og forrettet vielsen, kunne han være blevet straffet – her noterede Social-Demokraten en lydelig latter, også hos Ifversen. Dømmes Ifversen til straf, og afsættes han senere, vil det ikke blive derved, da andre præster ej heller kan forene denne pligt med deres samvittighed.

Men vi har også pastor Ifversens egen forsvarstale, ikke kun i Kristeligt Dagblads udførlige og Social-Demokratens vrængende referat (»serverer ... de fleste af Hr. Asmussens Hovedargumenter, blot med Tillæg af en passende Salvelse«), men trykt som manuskript, »Kjøbenhavn, ved Juletid 1903«, tilegnet Den danske Præsteforenings medlemmer. Han bestred, at han ved sin ansættelse havde vidst, at han ville blive forpligtet, nej, han vidste, at der ville opstå vanskeligheder, og dem ville han komme midt imellem. En skyldig fraskilts nye ægteskab er en

61. Eksemplerne er hentede fra Nellemann, op. cit. p. 15

fortsat horsforbindelse, »en Vanhelligelse af Guds Kirkehus og Menighed«. At murerens hustru selv er en slet kvinde, gør ham ikke et hår bedre. Den skyldige lydighed mod øvrigheden, omtalt både i præsteløftet og i Romerbrevet 13. kap., er ikke ubegrænset; både Bibelen (Apostlenes Gerninger 5,29) og det vigtigste lutherske bekendelsesskrift, den Augsburgske Konfession, kræver lydighed mod Gud mere end menneskene, når øvrigheden byder, hvad synd er. Ifversen hævdede at repræsentere det kirkelige samfund, herunder at hans biskop gav ham ret, men selv en individuel opfattelse har ret imod hele verden, hvis den »hviler paa Guds klare og tydelige Ord, der er aldeles og eneste Højesteret i alle Sager, Guds Rige og Sjælenes Velfærd angaaende«. Han standsede ikke med dette klimaks, men tilføjede, at staten må løse knuden om fraskiltes vielse, og bemærkede som et morsomt og ganske godt juridisk argument midt i det kirkelige, at hans egen opfattelse af rækkevidden af dispensationen efter D.L. 3-16-8, nemlig at den først er virksom efter hustruens død, aldrig tidligere er gjort til genstand for noget præcedens, hvorfor han må være straffri ved at have fulgt sin egen opfattelse – en ikke ueffen påberåbelse af uegentlig retsvildfarelse (herom senere)!

Ifversen skrev i sin dagbog inden domsafsigelsen: »Onsdag den 21. Oktober 1903. Kl. 10 Fm. Nu gaar jeg ind for at modtage min Dom. Guds Vilje ske. Jeg har Forjættelsen fra Jesus med: »Se, jeg er med Eder alle, indtil Verdens Ende«.«

Dom og kommentar

Den kortfattede højesteretsdom er sålydende:

»Selv om det *maatte kunne anses* [min udhævning] for Tiltaltes Pligt under Strafansvar at efterkomme det ham ... givne Paalæg om at foretage den ... omtalte Vielse, har Tiltalte under Hensyn til Indholdet af det ham afkrævede Præsteløfte og til, at Folkekirkens Stilling til Spørgsmaalet er uklar – hvorved bemærkes, at Staten har fundet det nødvendigt i slige Tilfælde at tilstede Lempelser fra Ritualet – haft nogen Føje til at gaa ud fra den af mange af Folkekirkens Præster antagne Mening, at Opfyldelsen af Paalæget var uforenelig med de ham ifølge det nævnte Løfte som Kirkens Tjener paahvilende Pligter. Idet det herefter findes betænkeligt at anse Tiltaltes Vægning ved at opfylde Paalæget som en forsætlig Krænkelser af hans Embedspligt, vil der ikke kunne paaføres ham Ansvar efter Straffelovens § 142, og han vil derfor være at frifinde, hvorhos Aktionens Omkostninger ville være at udrede af det offentlige.«

Niels Lassen uddybede i sin kommentar til dommen⁶² den fremhævede passus således, at det ikke kunne siges, at det givne pålæg var i strid med Folkekirkeens standpunkt, men selvom en sådan strid havde været tilstede, ville det dog have været tiltaltets pligt at efterkomme det. I vendinger, som på én gang udtrykker et fast statskirkesyn og en positivistisk retsopfattelse, fortsætter han:

»Staten er suveræn, paa Jorden findes der ingen Magt over eller Siden af den. Paabyder Loven Handlinger, der ere i aabenbar Strid med den hellige Skrift og højtidelige Løfter eller Eder, gives der, hvor stort Misgrebet end kan være, intet andet for Domstolene end at anvende Loven.

Men fordi Pastor I.'s Vægning saaledes var uretmæssig, var det ikke dermed givet, at han var ifalden Strafansvar. Betingelsen herfor maatte ifølge Stfl.s § 142 være, at han havde været sig Lovligheden af det givne Paabud bevidst. I denne Henseende maatte det tages i Betragtning, at om end Folkekirken har stillet sig som anført, gives der dog ikke i Folkekirken nogen Organ for autentisk Fortolkning af den hellige Skrift, og at, som udtalt af Sjællands Biskop, et stort Antal blandt de alvorligste af Danmarks Præster af alle kirkelige Retninger deler Pastor I.'s Opfattelse af Skriften. Det kunde herefter ikke betvivles, hvad ogsaa udtaltes af Biskoppen, at det havde været Pastor I.'s »redelige Overbevisning«, at Guds Ord vare til Hinder for at foretage Vielsen, og at han ved at forstaa Skriften saaledes ikke satte sig i Modstrid med sin Kirkes Lære. Men var dette Tilfældet, vilde det være betænkeligt at antage, at det under den Kollision, der efter hans Overbevisning her bestod mellem hans Præsteløfte og det ham af Øvrigheden givne Paabud, havde staaet ham klart, at Øvrighedens Befaling var lovlig. Ogsaa kunde den ved Resolutionen af 1857 skabte Tilstand vel være egnet til at fremavle Tvivl hos ham om, hvad der var hans Pligt, forsaavidt Resolutionen paa den ene Side, som ovenfor anført, bygger paa den Opfattelse, at Kirkeritualets Form for Vielse ikke passer paa Fraskilte, men dog paa den anden Side ikke paalægger Præsterne den Pligt at vie efter det Mynsterske Ritual, hvorimod det henstilles til deres Forgodtbefindende at søge om Tilladelse hertil. I det Hele kan man vel neppe nægte, at Folkekirkeens Standpunkt bærer Præg af Uklarhed og Halvhed, i hvilken sidste Henseende bemærkes, at det Mynsterske Ritual vel tilstræber at reducere Ægteforeningen af Fraskilte til en borgerlig Akt, men Skridtet er ikke gjort fuldt ud, idet Ægteforeningen dog sker i Kirken af Præsten som saadan og derved faar Karakteren af en hellig Handling. Skal Ægtefor-

62. *Tidsskrift for Retsvidenskab* 1904, p. 307 ff.

eningen af Fraskilte imidlertid opfattes som en ren borgerlig Akt, kunde der vel hos en Præst opstaa yderligere Tvivl om, hvorvidt han som en Kirkens Tjener var forpligtet til at foretage den. ...

Pastor I. frifandtes altsaa af subjektive Grunde. Dette fremhæves her, da Dommen er bleven misforstaaet, som om den havde erklæret hans Vægning for retmæssig. Sligt ligger ikke i Præmisserne og er i Strid med den Opfattelse, paa hvilken Dommen er bygget.«

Når man lægger dom og kommentar ved siden af hinanden, ses en klar diskrepans mellem disse med hensyn til det første afgørende spørgsmål om det givne pålægs lovlighed. Ved hjælp af en konjunktivisk sprogform (»maatte kunne anses«) undgår dommen at tage utvetydig stilling hertil og springer straks videre til den på subjektive grunde støttede frifindelse, medens Lassens kommentar skarpere anfører, at If-versens vægning ved at opfylde pålægget var (objektivt) »uretmæssig«. En nærmere gennemgang af Højesterets voteringsprotokoller viser baggrunden for denne tilsyneladende modstrid.

Voteringsprotokollerne

Selvom det fra 1857 var blevet pålagt Højesteret at anføre grunde for sine afgørelser modsat den tidligere mangel på præmisser, fremtrådte dom og begrundelse lige til 1937 som den samlede rets afgørelse, og eventuelle dissenser holdtes hemmelige.⁶³ At der i If-versen-sagen var en så stor dissens som 6 af 13 dommere, oplystes gennem Ritzaus Bureau allerede den 23. oktober 1903 af Kristeligt Dagblad, som dog kun betragtede det som en gisning, og kommenteredes den følgende dag af Social-Demokraten. Navne på de vægtigste dissentierende, justitiarius og Lassen, er første gang oplyst offentligt i 1951 af Troels G. Jørgensen.⁶⁴ Den utrættelige forkæmper for retsplejens offentlighed på alle planer Hans Munch-Petersen påpegede:⁶⁵

»Man vil derved [*sc.* ved at undertrykke dissenserne] kunne komme til at tillægge en Dom en større Vægt for fremtidige Afgørelser, end der virkelig tilkommer den, idet man gaar ud fra, at den har været enstemmig, medens den maaske kun er gaaet igennem med en kneben Majoritet, saaledes at altsaa Afgørelsen let i en anden Sag vil kunne falde an-

63. Om dissensanonymiteten se nærmere Garde: »Og ingen formummet Skjelm«, *Juristen* 2002, p. 43 ff.

64. *Op. cit.*, p. 219.

65. *Retspleje og Kultur*. Festskrift udgivet af Københavns Universitet i Anledning af Universitetets Aarsfest 1913, p. 5.

derledes ud. Og Dommens Præmisser, der fremtræder som den samlede Rets, mens de maaske i Virkeligheden skyldes et Kompromis mellem ganske modstridende Enkeltopfattelser, vil derved ofte – som et særlig slaaende Eksempel herpaa kan nævnes den i sin Tid saa omtalte Pastor Ifversenske Sag – blive saa konstruerede og uklare, at man knap kan se, hvad Retten har ment i den foreliggende Sag, endsige i Afgørelsen finde nogensomhelst paalidelig Vejledning for Fremtiden«.

Voteringen i den Ifversenske sag er et slående eksempel på, at indblik i de enkelte dommeres vota giver et mere nuanceret syn på, hvad »retten« egentlig har ment, men også på, hvor knebent resultatet var. Inden den nærmere gennemgang vil jeg forudskikke, at to protokolsekretærer fører hver sin protokol uden at konferere indbyrdes, men at der i Ifversen-sagen ikke er reelle forskelle på de to versioner. Derimod har den ene sekretær en mere flydende håndskrift og har nået at få mere med end den anden. Direkte citater tages i flæng fra begge protokoller.

1. voterende, Hvidt (justitiarius 1915-17), hvis votum er det fyldigst gengivne, krydrede indledningsvis med en bemærkning om, at mureren, medens hans ægteskab bestod, havde begået hor med forskellige kvinder og desuagtet havde opnået attest om sædelig vandel. Hvidt tillagde dog ikke dette betydning og affærdigede ligeledes Ifversens mere juridiske argumenter, som han til dels kaldte tåbelige. Ifversens egen faste opfattelse af at handle imod Guds bud ved at foretage vielsen disculperer ikke jfr. Straffelovens § 42 (»Ukyndighed om Straffeloven, den urigtige Formening, at den ved Loven forbudne Handling er tilladt eller endog befalet, eller omvendt, at en lovbefalet Virksomhed af samme Grund er utilstedelig, ... udelukker ikke Anvendelse af Straf«). Derimod er folkekirkens opfattelse afgørende. Skal staten lovligt kunne pålægge en præst at udføre en handling, skal dette pålæg være konformt med kirkens opfattelse. Dette er ikke tilfældet her, hvor vielsen tværtimod fordømmes af mange præster, også efter biskop Rørdams erklæring. Staten kunne løse konflikten ved at afskedige pastor Ifversen administrativt og ansætte en anden mand, men domstolene kan ikke straffe ham for tilsidesættelse af et pålæg, der ej er lovligt. Hvidt vote-rede herefter for frifindelse, principalt fordi pålægget var ulovligt, subsidiært af subjektive grunde, idet tiltalte måtte have lov til at tro, at pålægget er ulovligt, »indtil han fik en Højesteretsdom for det modsatte«, altså en uegentlig retsvildfarelse, som medfører manglende forsæt.

2. voterende, Hansen, som ifølge Social-Demokraten af 22. oktober havde ord for at være en ven af Indre Mission, var enig med Hvidt, endog i skærpet grad. »Fra Kirkens Standpunkt er slige Ægteskaber af det onde«, dvs. at Ifversens standpunkt ikke var hans egen subjektive op-

fattelse, men kirkens opfattelse. En præst har kun ret, men ingen pligt til at vie efter Mynsters ritual, idet dette er en ren borgerlig »Kopulation«. Også Hansen ville frifinde, principalt fordi det givne pålæg var ulovligt som stridende imod præstens embedspligt, subsidiært af samme subjektive grunde som Hvidt.

3. voterende, Lassen (justitiarius 1909-15), udtrykte sympati for Ifversen, »som forfølges skammeligt af Socialdemokratiet«, men ville desuagtet stadfæste domfældelsen, om end med nedsat straf på grund af Ifversens gode tro; på dette punkt stod han ene. Når staten tillader mureren at blive gift, pålægger den også præsten at udføre vielsen. Han udtrykte et stærkt statskirkesyn, »her paa Jorden er der kun 1 Suveræn, Staten«. Med Reformationen ophørte kirken at være en stat i staten. Under enevoldsmagten var der ingen tvivl om, at magten var i Kongens hånd, og efter 1849 var der blot sket den forandring, at Kongen delte en del af denne magt med andre myndigheder. Selv hvis der er klar modsigelse mellem stat og kirke, skal kirken give efter. Men modsigelsen er ikke klar. »Det er vel sandt, at det ny Testamente i visse Tilfælde eller maaske ubetinget forbyder Fraskiltes Ægteskab. Men dels er de paa-gældende Steder ej klare, dels har den lutherske Kirke altid hævdet Fraskiltes Ret til i visse Tilfælde at gifte sig igen.« Staten kan høre Folkekirkens organer, men at tillade den enkelte præst at gøre sin divergerende opfattelse gældende ville føre til anarki – den anden protokol taler om »den reneste Individualisme« og om Ifversens »Idiosynkrasi«. Med skarphed, »Jeg forstaar ikke«, afviste Lassen den subsidiære frifindelsesgrund, »her foreligger en forsætlig Nægtelse saa klart som muligt.« Det ses, at Lassen har indsmuglet en del af disse synspunkter, særlig det stærke statskirkesyn, i sin kommentar til dommen i TfR. Lassen udsattes i øvrigt i slutningen af sin karriere selv for voldsomme, måske til dels selvforskyldte angreb fra Socialdemokratiet, og det er stadig uafklaret, om dette kan have medvirket til hans afskedigelse i 1915. At Social-Demokraten 9. juni 1915 selv tiltog sig en del af æren, skal man næppe lægge for meget i.⁶⁶

4. voterende, Grüner, sluttede sig til Lassen, dog uden nedsættelse af straffen. Hans syn på Folkekirkens afhængighed af staten gav sig endnu klarere udtryk. Kirken må udføre, hvad staten erklærer for lovligt, »ellers faldt vi tilbage til Middelalderen«. Kirken »kan end ikke ringe med sine Klokker, uden at Staten billiger det«. Ifversens egne ord om at være bundet til præsteløftet vendes mod ham selv: »Ifversen er Præst i

66. Georg Nørregaard: »Forholdet til offentligheden«, i: *Højesteret 1661-1961*, 1961, I, p. 463 ff. med henv. Troels G. Jørgensen, op.cit., p. 209.

en Folkekirke, der er fuldstændig sammengroet med Staten, *til hvilken Embedseden er aflagt* [min udhævning], og en af de vigtigste Pligter er Foretagelsen af Vielser.« Der er i øvrigt ingen pligtkollision, idet der foreligger et verdsligt krav, som intet har at gøre med gudstjenesten.

5. voterende, H. Paulsen, ville ligeledes stadfæste. Da præsten aflagde sit løfte, vidste han, hvordan det ville blive forstået af staten, og han kan altid tage sin afsked. Trods sympati for præsten havde han mere ondt af de værnepligtige, som af religiøse grunde nægter krigstjeneste, og dem tvinger vi under straf.

6. voterende, Larsen, tog over for 3. og 4. voterendes fastholdelse af statens »omnipotentia« over for kirken det vigtige forbehold, at det altid har været forudsat, at »Statsmagten udøvedes i Overensstemmelse med Guds Ord«. I den konkrete sag så han dog ingen kollision mellem kirke og stat. Murerens tilfælde er ikke forargeligt, idet hans hustru havde udøvet desertio, inden han begyndte sit forhold til den kvinde, han vil giftes med; det er ganske upassende, at der er anstillet undersøgelser om murerens forhold til andre kvinder. Skriftens ord om fraskiltes ægteskab er forskelliglydende og opfattes forskelligt. At lade det bero på den enkelte præsts individuelle opfattelse af Guds Ord, om en statsbefaling skal opfyldes, ville føre til anarki. Præsten kan henvende sig til biskoppen og lade det bero ved dennes afgørelse og eventuelt anvende det Mynsterske ritual. Over for Ifversen personlig var Larsen hårdere end nogen anden dommer. »Tiltaltes Adfærd er saa meget forkasteligere, som han efter sin egen Forklaring har aflagt Præsteløftet med en reservatio mentalis« – et udtryk, som bruges i den klassiske protestantiske kritik af jesuitemoralen. Han fralagde sig enhver medlidenhed eller sympati med Ifversen, der kunne og burde have søgt sin afsked, og tog udtrykkeligt afstand fra argumentet om vildfarelse, da præsten under ingen omstændigheder ville udføre vielsen.

7. voterende, Evaldsen, foretager som den første den afgørende distinktion mellem det objektive og subjektive, som blev resultatet. Hans korte votum kan derfor fortjene citering *in extenso* (i den længere version): »Med Hensyn til Forholdet mellem Stat og Kirke er jeg enig med 3. Vot. Staten er Magten og maa kunne afgøre, hvorledes Guds Ord maa forstaaes, og Kirken har ingen Repræsentant til at give en autentisk Forklaring af Folkekirkens Opfattelse. Staten har derfor Magt til at befale T[iltalte], at han skal vi Mureren, idet den siger, at et saadant Ægteskab er stemmende med dens Opfattelse af Folkekirkens Lære. Men ved Præsteløftet har T retlig forpligtet sig til at udføre sin Gerning efter Guds Ord, og han har troet, at her var en Kollision mellem hvad Gud lærer og hvad den borgerlige Øvrighed befalede ham. Han har troet, at

Befalingen ikke var lovlig, og en Befaling, som befalede ham at handle mod, hvad han havde lovet at gøre som Præst, var han ej pligtig at lyde. Han har derfor ikke haft det til Anvendelse af § 142 fornødne Forsæt, og jeg er ganske uenig med 3. Vot. i, at § 42 skulde have noget at gøre med den Art af Vildfarelser, der referere sig ej til Straffeloven, men til om Handlingen efter den alm. Lovgivning er uretmæssig eller ej. Med denne Motivering frifinder jeg. Salær 150 Kr.«

8. voterende, Jensen, går tilbage til 2. voterendes standpunkt. Biskoppen har ved at inddrage det modificerede [Mynsterske] ritual pålagt Ifversen at udføre en »rent borgerlig Akt« og virke som »Ægteskabsforstander, der foretager en borgerlig Kopulation«, og et sådant påbud er uhjemlet. Da det givne pålæg er ulovligt, voterer han derfor for frifindelse.

9. voterende, Mourier, hvis votum er det fyldigste efter førstvoterende, talte »paa Menighedens Vegne« og krævede, at Højesteret »som øverste kirkelig Domstol udtale[r], at et saadant Ægteskab vilde være forargeligt og ikke bidrage til Menighedens Opbyggelse. At udføre en Vielse mellem saadanne fraskilte Folk vilde være at forse sig mod Strfl. § 156 [gudsbespottelse],⁶⁷ og den, der paalægger en Præst saadant, ifalder Straf efter denne §, jfr. § 52 [anstiftelse af forbrydelse].« Justitsministeriet er en rent verdslig institution, og den ansvarsløse minister er selv en fraskilt mand;⁶⁸ »det eksisterer vist ikke i det civiliserede Europa«. Mindre fulminant og mere juridisk påberåbte Mourier sig Grundloven (»Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov«), dvs. at kun lovgivningsmagten kan ændre ved Chr. V's Danske Lov og Kirkeritualet, hvorved det Mynsterske ritual og de øvrige dispensationer frakendes gyldighed. Ifversen skal frifindes, fordi han har holdt sig Chr. V's Lov efterrettelig. Som den første (af kun to) udtalte Mourier misbilligelse af stiftsprovst Paulli for ikke at have vejet sædet.

10. voterende, J. Poulsen, sluttede sig til 7. voterende, dvs. frifindelse, men alene af subjektive grunde. At lade den enkelte præsts vilje være afgørende, ville medføre en kaotisk tilstand. »1. Vot. mente ganske vist, at i Tilfælde af en Vægning maatte man kunne dokumentere for Præsten, at Vielsen ikke stred mod Folkekirkens Opfattelse af Guds

67. Morsomt nok er »§ 256« faldet den ene protokolsekretær i pennen. Denne bestemmelse, som omhandler ubetydeligt bedrageri, har givetvis været anvendt hyppigere end § 156.

68. Justitsminister Alberti var skilt i 1897 og blev viet igen år 1906 i Frue kirke, altså Paullis kirke, til en fraskilt kvinde. Hans fraskilte hustru blev år 1900 kirkeligt viet til en operasanger, som selv var skilt fra sin første hustru.

Ord, men hertil er at sige, at Folkekirken intet Organ har til autentisk at udtale, hvad dets Opfattelse er, og paa en selvstændig Fortolkning af Skriften kan HR ikke indlade sig.« Om det subjektive: »En Lægmand vil ikke kunne paastaae [?], at en ham af Staten paalagt Handling strider mod Religionens eller Samvittighedens Bud, men en Præst har ved sit Løfte faaet en særlig Pligt til at følge Guds Ord. Selv Bispens Belæring i saa Henseende er ej nok til at give ham en bedre Indsigt. ... Jeg frifinder derfor, fordi T i sit Præsteløfte kunde have nogen Føje til at se en Hindring i at udføre den ham paalagte Handling.« Han ville ikke misbillige, at Paulli ikke havde veget sædet, »hvad ikke vilde stemme med Retsbrug«.

11. voterende, Nyholm (justitiarius 1907-09), gik tilbage til 3.-6. voterende. »Denne Sag er et Bevis for Nødvendigheden af tvungen borgerlig Vielse. Jeg betoner stærkt Præstens dobbelte Stilling som Kirkens og Statens Embedsmand. Staten kender normalt kun Vielse i Kirken af en Præst, og Præsten maa rette sig efter de af Statsmagten givne Dispensationer fra 3-16-8. En Kollision er ikke bevist, men hvis der var nogen, maatte Kirken vige. T viser Snæversyn og viser sig inkonsekvent ved at foretage Lysningen og ved at henvise til en anden Præst. Jeg tiltræder iøvrigt det af 3. og 4. Vot. anførte, og finder ingen Undskyldning i T's ærlige Overbevisning.«

12. voterende, Müller, fandt det »mærkeligt«, at Paulli blev valgt til medlem af kommissionen, og »utilbørligt«, at han ikke veg sit sæde. I sit kortfattede votum sluttede han sig til 1. og 2. voterende og anså principalt pålægget som ulovligt, men ville i hvert fald frifinde af subjektive grunde som 10. voterende.

13. voterende, justitiarius Koch, tog afstand fra 3. voterendes stærke statskirkesyn, hvorefter kirken altid skal vige for staten i kollisionstilfælde. »Den nuværende Ordning, hvorefter Staten er Kirkens Overhoved, er jo midlertidig, idet Folkekirken skal have en Forfatning.« Han fandt dog, at der ikke var en sikker kollision. Nok var Biblens ord absolut imod fraskiltes ægteskab, men tiltalte indtog et mellemstandpunkt og ville kun nægte at vi i visse tilfælde. Det ville være et farligt præcedens at tillade præsterne at handle imod statens bud efter deres individuelle opfattelse; så kunne en verdslig borgmester gøre ligeså. »Og at frifinde af subjektive Grunde er kun at udskyde Spørgsmaalets Afgørelse, sc. T vægrer sig naturligvis fremdeles, og naar han har faaet en HRD for, at han har haft Uret i objektiv Henseende, kan han jo ikke blive ved at frifindes af subjektive Grunde.« Koch voterede således for stadfæstelse, men sluttede: »Personlig er jeg tilfreds ved at komme i Minoritet, da det er mig imod at straffe en Mand, som handler efter sin

Overbevisning.« Han ville ikke misbillige, at Paulli ikke havde veget sædet.

6. voterende indskød en oplagt rigtig bemærkning om hjemmelen til at dispensere i bevillingspraksis fra før Grundloven.

10. voterende afsluttede: »Jeg finder det fuldt forsvarligt, at HR indtager det formelle Standpunkt kun at sige, at T ikke kan straffes, da det er en Ubehændighed af Administrationen at forelægge os det objektive Spørgsmaal, om Tiltalte har handlet lovlig, især som Incidens Punkt i en Straffesag.«

J. Poulsens opfordring til at nøjes med at frifinde af subjektive grunde og – som jeg læser det – at undgå at sige med rene ord, at/om pålægget var lovligt, blev resultatet.

Som det ses, indeholder voteringsprotokollerne alene de indledende individuelle vota, men ikke den følgende drøftelse inden den udadtil angivne konklusion. I en retspleje, hvor dommen formelt fremtræder som den samlede rets dom, var det mere end vanskeligt at formulere præmisserne. Meget tyder dog på, at disses formulering er et kompromis mellem de 7 dommere, som voterede for frifindelse. Af disse anerkendte 7. og 10. voterende kun den subjektive begrundelse og forkastede den objektive begrundelse, 1., 2. og 12. voterende voterede principalt for frifindelse på objektivt grundlag, subsidiært på subjektivt grundlag, 8. og 9. voterende fremhævede kun den principale frifindelsesgrund, men udtalte sig ikke mod den subjektive begrundelse. Det var åbenbart, at dommen ikke kunne begrunde frifindelsen med, at det givne pålæg var ulovligt, idet 7. og 10. voterende på dette punkt dannede et modstridende flertal sammen med de seks dissenterende dommere. Samtidig er det forståeligt, at 1., 2., 8., 9. og 12. voterende, som ville frifinde allerede af objektive grunde og udgjorde et flertal inden for flertallet, om end et mindretal i den samlede ret, ikke kunne lægge pen til en dom, som udtrykkelig fastslog det givne pålægs lovlighed. Den valgte konjunktiviske formulering, »maatte kunne anses«, viser, at de fem og de to har bøjet sig mod hinanden for at opnå en formulering, som alle syv kunne enes om. Jeg understreger dog atter, at dette er min egen fortolkning af dommen. Protokolførerne har desværre ikke været med ved anden omgang af voteringen, hvor retten – eller, som jeg læser det, flertallet – finpudser den endelige ordlyd.

Lassen, som tilhørte mindretallet, er ved udarbejdelsen af sin kommentar i TfR gået bag om dommen til voteringen eller rettere den første votering, som viste et flertal for at anse det givne pålæg som lovligt og dermed Ifversens vægring ved at opfylde det som uretmæssig, men strengt taget forudsætter det, at 7. og 10. voterende holdt fast ved deres

første votering. Ret beset véd vi intet herom, og i virkeligheden ville kun en domsform svarende til retstilstanden efter 1. juli 1937, hvor dissenserne ikke undertrykkes, men træder direkte frem i den færdige dom, vise med sikkerhed, hvad retten eller blot rettens flertal har ment. Munch-Petersens kritik er således velbegrundet. Samtidig kan det siges, at den halv-officiøse efterfølgende kommentar, her endog fra en dissenterende dommer, er en ufyldstgørende, måske endog farlig erstatning for udførlige præmisser og frem for alt en domsform, hvor de enkelte hovedmeninger fremtræder klart og indbyrdes adskilt. Kommentaren får på den ene side en større vægt end en efterfølgende kommentar som f.eks. nærværende arbejde, da den er skrevet af en højesteretsdommer, som kender sagen indefra, men den er ikke en del af dommen og har ej heller den autoritet, som den ville have, hvis en dommer fra flertallet, allerhelst 7. eller 10. voterende, havde været forfatter.⁶⁹

Voteringsprotokollerne viser også brudflader ikke blot inden for flertallet på 7, der som anført skal deles i undergrupper på 5 og 2, men også inden for mindretallet på 6, som voterede for at finde Ifversen skyldig. Uenigheden vedrører spørgsmålet om, hvorvidt kirken altid skal vige for staten, eller om der kan tænkes undtagelsessituationer, hvor staten bør anerkende modstridende holdninger i kirken, eventuelt endog hos den enkelte præst. Et klart og kompromisløst statskirkesyn ses hos 3., 4., 5. og 11. voterende. 4. voterende er nok den eneste af de fire, som direkte siger, at der ikke er kollision mellem Ifversens pligter som præst og embedsmand; 5. voterende er for kortfattet til, at man kan udlæse hans opfattelse herom. 3. og 11. voterende, to senere justitiarii, fandt det teologiske spørgsmål om kirkens holdning til fraskiltes gengifte uafklaret, men anførte utvetydigt, at hvad enten der er pligtkollision eller ej, skal kirken altid vige.

Mere blødt udtrykte de sidste to dommere i mindretallet sig, 6. og 13. voterende, som begge tog udtrykkeligt forbehold over for 3. voterendes krav om, at kirken altid skal vige for staten. 6. voterende, kirkeretseksporten, begrænsede statens magt ved den altid antagne forudsætning om, at statsmagten udøves i overensstemmelse med Guds ord, og 13. voterende, justitiarius, henviste til den gældende ordnings midlertidighed, indtil folkekirken fik en forfatning. Begge ville formentlig have voteret for frifindelse, hvis kirkens stilling havde været utvetydig og pligtkollisionen dermed klar, men da dette ikke var opfyldt, ville ingen

69. Jeg følger i min forbeholdne opfattelse af højesteretskommentarerne Jesper Lau Hansen: »Fyn er fin – men det er der så meget andet, der ikke er«, i: Garde, Koktvedgaard, Engell (red.): *Mindeværdige retssager* 2002, p. 323 ff. (p. 332 f.).

anerkende den enkelte præsts ret til at antage en pligtkollision, der frigtog for straf.

Opfattelsen af tiltaltes person skifter på kryds og tværs. To af de dommere, der voterer for domfældelse, 3. og 13. voterende, udtrykker direkte sympati for ham, og læseren spørger sig, hvordan 13. voterendes votum var faldet ud, hvis stemmerne, da turen kom til ham, havde stået ikke 7-5 for frifindelse, men 6-6. Også synet på præsteløftets betydning skifter: 4. voterende anser det som et blot og bart embedsløfte, medens 10. voterende netop begrundet sit på subjektive grunde støttede frifindende votum på, at præsteløftet kunne give tiltalte »nogen Føje« for hans opfattelse.

At præsteløftet kan have betydning i en imod en præst rettet straffesag, enten ved at udelukke forsæt og dermed strafansvar som antaget af 10. voterende i Ifversen-sagen eller dog som en formildende omstændighed under eventuel strafudmåling, er senest gjort gældende, men afvist af retten, under den første af to straffesager imod en præst for overtrædelse af udlændingeloven, bistand til afviste udlændinges ulovlige ophold i riget.⁷⁰ Jeg har andetsteds anført, at en særlig mild strafferetlig bedømmelse af en præsts strafbare overtrædelse rammes af (rets)teologiske modhensyn, idet det lutherske centrale dogme om det almindelige præstedømme må tale afgørende imod at indrømme præsten en privilegeret stilling i forhold til den kristne lægmand.⁷¹

Dommens modtagelse

Den umiddelbare reaktion hos hovedkombattanterne var forudsigelig.

Ifversen skrev i dagbogen: »Onsdag 21. Oktober Kl. 11 1/4 Aften: »Frifunden (Kl 2 1/2). Gud være Tak og Ære ved vor Herre Jesus Kristus. Amen. 2. Moseb. 14,24-25.⁷² Ps. 118.« Han modtog efter dommen en laurbærkrans, som han ved indledningen til søndagsgudstjenesten den 25. oktober nedlagde på alteret med ordene »Det er Gud alene, vi skal takke for alle Ting«. Social-Demokraten bemærkede den 27. oktober

70. Garde: »Triple Loyalties of a Clergyman in the National Church«, *European Journal for Church and State Research/Revue européenne des relations Églises-État*, 8/2001, p. 21 ff.

71. Garde: »Anmeldelse af Preben Espersen: Kirkeret Almindelig Del, 2. udg.« *Juristen* 2000, p. 266 ff. (p. 270).

72. »Men ved morgenvagtens tid skuede HERREN fra ild- og skystøtten hen imod ægypternes hær og bragte den i uorden; og han stoppede vognes hjul, så de havde ondt ved at få dem frem. Da sagde ægypterne: »Lad os flygte for Israel, thi HERREN kæmper for dem mod Ægypten«.«

syrligt, at kransen ikke var skænket af Ifversens egen menighed, men en udensogns tilhænger, en dekoratør fra Store Kongensgade.

I Folketinget omtaltes sagen allerede den 22. oktober under finanslovsforhandlingerne af de to berørte ministre.⁷³ Alberti sagde ironiserende, at »den kære Murer« hele tiden havde kunnet blive gift og nu burde blive det hurtigst muligt. Han sammenlignede mureren med konen i muddergrøften, som havde fået tre ønsker. Det første var en skilsmissebevilling med ret til nyt ægteskab; det andet var, at han ville flyve til vejrs op over alle præster og ministre, ja endogså over Kongen. Blot han ikke med sit tredje ønske røg tilbage i muddergrøften igen. J. C. Christensen udtalte hele tre gange, at han »var glad«, første gang over, at han ikke havde taget skridt til Ifversens afskedigelse, hvorved han ville have gjort Ifversen uret, anden og tredje gang over, at han havde overladt sagen til domstolene, »for at vi kunde faa en Afgørelse i denne Sag«. Her afbrød det socialdemokratiske medlem Sigvald Olsen »Der er jo ingen Afgørelse«, men J. C. Christensen riposterede: »Jo i Virkeligheden er der en Afgørelse, og det vil det praktiske Liv nok vise, men det er ganske vist, at ikke alt er jævnet.« Ingen af ministrene gav udtryk for, hvordan spørgsmålet om fraskiltelse vielse skulle løses efter dommen.

Kristeligt Dagblads første reaktion (22. oktober) var from jubel: »I et Nu er det bleven en Kendsgerning for det danske Folk, at vor Kirke ikke er saa trælbunden under Staten, som det hidtil i Almindelighed er bleven antaget ... Thi Æren er Guds i det høje!« Avisen kommenterede den 24. dommen udførligt. Man forventede, at ingen præster i fremtiden ville kunne tvinges til at foretage vielser »i aabenbar Strid med Guds Ord«. Skulle nogen regering vove at anlægge en sag, ville ingen underordnet domstol vove at dømme. Avisen foreslog som en yderligere konsekvens skærpelse af skilsmisselovgivningen svarende til et forslag fra kirkekommissionen af 1868, særlig med en pligt til høring af »vedkommende Præst« om, hvorvidt der var grundlag for separation. Endvidere foresloges fakultativ borgerlig vielse for alle samt ret, måske endog pligt for præsterne til at nægte at forrette forargelig vielse.

Nok så interessant var kommentaren samme dag fra »- juris -«, som udtalte, at I. C. Christensen »egentlig« havde været »i Forbund med Pastor Ifversen om at dreje »Social-Demokraten« den mægtigste Knap, der endnu er bleven drejet dette Organ og dets Venner«. Ministeren kunne ved sagens begyndelse have afskediget Ifversen med pension, og det ville »- juris -« have rådet ham til, hvis han var blevet spurgt, og så

73. *Rigsdagstidende* 1903-04, »Folketingets Forhandlinger« Sp. 458 f. og 470 f.

var sagen aldrig kommet for Højesteret, men i stedet valgte ministeren at føre kampen »med blanke Vaaben og som ærlig Kamp« ved at anlægge straffesag, og efter frifindelsen var det åbenbart, at ministeren ikke kunne afskedige præsten for at gøre, hvad han havde ret til at gøre. »— juris —« fortsatte den 29. oktober med at foreslå, at loven af 1851 i praksis burde fortolkes udvidende, således at den kunne anvendes på de medlemmer af folkekirken, hvem ingen præst ville vie. Adgangen til borgerlig vielse burde i så fald ledsages med et egentligt påbud om at indgå ægteskab under trussel af straf for forargeligt samliv.

Social-Demokraten sammenlignede den 22. oktober i usignerede og dårlige vers Ifversen med den kristne soldat, som af religiøse samvittighedsgrunde vægrer sig ved at skyde (underforstået: og straffes herfor). I prosa videreudvikledes synspunktet ved påvisningen af, at ingen borger behøver at vie fraskilte, hvis det strider imod hans samvittighed, idet han blot kan undlade at søge et embede, hvormed denne pligt følger, hvorimod den værnepligtige soldat ikke kan undslå sig – samme argumentation som 5. voterende H. Paulsen. Man gentog, at præsten havde nægtet at adlyde endog Kongens bud, og krævede over for det befrygtede »Præsteregimente af den uhyggeligste Art« en lov om almindeligt borgerligt ægteskab og en moderne skilsmisselfov.

Den 25. oktober påviste avisen, at frifindelsen ikke var sket på objektivt grundlag, men på grund af manglende forsæt, og citerede strafferettens nestor, Carl Goos, til støtte for, at Ifversens forhold måtte anses som forsættligt. I. C. Christensens afslag på at forfølge sagen yderligere, jfr. senere, hånede avisen den 28. oktober ved epithetet »magtesløs(e) Magthaver(e)«. Den 22. december nævnte avisen, at 470 par i 1903 var viede borgerligt i København mod 291 i 1902, hvilket skyldtes præsterne, »disse Ifversen'er ... [som] forvalter deres Embede paa den Maade, at de jager Folk fra Kirken«.

Politiken betegnede den 22. oktober dommens præmisser som højst uklare og spurgte, om Højesteret havde indført »et særligt Forsæts-Privilegium« for præster, idet et forsæt om at handle »i en højere Idealitets Tjeneste« også kunne påberåbes af »en Proletar, som smider Bomber«. Som »den eneste Vej ud af Kaos« foresloges det almindelige borgerlige ægteskab. Den 23. oktober slog avisen til lyd for åben votering, så man kunne høre de enkelte dommers motivering. »Men det er umuligt i disse Præmisser, som affattes af Justitiarius og to Assessorer, at finde et fyldestgørende Udtryk for alle Assessorers Begrundelse af deres Afstemning. Præmisserne maa nødvendigvis gøres korte og trækkes frem og tilbage for at blive et Fællesresultat.« Samme dag kommenterede avisen Albertis råd til mureren om at blive gift, at han ikke havde anvist

mureren nogen vej hertil. J. C. Christensens udtalelser i Folketinget kommenteredes med, at ministeren havde misforstået dommen; den havde kun afgjort, at Ifversen ikke kunne straffes, men ikke, at han ikke havde pligt til at gennemføre vielsen, eller at det ville have været uret af afskedige Ifversen administrativt.

Vort Land gav den 22. oktober en livlig reportage af stemningen ved domsafsigelsen og anførte, at alles sympati var med Ifversen, »selv den gemytlige Politibetjent i Forværelset rakte ham Haanden til Lykønskning« og interviewede en »særlig kompetent juridisk Autoritet« og »en af de højeste kirkelige Autoriteter«. Juristen udtalte, at dommen kun havde fritaget Ifversen for straf i det givne tilfælde, men intet havde afgjort med hensyn til hovedspørgsmålet, om en folkekirkepræst var forpligtet til at foretage disse vielser eller ej, og at dommens uklarhed udsprang af »Uklarheden i Folkekirkens egen Stilling«. Den kirkelige autoritet udtalte, at Kultusministeriet antagelig ikke mere ville prøve på at tvinge nogen præst, at situationen herved heldigvis ville blive uholdbar, og at en undtagelseslov burde gennemføres snarest. »Men jeg antager, at vi hurtigt faar den lille Lov og – saa længe maa Mureren vente.«

Nationaltidende fandt ligeledes præmisserne uklare. »Det eneste, der er afgjort, er, at Pastor Ifversen har faaet Ret i denne Sag.« Men dommen udelukkede ikke senere sager. Avisen ønskede det valgfri borgerlige ægteskab.

Samfundet interviewede defensor, højesteretssagfører Asmussen, som betegnede udfaldet som den »glædeligste Overraskelse«, idet han ikke havde megen tro til, at Højesteret ville fritage en embedsmand for at efterkomme et ministerielt pålæg; nu måtte justitsministeren påse, at mureren kunne blive viet. Bladet havde også talt med biskoppen, som ej heller havde ventet en frifindelse, og som ønskede en lov for sådanne tilfælde.

Kallundborg Dagblad fandt, at »Al lovbunden Orden paa dette Omraade er hermed i Opløsning, at sige da, hvis Ministeriet falder til Føje overfor Højesterets Argument«.

Østsjællands Folkeblad udtalte den 23. oktober, at »... i andre Kredse [end præsterne] vil Domme som denne forstærke Røsterne om en Adskillelse mellem Stat og Kirke«.

Jyllands-Posten betegnede den 28. oktober 1903 dommen som »en alvorlig Tilrettevisning til Paulli, der ved sin Indstilling som konstitueret Biskop har fremkaldt Konflikten, ja endog fremskyndet den ved selv at gjøre Indstilling i Stedet for, som naturligt var, at vente, til Biskoppen kom hjem fra Rejse, eller dog forelægge ham den pr. Brev. Af Biskoppens senere afgivne Udtalelser i Sagen fremgaar det jo, at han vilde ha-

ve valgt en anden Vej, der maaske ikke havde undgaaet enhver Konflikt, men i al Fald ikke fremkaldt den i Forholdet mellem Præsten og Statsmagten.« Paulli ville ikke kunne undslå sig, hvis mureren stillede hos ham med kongebrevet!

Kristeligt Dagblad kommenterede: »Hvor meget rigtigt der end kan være i denne Kritik, saa maa det dog siges, at Stiftsprovst Paulli sikkert har handlet i god Tro. Og medens Pastor Ifversen har lagt Hovedvægten paa den Del af Præsteløftet, som forbyder ham at handle mod Guds Ord, saa har Stiftsprovsten særlig fæstet Opmærksomheden paa den anden Del af Løftet, hvorefter Præsten lover at være Øvrigheden lydige.«

I tidsskriftet *Det ny Aarhundrede* analyserede redaktøren, den senere fremtrædende minister P. Munch, dommen således at den enten frifinder Ifversen, fordi han havde handlet uden forsæt, men af uvidenhed, og samtidig »lader ham vide, hvad der er hans Pligt«, eller anerkender, at hans »præstelige Samvittighed« står over hans pligt som statsembedsmand, hvilket synes at være kultusministerens opfattelse efter ministeriets afslag om at forfølge sagen videre, jfr. senere. Den første forståelse åbner mulighed for, at mureren kan kræve en ny ordre, som følges af en ny nægtelse, en ny proces og muligt præstens afgang. Den anden forståelse skaber enten anarki eller en uacceptabel fortrinsret for præster over for simple borgere. Den afsagte dom er så uklar, at den er ingen afgørelse. På længere sigt er den eneste løsning adskillelse mellem kirke og stat, på kortere sigt det almindelige borgerlige ægteskab.⁷⁴ Cand. juris K. Rafn mente, at Højesteret omhyggeligt havde nøjedes med at statuere, at Ifversen i alt fald ikke havde handlet forsætligt, og lige så omhyggeligt havde undladt at udtale sig om, hvorvidt den givne befaling var lovlig, hvorved retten havde handlet korrekt, »thi Domstolens Opgave er ikke at give almindelig Retsbelæring, hvilket er den juridiske Videnskabs Sag«. Redaktionen fastholdt, at det tværtimod var Højesterets pligt at afgøre de retten forelagte principspørgsmål klart og utvetydigt og at begrunde sin afgørelse i klare og letfattede ord.⁷⁵

Den grundigste analyse af særlig de processuelle spørgsmål foretoges af den fremtrædende jurist Ernst Møller.⁷⁶ Indledningsvis konstaterer han, at det ikke nægtes af Højesteret, at Ifversens handlemåde er »retsstridig«, dvs. at han som sagsøgt under en borgerlig ret kunne

74. »Statens Love og Præsternes Samvittighed«. *Det ny Aarhundrede*, 1. Aargang 1903-04, 1. Bind, p. 178 ff.

75. Op. cit. p. 346 ff. Både Rafn og Munch fastholdt deres opfattelse, p. 446 f.

76. »Pastor Ifversen og Retsreformen«, *Det ny Aarhundrede*, 1. Aarg., 1. Bind, p. 417 ff. Ernst Møller var højesteretssagfører, dr. jur. og lidt af en religionsfilosof.

dømmes til at vie mureren, men at flertallet ikke har fundet den retsstridige nægtelse strafbar. Han gisner, at retten – eller det frifindende flertal af retten – har delt sig i to mindretal, idet nogle har holdt på, at nægtelsen ikke falder ind under straffeloven, andre har stemt for manglende forsæt. Den uklare dom er snarere et »Frifund« [et hjemmelavet ord, der vel skal betyde en afgørelse på grænsen] end en frifindelse. I den følgende analyse påviser han, hvordan uklarheden skyldes kombinationen af hemmelig votering og undertrykkelse af dissenserne, og gisner på ny om mulige stemmetal, 6 for domfældelse, 3 for frifindelse, »fordi Ordren ikke kan forlanges fulgt under Strafansvar, medens de under en modsat Forudsætning ikke kan anse Handlingen for uforsætlig af Hensyn til Pastor Ifversens religiøse Stemning«, 4 for frifindelse på grund af uoplyst forsæt – efter voteringsprotokollen var stemmefordelingen 6, 5 og 2, men ellers passer det. Han plaiderer for, at de enkelte vota kommer frem, og påviser, at »Fiktionen om »Retten«s Dom ætser saa skarpt og saa dybt, at den æder sig selv op«. Sluttelig gør han gældende, at dommernes position i samfundet ville være langt højere, hvis voteringen var offentlig.

Som det ses, er mine resultater, fremkomne ved analyse af voteringsprotokollerne, stort set de samme som de af Ernst Møller intuitivt opstillede.

Men måske er den mest tankevækkende kommentar til dommen bemærkningen i Kirkeligt Centrums blad *Kirken og Hjemmet*: »... for mange af Kirkens Venner har Højesteretsdommen brudt et tungt Aag. Dog – naar den første Glæde over det vundne har sat sig, vil det vistnok blive erkendt, at ret mange saadanne Sejre skal en Folkekirkes Præster nødig vinde over dens Medlemmer. Dommen er motiveret ved Folkekirkens Uklarhed paa dette Punkt. Den har været pinlig før, men vil blive dobbelt pinlig for Fremtiden.«⁷⁷

Dommens betydning for ægteskabsret og kirkepolitik

Mureren – eller hans rådgivere – opfangede straks muligheden for, at dommen kunne fortolkes således, at et flertal af dommere trods frifindelsen havde statueret det givne pålægs lovlighed. Efter en fornyet ordre om at foretage vielsen og en forventelig nægtelse af at efterkomme denne ville præsten ikke længere kunne påberåbe sig god tro, da højesteretsdommen havde skabt et sikrere retsgrundlag. Allerede 24. okto-

77. 1. november 1903, p. 708 f.

ber 1903, kun tre dage efter dommen, ansøgte murersvenden derfor på ny om, at det ville blive pålagt pastor Ifversen at gennemføre vielsen.

Som også antydet i J. C. Christensens udtalelser i Folketinget dagen efter dommen valgte Kultusministeriet dog at læse dommen således, at spørgsmålet om lovligheden af det givne pålæg henstod som uafklaret, og afslog allerede den 27. s.m. andragendet, idet »man efter Indholdet af Højesterets Dom af 21. d.M. ikke vil se sig i Stand til paa ny at give Sognepræsten ... noget Paalæg om at foretage den omhandlede Vielse«. ⁷⁸ Da murersvenden samtidig havde bedt om foranstaltninger til sikring af hans ret »som Borger i Staten og som Medlem af Folkekirken«, sendte Kultusministeriet »tjenstligst« sagen videre til Justitsministeriet, et elegant eksempel på, hvordan man kommer af med sorteper. ⁷⁹ Hvis de fra 1937 og fremefter gældende processuelle regler med åbne dissenser havde været gældende i 1903, ville det formentlig have stået klart, at Højesteret havde delt sig i tre grupper på 5, 2 og 6 dommere, således at et flertal på 5 + 2 stemte for at frifinde, men at et andet flertal på 6 + 2 anså det givne pålæg for lovligt, og så ville det have været vanskeligere for Kultusministeriet at lukke sagen.

At Kultusministeriet helt havde opgivet at tvinge præsterne til at vie fraskilte, viste sig i en samtidig parallelsag fra Ribe stift, hvor Justitsministeriet så sent som 13. oktober 1903 havde fastholdt, at en sognepræst var pligtig at gennemføre en vielse, hvor brudgommen havde fået dispensation for D.L. 3-16-8. Kultusministeriet satte sagen i bero på Højesterets afgørelse i Ifversen-sagen og meddelte den 24. s.m. Justitsministeriet, at man efter dommen hverken mente at kunne give sognepræsten noget pålæg eller indstille ham til afskedigelse i tilfælde af fortsat nægtelse. Herefter henviste Justitsministeriet borgeren til at »søge at gøre sin formentlige Ret til at faa den paagældende Vielse foretagen gældende ved Søgemaal«, naturligvis en håbløs udvej. ⁸⁰

Den familieretlige teori fastholdt præstens pligt til at »fungere«. Benzons ⁸¹ udtalte i 1910, at når de lovbestemte vielsesbetingelser er tilstede, er præsten uberettiget til at vægre sig trods religiøse betænkeligheder på grund af parternes vandel, eller fordi en eller begge var fraskilt. Han tilføjede i en note: »Nogen Afvigelse herfra er ikke anerkendt ved ... [Ifversen-sagen]; men denne Dom har heller ikke bestemt bekræftet

78. *Love og Ekspeditioner vedrørende Kirke- og Skolevæsen* 1903-04, p. 396 f.

79. Jeg har ikke fundet nogen sag i Justitsministeriets journaler om denne oversendelse.

80. *Love og Ekspeditioner vedrørende Kirke- og Skolevæsen* 1903-04, p. 407 f.

81. *Den danske Familieret paa Grundlag af J. H. Deuntzers Familieret*, 1910, p. 85. uændret i 2en Udgave, 1916, ibd..

den ovennævnte Opfattelse... Dommen synes nærmest at være Udtryk for en Uvillie hos den øverste Domstol mod at domfælde en Præst for forsættlig Embedskrænkelse, fordi han af religiøse Grunde har vægret sig ved at foretage en Vielse.»

Men uanset hvad juristerne måtte mene, var det åbenbart efter Kultusministeriets reaktion på dommen, at ingen kunne røre en præst, som nægtede at foretage en vielse på grund af religiøse betænkeligheder, eller sagt på en anden måde, kirketugten var nu indført på dette centrale område.

Knuden kunne kun løses ved indførelse af generel adgang til borgerligt ægteskab, også for medlemmer af folkekirken, hvorved de, der ikke kunne formå en præst til at vi dem, undgik at skulle udtræde af kirken for at opnå vielse. Om borgerligt ægteskab indførtes som obligatorisk for alle – som forgæves forsøgt i 1902-03 og atter af den radikale regering Zahle 1913-20 – eller blot fakultativt, var i så henseende ligegyldigt. Venstreregeringen Neergaard gennemførte »Lov Nr. 276 af 30. Juni 1922 om Ægteskabs Indgaaelse og Opløsning«, i kraft fra 1. januar 1923, hvis § 30 stk. 4 og § 31 lyder:

»En Præst i Folkekirken er kun pligtig at foretage en Vielse, saafremt begge Brudefolkene hører til Folkekirken, og en af dem [ikke som i tidligere ret bruden] derhos er Medlem af hans Menighed. Præsten kan dog nægte at vie en fraskilt. Mener han i øvrigt af religiøse Grunde ikke at kunne eller burde foretage en Vielse, skal han forelægge Biskoppen Sagen; denne afgør da efter en Undersøgelse af samtlige Sagens Omstændigheder, om den paagældende Præst bør fritages for at foretage Vielsen...«

»Adgang til at blive borgerlig viet staar aaben for alle, uanset om Betingelserne for kirkelig Vielsen er til Stede eller ikke.«

Ved loven ophævedes desuden alle de gamle regler, som havde spøgt i Ifversen-sagen, herunder horsbestemmelsen i D.L. 3-16-8 samt størstedelen af 1824-forordningen. Medens det ikke kan kritiseres, at den tilbundsgående reform af ægteskabsretten varede så længe, er det aldeles urimeligt, at det skulle vare samfulde nitten år efter Ifversen-sagen, inden »den lille Lov« om borgerlig vielse for fraskilte uden nødvendighed af at udtræde af folkekirken, som den højere kirkelige autoritet stillede i hurtig udsigt over for »Vort Land« i 1903, blev gennemført.

Bortset fra sproglige ændringer gik reglerne uændrede over i 1922-lovens afløser, den stadig gældende lov nr. 256 af 4. juni 1969 af samme navn, i kraft fra 1. januar 1970, idet fritagelsesreglen dog udgik af lovteksten og overførtes til den i medfør af loven udfærdigede bekendtgørelse nr. 547 af 15. december 1969 om vielse inden for folkekirken,

jfr. § 2 stk. 5. Under udvalgsbehandlingen af lovforslaget, der dannede grundlag for 1969-loven, blev kirkeministeren spurgt, om han ønskede at opretholde fritagelsesreglen, og svarede, at for mange præster i folkekirken var vielse af fraskilte stadig stridende imod deres samvittighed, at den gældende regel tog rimeligt hensyn dertil, og at der ikke var anledning til at indføre en ubetinget pligt til vielse af fraskilte.⁸²

Præsternes juridisk uantastbare ret til at nægte at vie en fraskilt svarer dog ikke til det kirkelige livs virkelighed. Et menighedsråd kan altid og vil vel altid spørge, om en ansøger til en stilling som præst vil vie fraskilte eller ej, og hvis kandidaten forbeholder sig sin ret til at nægte at vie en fraskilt, vil flertallet af menighedsråd formentlig – en nærmere undersøgelse af dette punkt falder uden for dette arbejdes rammer – undlade at indstille den pågældende til udnævnelse. Da ingen har juridisk krav på at blive indstillet, og da menighedsrådene i deres valg mellem ansøgerne ikke er bundne af lovbestemte kriterier, vil den unge kandidat, som måtte ønske at gå i Ifversens fodspor og modsat denne ville have en sikker ret hertil, sandsynligvis kun have mulighed for ansættelse i forholdsvis få sogne.

Fritagelsesreglen er dog ikke en ren skueret. Hvis ansættelse sker uden indstilling fra et menighedsråd, typisk i en konstitutionsstilling, kan det være en usaglig grund til nægtelse af ansættelse, at ansøgeren nægter at vie en fraskilt. Folketingets Ombudsmand har således i en nylig sag⁸³ kritiseret, at Kirkeministeriet, som først havde udtalt at ville ansætte en ansøger i en kortvarig konstitutionsstilling, derefter gav afslag på ansættelse med begrundelse, at ansøgeren havde givet udtryk for, at han under ingen omstændigheder ville foretage nødvielse af fraskilte. Afgørelsens fyldige referat af tilblivelseshistorien for fritagelsesreglen i loven af 1922 viser, at idealerne bag reglen ikke helt har tabt betydning.

Men bortset fra disse sjældne tilfælde må juristen, dommeren, resignerende konstatere modsætningen mellem den formelle lov og det praktiske kirkelige liv. Indtil 1922 kunne præsten teoretisk tvinges til at vie en fraskilt, men i praksis, som det særlig fremgik af Ifversen-sagen, kunne en præst, der fastholdt sin nægtelse af at foretage en sådan vielse – og mange gjorde det – ikke røres. Omvendt har præsten i dag en ubetinget juridisk ret til at nægte at vie en fraskilt, men denne ret er i vidt omfang bortfaldet ved sammenkædningen med ansættelsen.

82. *Folketingstidende* 1968-69, tillæg B, sp. 1931.

83. *Folketingets Ombudsmands beretning for året 2000*, p. 215 ff. Ifversen-sagen omtales p. 221.

Dommens betydning for strafferetten

Som det fremgår af det foregående, skyldes denne dom, som af en væsentlig del af den kirkelige opinion og naturligvis mest af Ifversen og hans meningsfæller, udråbtes som en stor og strålende sejr for kirken, og som, måske på grund af Kultusministeriets opgivelse af at forfølge sagen videre eller blot afbøde dens virkninger, skabte grundlag for nitte års kirketugt på et centralt område, en hårfin afgørelse om et omstridt juridisk spørgsmål og en forældet proceslovgivning, som fordølgede de reelle anskuelser i en Højesteret, som med urette fremtrådte som en monolit. Jeg vil her forsøge at klarlægge det tilgrundliggende juridiske spørgsmål og påvise, at løsningen endnu i dag fremtræder som usikker.

Efter den strafferetlige dogmatik kræves der for at pålægge straf for en forbrydelse, både at den begåede handling objektivt falder ind under den relevante gerningsbeskrivelse i straffeloven, og at gerningsmanden har forsæt. Forsæt kræver som hovedregel viden hos gerningsmanden om alle enkeltheder af betydning for den retlige bedømmelse. Er gerningsmanden uvidende om et afgørende moment, foreligger der med et teknisk udtryk »vildfarelse«, hvilket atter kan medføre, at gerningsmanden ikke har forsæt og derfor ikke kan straffes. Vildfarelsen kan vedrøre den faktiske sammenhæng og kaldes da »faktisk vildfarelse«, eller den kan vedrøre en lovbestemmelse og kaldes da »retsvildfarelse«. Den faktiske vildfarelse medfører som hovedregel, at gerningsmanden ikke har forsæt, medens bedømmelsen af retsvildfarelse er mere kompliceret. Retsordenen har her valgt den løsning at skelne imellem en vildfarelse, som vedrører en retsregel uden for straffeloven, i juridisk sprogbrug »uegentlig retsvildfarelse« og en vildfarelse, som vedrører straffebudet selv, »egentlig retsvildfarelse«. Den uegentlige retsvildfarelse behandles på linie med den faktiske vildfarelse og udelukker forsæt, dvs. at gerningsmanden frifindes, hvorimod den egentlige retsvildfarelse ikke udelukker forsæt, hvorfor gerningsmanden højst kan opnå strafnedsættelse, eventuelt strafbortfald, men ikke frifindelse, jfr. straffelovens § 84 stk. 1 nr. 3 og stk. 2.

Et instruktivt skoleeksempel er bigami: Tror manden, der gifter sig, medens det første ægteskab består, at hans hustru er død, foreligger faktisk vildfarelse, hvorfor han er straffri: Hvis han i misforståelse af ægteskabsloven tror, at separation efter en vis tid automatisk medfører skilsmisse og dermed ret til nyt ægteskab, foreligger uegentlig retsvildfarelse, som ligeledes medfører straffrihed. Men hvis han tror, at straffelovens regel om bigami ikke omfatter medlemmer af hans trossamfund,

foreligger egentlig retsvildfarelse, som ikke udelukker forsæt. Grunden til denne modstrid er, at et argument fra gerningsmanden om, at han ikke kender eller har misforstået straffeloven, ofte vil være umuligt at imødegå, og at retsordenen ikke kan bestå, hvis disse gerningsmænd ikke kan straffes.

Grænsen mellem den disculperende, »uegentlige«, og den ikke-disculperende, »egentlige« retsvildfarelse er dog ikke sikker, og netop embedsmandens ulydighed imod »hvad der er ham lovlig befalet« (Straffeloven af 1866 § 142), nægtelse af at »efterkomme lovlig tjenstlig Befaling« (gældende straffelov § 156) er et uhyre usikkert tilfælde. Når vi udgår fra de otte dommers opfattelse, hvorefter den Ifversen givne ordre var lovlig, og at han muligt fejlagtigt har troet, at ordren var ulovlig, bliver det herefter det afgørende spørgsmål, om ordrens lovlighed er et juridisk moment uden for straffeloven, f.eks. i den kirkelige lovgivning, »Guds Lov«, eller om dens lovlighed er et led i straffelovens egen beskrivelse af den straffbare gerning. For sagens udfald blev det afgørende, at to af de otte dommere, Evaldsen og J. Poulsen, anså spørgsmålet som et retsspørgsmål uden for straffeloven selv og dermed vildfarelsen som »uegentlig«, hvorved de nødvendigvis måtte stemme for frifindelse på linie med de fem dommere, som ville frifinde, allerede fordi de anså ordren for ulovlig og Ifversens nægtelse for objektivt straffri.

Dommens præmisser og særlig Lassens kommentar fremtræder umiddelbart som et skoleeksempel på en uegentlig og dermed disculperende retsvildfarelse. Således er den også blevet forstået af flertallet af de forfattere, der har omtalt dommen, men ikke alle.

Torp⁸⁴ citerer dommen, dog med et forsigtigt »vistnok«, som et blandt mange eksempler på, at »Retsbrugen« anerkender sidestillingen af uegentlig retsvildfarelse med faktisk vildfarelse, men tilføjer, at det »ofte kan være ret tvivlsomt, om en Retsvildfarelse rettest henføres til de her omhandlede eller til de saakaldte egentlige Retsvildfarelser«.

Hurwitz⁸⁵ fremdrager straffelovens § 156 som et eksempel på usikkerheden i grænsedragningen. Konstruerer man forholdet således, at befalingens lovlighed er en præjudiciel betingelse for strafbarheden, medfører vildfarelsen, at tjenestemanden har manglet forsæt til overtrædelsen og skal frifindes – i en fodnote anføres Ifversen-dommen som et eksempel herpå – men hvis straffebestemmelsen forstås som umiddelbart rettet imod ulydighed imod en efter rettens opfattelse lovlig be-

84. *Den danske Strafferets almindelige Del*, 1905, p. 427.

85. *Den danske Kriminalret, almindelig Del*, 1952, p. 367.

faling, bliver vildfarelsen egentlig og fritager ikke for straf. Han tilføjer som Torp, at spørgsmålet om forståelsen af den pågældende bestemmelse i straffeloven »kan ikke med nogen sikkerhed besvares ud fra den hidtil omtalte sondring mellem forskellige arter af retsvildfarelse«.

Waaben⁸⁶ afviser Hurwitz' sondring og foretrækker harmoni mellem de strafferetlige ansvarsbetingelser og de forvaltningsretlige regler om lydighedspligt, efter hvilke tjenestemænd kan pådrage sig disciplinært ansvar for at efterkomme en ulovlig befaling eller – i andre tilfælde – for at nægte at efterkomme den. Tjenestemandens (urigtige) tro på befalingens ulovlighed synes strafferetligt uden betydning, hvis han regner med at have pligt til at efterkomme befalingen trods ulovligheden, omvendt hvis han ikke ville have lydighedspligt overfor en befaling, der led af den form for ulovlighed, som han forestiller sig. Ifversendommen citeres i denne forbindelse, hvorunder Waaben fremhæver, at medens kommissionsdommen »udtalte at T måtte indordne sine »personlige meninger« under embedets pligter, har HR lagt vægt på hans antagelse af en beføjelse til at sætte en overbevisning op mod det givne pålæg«.

Derimod finder le Maire tilfældet »ikke egnet til at illustrere de principielle synspunkter i almindelighed«.⁸⁷

Norsk ret – som modsat dansk ret åbner mulighed for frifindelse ved egentlig retsvildfarelse, når denne er undskyldelig, norsk straffelov § 57 – behandler som dansk ret visse arter af retsvildfarelse parallelt med faktisk vildfarelse, altså disculperende. Andenæs⁸⁸ sonderer mellem tilfælde af vildfarelsen om særlig civilretlige retsregler af perifer betydning for straffebudets rækkevidde og vildfarelse om offentligretlige pligtforhold, f.eks. militær tjenestepligt, hvor bedømmelsen er strengere. Hans citering af dommen Rt. (Norsk Retstidende) 1994,203, jfr. nedenfor, uden afstandtagen tyder på, at han ved nægtelse af at efterkomme en udtrykkelig ordre anser vildfarelse om ordrens lovlighed som egentlig og altså ikke automatisk disculperende.

De successive udgaver af *Systematisk Oversigt over Domme i kriminelle Sager* tilbage til 1895 indeholder ingen sager om undladelse eller nægtelse af at efterkomme en ordre siden UfR 1910,902, hvor Kjøbenhavns Kriminal- og Politiret dømte en politibetjent på post, som havde undladt at efterkomme den inspicerende inspektionsbetjents opfordring

86. *Det kriminelle Forsæt*, 1957, p. 132 f

87. »Om retsvildfarelse«, *NTJK* 1949, p. 227 ff. v. p. 236.

88. *Almindelig strafferett.*, 4. utg. Oslo 1994, p. 249 ff.

til at begynde sin postgang, og som var fulgt efter denne og havde øvet vold mod ham, for bl.a. overtrædelse af § 142.

Fra ældre tid findes to sager i UfR 1887,533 H og 829 H, begge begyndende ved provsteret og fortsættende over Sjællands Stifts Landemode til Højesteret, begge mod skolelærere, som havde agiteret imod regeringen Estrup. I den første sag havde læreren tidligere modtaget en personlig irettesættelse med trussel om afsked, hvis han ikke afholdt sig fra agitatoriske bevægelser imod regeringen, hvorefter han i en bladartikel havde sigtet regeringen for lovbrud og erklæret det for en nedværdigelse at regeres af den; i den anden sag, hvor tiltalte var medlem af Folketinget, hvilket ikke kunne fritage ham for ansvar for hans ytringer uden for tinget, var forbudet imod regeringsfjendtlig agitation udtrykt i et generelt cirkulære til alle lærere ved almueskolerne, men ikke specielt til tiltalte. Den første dømtes ved alle tre instanser til embedsfortabelse, den anden til bøde 200 kr. Det mildere udfald i den anden sag forklares naturligt ved, at denne tiltalte ikke havde brudt en personligt til ham rettet befaling. Vildfarelse om befalingens lovlighed ses ikke at være gjort gældende i nogen af sagerne, selvom det havde været nærliggende – når man generelt sigter hele regeringen for lovbrud, må den samme beskyldning ramme den samme regerings befaling om at afholde sig fra agitation imod dens handlinger.

Af kirkehistorisk interesse er sagen UfR 1907,89 H, hvor en købmand i Harboøre havde ønsket den for unitarisme afskedigede præst Anton Jensen som fadder for sit barn, hvilket den nye sognepræst Jørgen Christian Berthelsen afslog. Da Jensen udtrykkeligt erklærede at bekende sig til folkekirkens lære, meddelte biskoppen efter Kultusministeriets anmodning Berthelsen et egentligt pålæg om at antage Jensen som fadder, hvilket han derpå anmodede om fritagelse for. Da der efter nye avisartikler fra Jensen var opstået tvivl om hans bekendelse, ophævede ministeriet efter biskoppens indstilling sit pålæg, men tilbød købmanden afgørelse ved provsteret af spørgsmålet om, hvorvidt den tidligere nægtelse var strafbar, hvilket tilbud købmanden modtog. Både provsteret og landemode – hvor biskoppen selv var dommer – frifandt Berthelsen, landemodet med begrundelse bl.a. at det ikke kunne lægges ham til last, at han i henhold til dåbsforordningen havde tvivlet om, hvorvidt Jensen kunne antages som fadder. Højesteret – hvor højesteretssagfører Asmussen på ny var defensor – stadfæstede frifindelsen med begrundelse, at da ministeriet havde taget sit pålæg tilbage, kunne der ikke straffes efter § 142, og at hans forhold ikke kunne henføres under nogen anden straffebestemmelse, »selv om der kunde gaas ud fra, at han har skønnet fejl ved at afvise forhenværende Sognepræst Jensen

som Daabsvidne«. Den sidste sætning antyder, at vildfarelsessynspunkter har spillet en perifer rolle i sagen.⁸⁹

Gerningsindholdet i den gældende straffelovs § 156 er lidt udvidet i forhold til 1866-loven, idet ikke blot ulydighed imod en udtrykkelig »Befaling« straffes, men også (forsætlig) undladelse af at efterkomme tjenstlig pligt uden sådan befaling. Enkelte nyere domme straffer for overtrædelse af dette udvidede område, senest UfR 1998,384 ØLD.

Ifversen-sagens kombination af fejlagtig tro på en udtrykkelig befalings ulovlighed og nægtelse af at adlyde den har en interessant parallel i Norges Høyesteretts dom Rt. 1994,203 imod en politiinspektør for overtrædelse af norsk straffelovs § 324 (forsætlig undladelse af at udføre en tjenestepligt). Tiltalte havde bl.a. trods sin politimesters skriftlige ordre om at sende udtalelser i bevillingssager efter alkoholloven til ham inden oversendelse til de kommunale myndigheder skrevet direkte til kommunen. Hans forsvar var, at han, der var kongelig udnævnt, ved udnævnelsen havde fået en selvstændig myndighed, som politimesteren ikke kunne berøve ham. En enig Høyesterett anså dette som en forkert fortolkning af den kgl. resolution og betegnede opfattelsen som en retsvildfarelse, der ikke var undskyldelig, hvorefter han blev dømt. Groft sagt kan man sige, at hvor pastor Ifversens fejlagtige påberåbelse af Guds Ord medførte frifindelse, gavnede henvisningen til Kongens bud ikke den norske politiinspektør.

Der er næppe tvivl om, at forvaltningspraksis siden 1903 så godt som undtagelsesfrit har afgjort disse konflikter disciplinært, om fornødent ved administrativ afskedigelse. Et belysende eksempel ses i en nyere præstesag. Hvor konfliktpunktet omkring år 1900 var fraskiltes gengifte, blev det dåbsværgingssagerne i 1960'erne og 1970'erne. I den vigtigste af disse, Ruben Jørgensen-sagen,⁹⁰ fastholdt præsten et krav om dåbsforældres »katekumenat« som en forudsætning for at døbe trods biskestoppens pålæg til ham om at ophøre med denne praksis. Kirkeministeriet ville gennemføre sagen ved tjenstlig undersøgelse ved provsteret, hvorefter sagen med sikkerhed måtte forventes afsluttet ved administrativ afskedigelse, medens præsten først krævede en dømmende provsteret og derpå, da dette nægtedes ham, krævede at blive tiltalt for over-

89. Jeg har ikke gennemset voteringsprotokollerne vedrørende denne sag.

90. Sagen er skildret i *Folketingets Ombudsmands Beretninger* 1975, p. 268 ff. og 1976, p. 115 ff., lettere ironisk i Kirkeministeriets daværende departementschef's mémoires, August Roesen: *Kustoden*, 1984, p. 126 f., og i Garde: »Retfærdig rettergang og Præsteretten«, *EU-ret & Menneskeret* 1997/1, p. 33 ff (pp. 34 og 45 f.), genoptrykt i *Ariadnetråde*, p. 354 ff. og i *Kirkeretsantologi* 2002, p. 284 ff.

trædelse af straffelovens § 156 for at opnå en retslig afgørelse af lovligheden af hans praksis og dermed af biskoppens pålæg. Rigsadvokaten udtalte, at sognepræsten alene ville kunne rammes af disciplinært ansvar, men ikke med straf, og nægtede at rejse sag. Nærmere drøftelser viste, at anklagemyndigheden måtte antages at undergive § 156 en indskrænkende fortolkning. Ombudsmanden udtrykte betænkelighed ved, at præsten således mistede sin mulighed for at opnå rettens afgørelse af det tilgrundliggende tvivlsspørgsmål, under hvilken sag han kunne have gjort gældende, at han ikke havde haft forsæt – som i Ifversen-sagen, der direkte nævnes af Ombudsmanden – men rigsadvokaten og Kirkeministeriet stod fast, og efter den tjenstlige undersøgelse blev præsten afskediget. Mod slutningen af forløbet fik præsten mulighed for fri proces til anlæg af en borgerlig sag, hvorunder han kunne have krævet en straffesag efter § 156 imod sig selv; som kriminalist og processualist kan jeg kun beklage, at præsten ikke benyttede sig af tilbudet, men det er nemt at forstå, at han til sidst var kørt træt.

Jeg er nærmest af den opfattelse, at hvis retten anser den tjenstlige befaling som lovlig, vedrører tiltaltes mulige tro på dens manglende lovlighed et så centralt element af straffebudet, at vildfarelsen må betegnes som egentlig, således at vildfarelsen ikke fritager for straf, men derudover tvivler jeg på, om pastor Ifversen-sagen kan anses som et eksempel på den modsatte retsopfattelse. 6 af 13 dommere voterede for at finde Ifversen skyldig, og kun 5 af de 7 i flertallet nævnte den subjektive grund i deres vota (Jensen og Mourier omtalte alene den objektive grund). I virkeligheden er det rigtigste, der sagdes om Ifversens subjektive forhold, Larsens afsluttende udtalelse om, at Ifversen under ingen omstændigheder ville udføre vielsen, altså hvad enten han anså befallingen som lovlig eller ej. Jeg indlæser tværtimod flere falske lodder i vægtskålen, agtelse for præsten i kamp for sin overbevisning, uvilje imod Social-Demokratens kampagne imod Ifversen, enkelte assessors egen stærke tro, tænk blot på Mouriers bandbulle. Gad vidst, om justitiarius Koch med sin udtalte sympati for Ifversen havde voteret for domfældelse, hvis stemmerne havde stået 6-6, da turen kom til ham! Formentlig vil spørgsmålet aldrig blive afgjort, da de ansættende myndigheder vel altid vil gøre gældende, at en tjenestemand, som ikke parrer ordre, er uegnet, og skille sig af med ham. En afskedigelse på dette grundlag vil vel næsten undtagelsesfrit blive anset som saglig – Ruben Jørgensen-sagen viser, at også præster må påregne afskedigelse ved brud på lydighedspligten, hvor Kultusministeriet aldrig tog dette yderste middel i brug imod præster, der ligesom Ifversen nægtede at vie fra-skilte, vel den største praktiske forskel på da og nu. For så vidt har If-

versen-sagen alene påvist et intrikat problem, men ikke anvist en definitiv løsning, og en sådan vil formentlig aldrig blive fundet.

Efterspillet – Paulli og Ussing

Paulli var 1895 valgt til formand i Københavns Geistlige Convent eller Københavns Præstekonvent⁹¹ som efterfølger for Rørdam, der fratrådte ved sin udnævnelse til biskop. Det var en post, som traditionelt besattes med stiftsprovsten eller en anden dignitar i kirken, og Paullis fader havde været formand 1853-65. Han genvalgtes 1900, men ytrede selv betænkelighed herved, »særligt da en hel Fraktion af Præsterne stedse holder sig borte fra Konventets Møder«.

Ved et møde den 2. marts 1903 tog Ussing ordet efter det afholdte foredrag og foreslog »den Ifversenske Sag optaget til Behandling i Konventet.« Han omtalte, nærmest dadlede, at stiftsprovsten havde eksederet sagen i egenskab af både biskop og provst. Han kritiserede ikke, at Paulli havde undladt at fratræde som dommer, men udtalte:

»M.H.t. Dommens Afsigelse maa vi have Lov til at udtale som en Henstilling: Det egentlige kirkelige Synspunkt synes at savnes. Det juridiske Medlem har sit, det gejstlige Medlem har at varetage Kirkens Interesser. Det skulde mildne det juridiske Baand, de formelle Love. Spørgsmaalet om Samvittighedens Bundethed overfor Guds Ord kunde have været fremført i Dommen....

Formanden opfattede det som et Mistillidsvotum. Paa dette Tidspunkt kan jeg ikke optage denne Sag. *Det undrer mig ikke, at man kunde ønske at udtale et Mistillidsvotum.* Hvorfor skal det henvendes til mig som Konv. Formand ... *Sagen er klar, fordi Manden nægtede Lydighed.* Ifversen kunde have udført Paalægget og saa bagefter anlagt Sag imod den, som paalagde det. *I Dommen kunde de Hensyn ikke blive gjort gældende, som han omtalte.*« (Mine kursiveringer)

Protokollen for dette møde indeholder ikke mere, men i et erindringsforedrag i 1942 omtalte den daværende formand for konventet, provst Johs. Schepelern, i 1903 l. kateket ved Frue Kirke, sagen. Han var ingenlunde ukritisk over for Paulli, men satte hans menneskelige egenskaber højt. Efter hans fremstilling rejstes i konventet krav om Paullis afgang, ligesom Ussing »udtalte paa en større Præstekreds' Vegne sin Sorg over Dommens Udfald og Kredsens Mistillid til Paulli som

91. Jfr. for dette afsnit konventets forhandlingsprotokol for årene 1903, 1904 og 1942 samt Niels Munk Plum: *Københavns Præstekonvent 1843-1943*, København 1943, p. 181 ff.

Formand for Konventet«. Schepeleern skrev og afleverede efterfølgende et brev til Paulli og

»udtrykte min Utilfredshed med Ussings Undladelse af at meddele Stiftsprovsten Emnet for Forespørgslen forud og tillige min fulde Tillid til, at Paulli havde handlet efter sin Samvittighed. Da jeg næste Formiddag i andet Ærinde indfandt mig hos ham, takkede han mig kort for mit Brev og tilføjede uden større Varme, at han havde sovet fortræffeligt den udslagne Nat.«

Protokollen indeholder intet videre om sagen, men mon ikke der er sagt en del både i salen og i korridorerne.

Det følgende møde 5. oktober 1903 indeholder intet af interesse, men ved det næstfølgende møde 2. november meddeltes, at de københavn-ske præster skulle vælge et medlem af det kirkelige udvalg, og det synes, som om valget er overladt det københavnske konvent. H. Hoffmeyer, da 2. residerende kapellan ved Frue Kirke, foreslog nedsættelse af et femmandsudvalg til forberedelse af valget. »Brodersindet maa her være fornødent.« Ifversen tog ordet to gange og betegnede udvalget som overflødigt, og også Ussing var nærmest imod, men et stort flertal stemte for udvalget og for prøvevalg inden det endelige valg.

Mødet 7. december 1903 blev et af de mest stormfulde i konventet. Hoffmeyer oplyste, at 44 præster (omtrent halvdelen af alle) på forhånd havde bundet sig til at stemme for Ussing, og flere talte med misbilligelse om den foretagne »Agitation«, der var gået så vidt, at man havde forsøgt at få udvalget til at træde tilbage og at få Paulli til at opgive sin kandidatur, uagtet på det anførte tidspunkt kun omkring en tredjedel havde lovet Ussing deres stemme. Efter en ophedet diskussion holdt Paulli og Ussing hver en programtale, og der foretoges hemmeligt prøvevalg med stemmelighed til følge, 42 stemmer på hver. Umiddelbart efter prøvevalget meddelte Paulli, at han ved denne sæsons sidste møde ikke ønskede genvalg som formand; tre af de øvrige fire bestyrelsesmedlemmer afgik ligeledes.

Ved den endelige afstemning i februar 1904 fik af 104 stemmer Ussing 50 og Paulli 46.

Den ubehagelige stemning kunne ikke viftes væk. 7. marts 1904 fremsattes ligefrem et forslag om ophævelse af konventet, hvilket dog nedstemtes. Ved afslutningen af mødet 3. oktober 1904, hvor biskop Koch havde holdt foredrag om »Aandelig Tilbagegang i kristnes Liv og Grunden dertil«, bad Ussing uden for tur om ordet og udtalte:

»Forud for mit Valg til det kirkelige Udvalg gik nogle Pinligheder. Jeg vilde gerne have Lov til at udtale, at jeg betragter mig som Repr. for kbh. Konv. og gerne modtager alle Henvendelser, og paa den anden Si-

de, at De ogsaa vil bede for, at jeg bliver til Velsignelse paa den Plads.«

Har Ifversen-sagen haft betydning for valget? Forhandlingsprotokollen indeholder intet udover det citerede. Paulli har ikke efterladt sig erindringer. Ussing har i sine sene erindringer⁹² distanceret sig selv fra kampagnen og nærmest bagatelliseret den («... Paulli, som var særlig krænket ved, at nogle af Kirkesagens yngre Præster havde agiteret (ganske privat) mellem Kolleger, nedlagde sit Formandskab i Konventet»). Ifversen-sagen omtaler han kun i en fodnote i værkets andet bind uden forbindelse med valget til udvalget. P. G. Lindhardt nævner som en selvfølgelighed, nærmest *en passant*, at sagen »kostede Paulli hans sæde i det kirkelige udvalg«, ⁹³ og selvom de foreliggende kilder er tavse, er jeg tilbøjelig til at give ham ret. Valget fandt sted umiddelbart efter højesteretsdommen, og Ifversen selv udtalte sig fra første færd imod det forberedende udvalg, som formentlig ville (forsøge at) lodse Paullis valg igennem. Der kan næppe heller være tvivl om, at de »yngre Præster« har inddraget sagen under deres agitation for Ussing og mod Paulli. Om Ussing, der så eklatant nød godt af agitationen, selv har medvirket til denne bortset fra det tidligere angreb af 2. marts 1903, tør jeg intet sige, men må på ny henvise til kildematerialets tavshed.

Der er en tragisk ironi ved, at efter Paullis forfærdelige død i en brandulykke i 1915 blev Ussing hans eftermand som stiftsprovst. For mig som lægmand synes Ussings kortfattede mindeord om Paulli i erindringerne – »hans Navn er indskrevet i Kirkens Historie som en af de betydeligste Ordets Forkyndere« – ikke præget af varme.⁹⁴ Med langt større anerkendelse og varme mindes Paulli af Bjørn Kornerup.⁹⁵ Jeg kan ej heller undlade at fremhæve hans nekrolog i Social-Demokraten 4. september 1915, der efter en lidt ironiserende omtale af hans mange udmærkelser – han nåede i lighed med Rørdam storkorset – udtalte:

Der er i hvert Fald en Ting, som Arbejderne vil huske, og det er, at denne Mand fra de bonede Gulve og de rige Saloner i Lockout-Aaret 1899 pludselig traadte frem og gav et Vidnesbyrd om, at han saa, at der var andre Samfund i denne Verden end det rige, som han væsentlig færdedes i.

Han tog til orde mod denne »Borgerkrig«, idet han sammen med nogle andre forstaaende Præster kraftigt pointerede, at Samfundsudvik-

92. Ussing, op. cit., I, p. 143 f., II, p. 8.

93. *Den danske Kirkes Historie* VIII, 1966, p. 47.

94. Op. cit., II, p. 22.

95. *Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie*, København 1929-1930, p. 362 ff.

lingen krævede Statens Medvirkning, og at der trængtes til gode og retfærdige Arbejderlove og til en social Lovgivning.

Mine sidste ord om stiftsprovst Paulli ved afslutningen af dette arbejde skal være et uforbeholdent udtryk af agtelse og anerkendelse for den retsindighedens og pligtfølelsens ånd, som taler igennem hans deltagelse i denne sag.

Efterspillet – Ifversen og mureren

Pastor Ifversen deltog i endnu nogle år med kraft i den kirkelige debat.

Under den næste store kirkelige tvist, nu om den liberale teologi, deltog han med et hårdt angreb imod pastor Arboe Rasmussen, således i et foredrag i Studentersamfundet 10. december 1904. I et brev omtalte Morten Pontoppidan noget affærdigende Ifversen som en, der navnlig efter højesteretsdommen »gik om som en brølende Løve søgende et eller andet at sætte sit Embede ind paa«. ⁹⁶ Han kom ikke til at spille en rolle i det senere forløb.

Han lod i 1905 på Kristeligt Dagblads bogtrykkeri en prædiken »Ved Rigsdagens Aabning den 2. Oktober 1905« trykke under titlen »Jesus eller Barabbas? Et Pilatusvalg«, hvor han opfordrede Rigsdagen til at vælge Jesus og forkaste »Akkordens uredelige Aand«.

Efter et nervesammenbrud og en længere sygdom lod pastor Ifversen sig i 1907 forflytte til det roligere Bregninge-Bjergsted pastorat i sin hjemegn. Han levede til 1927 og kom således til at opleve 1922-lovens frihedsbrev for præsterne.

Mureren ventede ikke nitten år på at blive gift. Folketællingslisterne af 1906 anfører for lejligheden Korsgade 27, stuen, »Jensen August Ludvig« og »Dito Amalie Marie«, henholdsvis »Husfader og Murer-svend« og »Husmoder«, begge med et »G« for gift – og begge som udmeldt af folkekirken.

Deutsche Zusammenfassung

1902 weigerte sich der Kopenhagener Pfarrer Julius Ifversen, die Trauung eines Maurergesellen durchzuführen, aus dem Grund, dass der Maurer, der geschieden war, das geschlechtliche Verhältnis zu seiner Verlobten vor der Scheidung eingeleitet hatte und somit nach dem Worte der Heiligen Schrift den Ehebruch begangen hatte. Dem damaligen Gesetz gemäß war die Zivilehe unmöglich, wenn beide Brautleute Mit-

96. P. G. Lindhardt: *Morten Pontoppidan II*, København 1953, p. 134 f., note 324.

glieder der evangelisch-lutherischen Landeskirche waren, weshalb in ähnlichen Fällen die Frage oft dadurch gelöst wurde dadurch, dass einer der beiden aus der Kirche austrat. Diesmal aber wurde die Frage der möglichen weltlich-rechtlichen Pflicht des Pfarrers auf die Spitze gesetzt, vor allem weil die sozialdemokratische Partei und deren Zeitung den Fall als Anlass eines veritablen Feldzugs besonders gegen den Pfarrer Ifversen benutzte. Der Maurer reichte deshalb eine Klage bei dem Kultusminister der regierenden liberalen Partei ein. Dieser befahl dem Pfarrer, die Trauung durchzuführen, Ifversen lehnte aber wieder ab. Während des Vorgangs wurde die Pflicht des Pfarrers, die Trauung durchzuführen kräftig von dem Dompropst Jacob Paulli, der zweiten Hauptfigur dieser Abhandlung, unterstrichen; da der zuständige Bischof Thomas Skat Rørdam verreist war, musste Paulli dem Minister die notwendige dienstliche Erklärung im Namen des Bischofs abgeben. Später drückte der Bischof Verständnis der Haltung des Pfarrers gegenüber aus und bezeichnete Verbindungen wie die beabsichtigte Ehe des Maurers als »etwas Böses«.

Danach wurde der Pfarrer Ifversen der Verletzung des bürgerlichen Strafgesetzbuches angeklagt dadurch, dass er, obwohl Beamter im Dienste des Staates, sich weigerte, einen ihm gesetzlich auferlegten Befehl zu erfüllen. Der Prozess wurde in der ersten Instanz vor einem geistlichen Gericht, aus einem juristischen und einem geistlichen Richter bestehend, geführt; als der geistliche Richter wurde Paulli als der zuständige Propst berufen. Dem Urteil dieses Gerichts gemäß wurde Ifversen schuldig gesprochen, und eine Geldstrafe wurde über ihn verhängt. Paulli wurde von mehreren wegen seiner Teilnahme an dem Angelegenheit getadelt, der Meinung des Verfassers nach, zu Unrecht.

Ifversen weigerte sich fortfahrend, die Trauung durchzuführen und legte bei dem Höchsten Gericht Berufung ein. Vor der Gerichtssitzung holte der Verteidiger rund 90 Erklärungen von hervorragenden Geistlichen, die so gut wie alle der Beschreibung des Bischofs derartiger Verbindungen als »etwas Böses« beistimmten, so wie auch mehrere selbst die Trauung Geschiedener abgelehnt hatten, ein.

Durch das Urteil des Höchsten Gerichts vom 21. Oktober 1903 wurde Ifversen freigesprochen; auch wenn die Vollstreckung der Trauung als seine Pflicht anzusehen wäre – man beachte die Konjunktiv – habe er unter anderem im Lichte der unklaren Stellung der Landeskirche etwas Fug zu glauben, dass die Erfüllung des Gebotes mit seinem Ordinationsgelübde unvereinbar sei. Wie das Urteil abgefasst war, wurde der Pfarrer somit aus subjektiven Gründen freigesprochen, auf Grund mangelnden Vorsatzes. Nach den damaligen verfahrensrechtlichen Ge-

setzen wurden Meinungsverschiedenheiten im Gericht nicht der Öffentlichkeit mitgeteilt; die nähere Durchsicht des Beratungsprotokolls des Höchsten Gerichts zeigt aber, dass aus dreizehn Richtern sechs für die Verurteilung stimmten, fünf den Befehl als ungesetzlich ansahen und deshalb für die Freisprechung stimmten, während die letzten beiden Richter wie die sechs den Befehl als gesetzlich ansahen, zugleich aber befanden, dass der Pfarrer in gutem Glauben gewesen, oder juristisch ausgedrückt, in einem Vorsatzausschließendem Rechtsirrtum, die sträfliche Verantwortung aufhebend, befangen sei. Die fünf plus zwei bildeten somit die kleinste denkbare Mehrheit für den Freispruch.

Erst 1922 wurde die Frage mit der Durchführung des ersten modernen Gesetzes über die Eheschließung und Scheidung gelöst. Jetzt wurde dem Pfarrer das absolute Recht, die Trauung Geschiedener abzulehnen, gegeben, aber auch die generelle fakultative Zivilehe eingeführt, d.h. dass auch Mitglieder der Landeskirche die Zivilehe wählen konnten, ohne aus der Kirche zu treten. Ifversen starb 1927 und erlebte somit den Freibrief des neuen Gesetzes. Der Maurer war längst aus der Landeskirche ausgetreten, um die Zivilehe einzugehen.